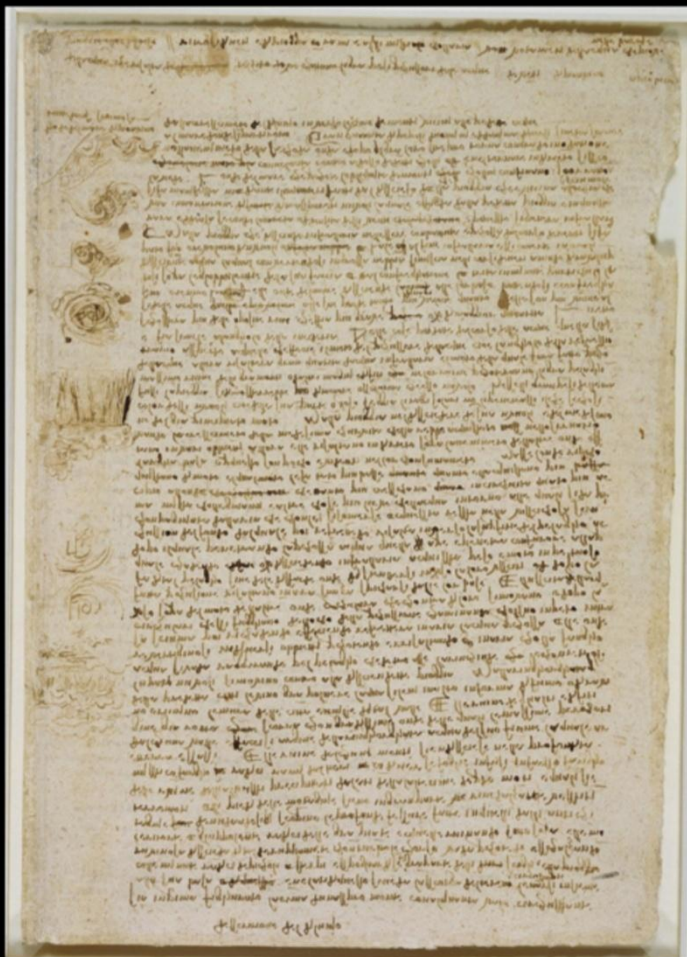

תפיוזמ התייה האווצה

סאבונזק טרבור

ומור

תקציר

הפרופסור פייר ברטייה מגלה היעדרות מטרידה בארכיונים הצרפתיים: אין כל עקבות למכתבי ההתאזרחות שליאונרדו דה וינצ'י, יליד פירנצה, היה אמור לקבל כדי להוריש את יצירותיו. עם מותו ב-1519, בהיעדר מסמך זה, "זכות האובן" החלה על זרים חייבה את החרמת כל רכושו על ידי הכתר, לרבות הציור המפורסם "המונה ליזה". מבוסס על עובדות אמיתיות ששוחזרו בקפדנות, רומן זה משחזר את הלילה הגורלי שבו מלצי וסלאי, תלמידיו של האמן, גנבו יצירות מרכזיות לפני מלאי המלוכה, ולאחר מכן זייפו צוואה כדי להצדיק את החזקתם בהן. הסיפור מתאר כיצד רמאות זו שרדה חמש מאות שנה. רומן זה, הנע בין מותחן היסטורי לחקירה מדעית, מעלה שאלה על הגבול שבין פשע לגבורה: האם מלצי וסלאי היו גנבים או מצילי מורשת יקרת ערך?

המחבר

רובר קזנובה הוא פרופסור אגרגה בדימוס וחבר באגודת אנשי הספר הצרפתית (Société de Gens des Lettres). משפטן הנלהב מהיסטוריית אוספי האמנות, הקדיש שנים רבות לחקר השתלטות המדינות על יצירות אמנות. כנשיא הארגון הבין-לאומי International Restitutions, פרסם עבודות אקדמיות רבות בנושא,

הצוואה הייתה מזויפת

רוברט קזנובאס

casanovas@hotmail.com

הפקדה חוקית, נובמבר 2025 – ספר אלקטרוני וגרסה מודפסת

© 2025 קזנובאס. כל הזכויות שמורות

ISBN 978-2-488999-62-5

www.international-restitutions.org

עטיפה : פקסימיליה, 2020, Italian Art Society

גרסה עברית**מהדורה שנייה, מתוקנת ומעודכנת****מאותו מחבר :****החדר הגנוב**

הבהרה

רומן זה הוא בדיון היסטורי המבוסס על מחקר אמיתי. רוב המסמכים המוזכרים אכן קיימים, אי-ההתאמות שהתגלו הן אותנטיות, וההיעדרות של מכתבי ההתאזרחות מוכחת. אך הסצנות, הדיאלוגים ומניעי הדמויות הם פרי הדמיון. צוואתו של לאונרדו דה וינצ'י נותרת עד היום מסמך שנוי במחלוקת. שום מקור צרפתי לא נמצא מעולם. מכתבי ההתאזרחות אינם מופיעים באף רישום מלכותי. דין ה'*droit d'aubaine*' חל אכן על זרים.

האם פרנצ'סקו מלצי אכן גנב את היצירות הללו? האם זייף צוואה? קרוב לוודאי שלעולם לא נדע בוודאות מוחלטת. אך דבר אחד ודאי: היצירות שרדו. ואולי זה כל מה שחשוב. גרסתו המקורית של הרומן, שנכתבה בצרפתית, תורגמה למספר שפות זרות. הגרסאות המתורגמות עלולות להכיל שגיאות לשוניות, אי-דיוקים או קירובים.

לניתוח מעמיק יותר, הקורא מוזמן לעיין במאמר האקדמי שפרסם המחבר ב-"*Leibniz Institut für Sozialwissenschaften*".

<https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/94357>

תוכן העניינים

פרולוג

פרק 1: אדון קלו-לוסה

פרק 2: סוכני המלך

פרק 3: שנות ההונאה

פרק 4: ארכיטקטורת השקר

אפילוג

הצוואה הייתה מזויפת

פרולוג

פריז, הארכיון הלאומי של צרפת, אוקטובר 2023

פייר ברטייה נעץ את מבטו במשפט כבר עשר דקות.
 "מאחר שהיו בידו מכתבי המלך הנוצרי ביותר, המתירים לו
 לצוות..."

פרט. רק פרט אחד בהתכתבותו של פרנצ'סקו מלצי, מתאריך
 15 ביוני 1519. שלוש שנות מחקר הובילו אותו עד לשורה
 החידתית הזו. ועכשיו, כשקרא אותה בפעם המאה, היא לא חדלה
 ללעוג לו.

— מכתבים שאינם קיימים, מלמל.

— סליחה?

אנטואן מרשאן נכנס זה עתה לאולם הקריאה הגדול של
 המסמכים המקוריים, שני כוסות קפה בידיו. אוצר הארכיון
 הלאומי של צרפת עקב כבר שנים אחדות אחר עבודתו של
 ברטייה. ביניהם נרקמה שותפות אינטלקטואלית, עשויה חילופי
 דברים נלהבים וארוחות צהריים טקסיות.

ברטייה הרים את עיניו מהצילומים הפרושים לפניו.

— אותם מכתבי התאזרחות מפורסמים שלאונרדו כביכול קיבל
 מפרנסואה הראשון. עברתי זה עתה על תשעת כרכי קטלוג

המעשים. כל המכתבים שהוענקו בין 1515 ל-1547. יודע מה מצאתי שם?

מרשאן הניח את כוסות הקפה והתיישב.

— כלום?

— לחלוטין כלום. אין זכר ללאונרדו דה וינצ'י ברישומי המלוכה.

מרשאן הבין את המשתמע, אך היסס לנסח אותו.

— מה שיהיה פירושו ש...

— מה שיהיה פירושו שלאונרדו מעולם לא יכול היה להוריש את יצירותיו כחוק. ללא התאזרחות, חל דין ה'*droit d'aubaine*: עם מותו, הכול שב לרשות המלך.

ברטייה החליק לעברו את התדפיס המודפס מאתר הלובר.

— תראה מה כתוב במוזיאון: המונה ליזה "ניתנה לריבון" כביכול בשנת 1518 על ידי תלמידו סלאי. שנה לפני מות המורה. לא נראה לך זה מוזר?

— תלמיד שמעניק לריבון מתנה של ציור שעדיין אינו שייך לו?

— בדיוק. ההשערה הרשמית היא שלאונרדו צפה מראש את ירושתו. אך ללא מכתבי ההתאזרחות, הדבר היה בלתי-אפשרי מבחינה משפטית.

מרשאן לגם מהקפה, מבטו נעוץ במסמכים.

— מה אתה אומר לי כאן, פייר?

ברטייה נשען אחורה בכיסאו, שוקל את מילותיו.

— אני אומר לך שצוואתו של לאונרדו, זו שעליה נשענת כל תולדות מסירת יצירותיו, קיימת רק בנוסח איטלקי. המקור הצרפתי? מעולם לא נמצא. נוטריוני אמבואז? הם תמיד סירבו להציג את ארכיוניהם.

הוא עצר לרגע.

— אוסיף שייתכן כי פרנצ'סקו מלצי זייף צוואה כדי להשתלט על יצירות ששייכות, מבחינה חוקית, לכתר.

תקתוק השעון על הקיר הזהד בדממת האולם. מרשן הביט בבן שיחו כאילו ראה אותו לראשונה.

— אתה מבין מה אתה אומר? המונה ליזה...

— המונה ליזה אכן נכנסה לאוספי המלוכה. אך לא כלל כפי שסיפרו לנו. לא בקנייה, לא במתנה. בהחרמה, על פי דין פיאודלי שנוי במחלוקת ובלתי לגיטימי, שאיש לא רצה לראות. דבר המעורר כיום בעיות משפטיות רציניות. לא רק עבור המונה ליזה, אלא גם עבור יצירות רבות אחרות של הצייר המוצגות במוזיאונים שלנו.

מרשן ניגש לחלון הפונה לחצר מלון סוביז. בחוץ, עוברי אורח שוטטו, בלא לדעת על הסוד ששמר הארכיון חמש מאות שנה.

ברטייה אסף את מסמכיו בתנועות איטיות.

— מה שאני עומד לספר לך אינו מופיע באף חוברת, באף הודעה רשמית. זוהי ההיסטוריה הסודית של יצירת המופת המפורסמת ביותר שלנו. סיפור של חמדנות, של זיוף, של הונאה. סיפור שבו העובדות משתלבות באגדות, שבו המסמכים משקרים לעיתים בצחות לשון.

הוא הרים את עיניו אל האוצר.

— האם אתה מוכן לגלות את סיפורה האמיתי של מונה ליזה?

פרק 1: אדון קלו-לוסה

אחוזה קלו-לוסה, סמוך לאמבואז

שנתיים וחצי לפני מותו, לאונרדו דה וינצ'י חצה לראשונה את סף אחוזת קלו-לוסה. בגיל שישים וארבע, מותש מנדודיו האיטלקיות, בילה שלושים שנה בנדודים מחצר לחצר, ממילאנו לרומא, מפירנצה לוונציה, בחיפוש אחר פטרונים שיבינו את גאונותו רבת הפנים. תמיד נתקל באותם המכשולים: קנאה, חוסר הבנה מצד הנסיכים, חוסר סבלנות מצד המזמינים.

המסע מליון היה מתיש. חציית האלפים באפריון, למרות הכריות והשמיכות, החריפה את כאבי המפרקים שלו. אך עתה, כשהתבונן באחוזה זו של לבנים ורודות ואבן טוף לבנה, שוכנת בירק הטורניים, אפפה אותו שלוה משונה. אולי סוף-סוף כאן ימצא את מנוחתו.

המלך הצעיר של צרפת, עטור ניצחונו במריניאנו, הציע לו סוף-סוף את מה שמעולם לא מצא באיטליה: חירות מוחלטת. ללא הזמנות דוחקות, ללא התחייבויות כובלות. פשוט הכבוד להיות "הצייר הראשון, המהנדס והאדריכל של המלך", עם קצבה נדיבה של אלף אקיו זהב לשנה, ואחוזה זו השוכנת במרחק מאות צעדים ספורות מארמון המלוכה.

— מאסטרו, קרא פרנצ'סקו מלצי, תלמידו הראשון, בעוזרו לו לרדת מהאפריון, הנה משכנך החדש. האם אינו נהדר?

לאונרדו בחן את הבניין שיהיה מפלטו האחרון. שנבנה חצי מאה קודם לכן על ידי אטיין לה-לו, גזבר לואי האחד-עשר, פרש הבניין את שתי קומותיו בסגנון המשלב בהרמוניה את הגותיקה הגוועת עם ההשפעות הראשונות של הרנסנס האיטלקי. חלונות הצלב-הקש הגבוהים חשפו חדרים מוארים ומרווחים. מגדלון

מתומן התנשא בצדו, מכוסה גג צפחה בצורת פלפלייה. מסביב, גנים מטופחים בקפידה ירדו במדרגות אל נהר האמאס.

— היא יפה, הודה הזקן. אך היא גם רחוקה מאוד מכל מה שהיה חיי.

הוא חשב על פירנצה, עיר מולדתו, שם למד את אמנותו בסדנתו של אנדראה דל וורוקיו. על מילאנו, שם בילה שבע-עשרה שנה בשירות הדוכס לודוביקו ספורצה, מתכנן מכונות מלחמה, מצייר את "הסעודה האחרונה" בטרקלין סנטה מריה דלה גרציה, חוקר אנטומיה בסתר בבתי המתים. על רומא, שם קיבל אותו האפיפיור לאו העשירי בהתלהבות פחותה משקיווה, בהעדיפו את רפאל הצעיר והנלהב. על ונציה, על מנטובה, ושוב על פירנצה, תמיד בחיפוש אחר מקלט שלווה שנמלט ממנו.

התלמיד השני, המכונה סלאי, נקרא למעשה ג'אן ג'אקומו קפרוטי. בפקחו על פריקת התיבות שהכילו את היצירות וכתבי היד, התערב בקלילותו הרגילה:

— לפחות כאן, מאסטרו, איש לא יבוא להאשים אתכם שאינכם עובדים מהר מספיק. המלך פרנסואה מותיר לכם חופש ליצור בקצב שלכם.

לאונרדו הנהן. צרפת ייצגה התחלה חדשה. אך גם, כפי שחש בעמימות, אפילו. עם ידו הימנית משותקת חלקית מאז התקף שאירע בשנה הקודמת, ידע כי ימיו כצייר ספורים. אולי עדיין יוכל לצייר, להרהר, לכתוב. אך הציורים הגדולים, הפרסקאות המונומנטליות, אלה כבר תמו.

השבועות הבאים הוקדשו להתמקמות. לאונרדו בחר כסדנתו את האולם הגדול בקומה הראשונה, הפונה צפונה כדי ליהנות מבהירות קבועה. שני בני-לוויתו סידרו את המרחב: הכנים ליד החלונות, שולחנות העבודה במרכז, הארונות למחברות לאורך הקירות.

הוא הביא עמו את יצירותיו היקרות ביותר: המונה ליזה, כמובן, שמעולם לא רצה למכור למרות ההצעות המפתות; ה"קדושה אנה" הבלתי גמורה שאותה שכלל כבר חמש-עשרה שנה; יוחנן המטביל בעל המבט המטריד; לדה והברבור שחושניותה הכעיסה את הצדקנים. ומעל הכול, עשרות מחברות מלאות במחקריו: מחקרים המבוססים על ניתוחים חשאיים, תוכניות למכונות מעופפות, חיבורים על זרימת נוזלים, הרהורים על פרספקטיבה ומשחקי צל.

פריקת האוצרות הללו נמשכה מספר ימים. כל ארגז נפתח בזהירות, כל ציור נפרש ביראת כבוד. פרנצ'סקו וסלאי היו רגילים למניפולציות הללו, אך תמיד נהגו בזהירות רבה. זעזוע, שריטה, ושנים של עבודה עלולות היו להתפוגג.

המונה ליזה הוצבה על כן ליד החלון הראשי, שם קרני הבוקר הנוטות תחשופנה את כל פרטי הספומטו. לאונרדו בילה שעות ארוכות בהתבוננות בה, תוהה אם עליו עדיין לרטש אותה או שסוף-סוף יוכל לראותה כגמורה. חמש-עשרה שנה עבד על הדיוקן הזה, חמש-עשרה שנה חזר אליו שוב ושוב, מוסיף שכבת לכה בלתי מורגשת כאן, משנה צל שם. ליזה גרארדיני, אשתו של הסוחר הפירנצאי פרנצ'סקו דל ג'וקונדו, מתה לפני זמן רב. אך דיוקנה המשיך לרדוף את הצייר.

כתבי היד סודרו בשיטתיות בארונות. מלצי ביסס שיטת מיון: המחקרים האנטומיים בארון הראשון, המחקרים על המים והתעלות בשני, התצפיות על התעופה והמכונות בשלישי, הרהורים על ציור ופרספקטיבה ברביעי. כל כרך תויג, תוארך כשהיה אפשר, תואר בקצרה.

זה היה אוצר האינטלקט הזה שהפך את לאונרדו ליותר מסתם צייר. הוא היה איש אוניברסלי, רוח שחבקה את כל צורות הידע. ניתוחיו החשאיים חשפו בפניו סודות שרופאי הסורבון לא ידעו.

תצפיותיו על תעופת הציפורים הובילו אותו לתכנן מכונות מעופפות שיום אחד, אולי, יאפשרו לבני האדם להתרומם באוויר.

אך מי יתעניין בכל זה לאחר מותו? מי יבין את חשיבותם של השרטוטים המקורקים הללו, ההערות הכתובות בראי, התרשימים המורכבים? לאונרדו חש כי מוטלת עליו האחריות להעביר את הידע הזה. אך למי? פרנצ'סקו היה נבון ומסור, אך חסר את היקף המדעי הדרוש. סלאי היה זריז ידיים, אך לא נטה לתאוריה. האם שני התלמידים יוכלו לשמר את הירושה הזו?

לאונרדו קם מוקדם, למרות עייפותו הכרונית. אהב לצפות בשחר מחלון חדרו, לראות כיצד הבהירות משנה בהדרגה את הנוף, חושפת תחילה את גושי העצים הכהים, ואז את פרטי העלווה, ולבסוף את הצבעים.

לאחר ארוחת בוקר צנועה — לחם, פירות, מעט גבינה, לעולם ללא בשר, שכן זה מכבר אימץ תזונה צמחונית — ירד לסדנה. הבוקר הוקדש לעבודה יצירתית: תיקונים בציורים, רישומים במחברותיו, הרהורים בחיבוריו. אחר כך בא ארוחת הצהריים, שאחריה שנת צהריים הכרחית בגילו. אחר הצהריים נשמר לטיולים בגנים או לשיחות עם שני חניכיו. בערב קרא לאור נרות, בעיינו בספרים שהביא: פליניוס הזקן, ויטרוביוס, אלברטי, ותנ"כו המוער.

פרנצ'סקו וסלאי התגוררו בחדרים סמוכים לזה של המאסטר. לסלאי הייתה בנוסף מבנה עזר קטן בגן שהתקין לו כסדנה פרטית. תפקידם היה מגוון: עוזרים בסדנה, מזכירים להתכתבות, מנהלים לניהול היומיומי של האחוזת. המלך העמיד לרשותם משרתים אחדים — טבחית, שתי משרתות, סייס, גנן — אך הם העדיפו לטפל בעצמם בכל מה שנוגע ישירות ללאונרדו.

היחסים בין שלושת הגברים היו מורכבים. לאונרדו התייחס לפרנצ'סקו ברוך כמעט אבהי. האציל המילאני הצעיר הזה, בנו של קפטן במיליציה הדוכסית, נטש הכול בגיל שש-עשרה כדי ללכת אחריו: משפחתו, הונו, סיכויי הקריירה שלו. אחת-עשרה שנים לאחר מכן, בגיל עשרים ושבע, הפך ליותר מסתם עוזר. הוא היה איש סודו, ידידו, בנו הרוחני.

עם סלאי, היחסים היו שונים. ג'אן ג'אקומו אומץ בגיל עשר כילד רחוב, גנב וסוּעֵר. לאונרדו חנך אותו, עיצב אותו, הפך אותו לאמן מוכשר. אך ביניהם נותרה תמיד מתיחות, משחק דו-משמעי של חיבה ותסכול. סלאי, כיום בגיל שלושים ושש, נותר קפריזי, בלתי ממושמע, מפתה. לעיתים נעלם למשך ימים, שב ללא הסבר. לאונרדו נזף בו ברפיון, אך בסתר לבו סלח לו תמיד.

שלושת הגברים היוו משפחה משונה. לאונרדו היה הפטריארך החכם והמפוזר מעת לעת. פרנצ'סקו היה המארגן השיטתי והמסור. סלאי היה הרוח החופשית שהביאה נופך של קלילות ליומם השקדני.

לאונרדו התמסר לחקור את שטחו החדש. למרות שיגרונו, אהב ללכת. בכל יום סייר בגני האחוזה, ואז יצא להרפתקאות בסביבה.

קלו-לוסה חובר לארמון המלוכה באמצעות מנהרה תת-קרקעית. המעבר הזה, חצוב באבן הטוף, הפליא את לאונרדו. הוא ירד אליו פעמים אחדות, בחן את שיטת הבנייה, רשם כיצד הלחות מחלחלת מהקירות, הרחרר באמצעים לשיפור האוורור. הוא רשם הערות, שרטט תרשימים. אולי יציע למלך שיפורים?

הגנים היו מרהיבים, אפילו בסוף הסתיו הזה. מדרגות ירדו לעבר הנהר, שתולות עצי פרי, ירקות, עשבי תיבול. הגנן, אדם ושמו רמי, איש שתקן, טיפח את הנחלה הזו באהבה. לאונרדו בילה שעות ארוכות בהתבוננות בעבודת הטבע: כיצד נופלים העלים

מהעצים, כיצד בונים הציפורים את קניהם, כיצד זורם המים בתעלות ההשקיה.

הכול היה חומר למחקר. יום אחד בילה שלוש שעות בהתבוננות בחילזון המטפס על קיר, מסוקרן ממכניקת תנועתו. יום אחר, ניתח צפרדע, חקר את מבנה רגליה השחיות, הבין כיצד הן מניעות את החיה במים. כל תצפית נרשמה במחברותיו, מלווה בשרטוטים בעלי דיוק מדהים.

הכפר אמבואז, עם ארמון המלוכה הצופה על הלואר, הציע מחזה מרשים. לאונרדו נהג לבקר בו לעיתים קרובות, בלוויית פרנצ'סקו. הם חצו את המנהרה, יצאו לגני הארמון, ואז שוטטו ברחובות הצרים של העיר. הטוסקני אהב לצפות באומנים בעבודתם: הנפח מקיש על הברזל, הנגר מרכיב את קרשיו, האופה ליש את בצקו. כל מקצוע חשף עקרונות מכניים שרוחו ניתחה באופן מיידי.

הלואר עצמו היה נושא מחקר בלתי נדלה. לאונרדו בילה שעות על גדותיו, בוחן את הזרם, רושם את שינויי המפלס, בוחן את המערבולות שנוצרו סביב עמודי הגשר. המים תמיד ריתקו אותו, הוא שגדל ליד הארנו. הוא ראה בהם עיקרון אוניברסלי, כוח קדמוני שפיסל את האדמה, הזין את החיים, טיהר את הגופים. מחקריו על דינמיקת הנוזלים היו מבין עבודותיו המושלמות ביותר.

המלך בא לבקריו כבר בשבוע הראשון של דצמבר. פרנסואה הראשון היה אז בן עשרים ושתיים, גיל שבו ההתלהבות והשאיפה מתמזגות. גבוה, אתלטי, פניו המוארכים מוכתרים בזקן חום מטופח בקפידה, גילם את הדור החדש של הנסיכים ההומניסטים, מאוהבים באמנות ובספרות לא פחות מאשר במלחמה ובציד.

הוא הגיע בבוקר, מלווה בפמליה קטנה: ידידו הקרוב האדמירל בונייבה, חדרנו הראשי רוזן סן-פול, וכמובן מזכירו גיום גופֶיָה. הם עברו במנהרה, בקעו לגני קלו-לוסה כמו קושרים.

לאונרדו חיכה להם בטרקלין הגדול בקומת הקרקע, לבוש בגלימת קטיפה שחורה יפה ביותר. פרנצ'סקו וסלאי עמדו במרחק, מוכנים להגיש יין וממתקים.

— מאסטרו לאונרדו, הכריז פרנסואה באיטלקית עם מבטא צרפתי כבד, זהו כבוד עצום עבורנו לארח אתכם בממלכתנו. הערצנו את יצירותיכם מאז נעורינו הראשונים. מחנכנו, האדון כריסטוף דה לונגיי, הראה לנו העתקים משרטוטיכם וסיפר לנו על גאונותכם.

פרנסואה העריץ את לאונרדו, אכן. אך היה גם מלך פרגמטי. השקעה. אלף אקיו לשנה, זה היה מחיר גדוד שכירי חרב. מה קיבל בתמורה? היוקרה שבקיום גדול הגאונים של התקופה בחצרו. התהילה של הגנת מה שאיטליה דחתה. אך גם — ופרנסואה לא הסתיר זאת מיועציו — התקווה שלאונרדו יתכנן עבורו מכונות מלחמה, ביצורים בלתי ניתנים לכיבוש, נשק חדש. הנדיבות והחישוב יכלו לדור בכפיפה אחת.

לאונרדו קד בכבוד, אך המלך עצר אותו במחווה ידידותית.

— לא, לא, אדוני! אנו הם שעלינו לקוד בפניכם! אתם הגדול באמני זמננו, ואולי בכל הזמנים! אנו רק מלך צעיר שעדיין יש לו הכול ללמוד.

הענווה המקסימה הזו, מחושבת קמעה כנראה אך כנה, נגעה בלב הזקן. הוא הכיר כה הרבה נסיכים יהירים, כה הרבה פטרונים מתנשאים. זה היה שונה.

— הוד-מלכותו, אתם מכבדים אותי בנוכחותכם ובדבריכם. אך אני הוא שעליי להודות לכם שקיבלתם אותי בממלכתכם בעוד מולדתי שלי דוחה אותי.

— איטליה היא פסיפס של מדינות קטנות המקנאות זו בזו. צרפת היא ממלכה מאוחדת תחת כתר אחד. כאן, גאונותכם תזכה להערכה הראויה לה.

פרנסואה התיישב בכורסה, הזמין במחווה את לאונרדו לעשות כמוהו. בני-לווייתו נותרו עומדים, אך האווירה הייתה רגועה.

— אדוני, ברצוני שתרגישו חופשי כאן. חופשי לחלוטין. לא תהיה לכם כל חובה לייצר. חיו, צרו, הרהרו כרצונכם. עצם נוכחותכם היא כבר מתנה שאין לה מחיר.

— הוד-מלכותו, אתם נדיבים מדי.

— לא מספיק, להפך. היודעים אתם שמאז ילדתי אני חולם להפוך את צרפת למרכז חדש של הרנסנס? לרומא יש את מיכלאנג'לו שלה. לפירנצה יש את המדיצ'י שלה. לוונציה יש את צייק'יה. אך לצרפת יהיה לאונרדו דה וינצ'י.

במשך השעתיים שלאחר מכן, שוחחו על אמנות, מדע, אדריכלות. פרנסואה רצה לשנות את ממלכתו, לבנות טירות שיתחרו בארמונות האיטלקיים, למשוך את האמנים הטובים ביותר...

— יש לי פרויקט שיעניק לכם השראה, הכריז בפורשו תוכניות על שולחן. אנו רוצים לבנות טירה חדשה בשמבור, כמה פרסאות מכאן. מבנה שישלב חידושים איטלקיים ומסורותינו הצרפתיות. חשבנו על מדרגה כפולת-סיבוב, שבה שני אנשים יכולים לעלות ולרדת בו-זמנית מבלי לחצות זה את דרכו של זה. מה דעתכם? לאונרדו בחן את התוכניות בתשומת לב. הרעיון היה שנון, אך העיצוב הטכני הציג אתגרים ניכרים.

— הוד-מלכותו, הקונספט מקורי. יהיה על המבנה להיות מחושב בדיוק קיצוני כדי לשאת את משקל האבן תוך שמירה על נזילות העקומות. הרשו לי לחקור זאת ולהציע לכם פתרונות.

— קחו את כל הזמן הדרוש. את היופי אין מצווים, מחכים לו. כאשר המלך יצא לבסוף, לאונרדו הרגיש בעצמו מרוענן באורח מוזר. בפעם הראשונה מזה שנים, פגש נסיך שהבין באמת את מה שהוא עושה, שהתעניין בכנות ברעיונותיו, שכיבד אותו לא כאומן שימושי, אלא כהוגה בעל חזון.

החורף השתלט על הטורן, מביא עמו קור ואובך בוקר. קלו-לוסה, עם ארובותיו הגדולות ושטיחי הקיר העבים, הציעה מקלט נוח מפני הקור. לאונרדו, שסבל תמיד מחורפי מילאנו, העריך את האקלים הרך יותר הזה.

פרנצ'סקו טיפל בכל ההיבטים המעשיים של התמקמותם. יש שלחשו כי חיבה מיוחדת קשרה בין שני הגברים, אך פרנצ'סקו טיפאט את הרכילות הזו במשיכת כתפיים.

— ילדי היקר, חזר לאונרדו ואמר לעיתים קרובות, הקרבת את נעורייך למעני. יכולת להיות קפטן כאביך, לשאת יורשת עשירה, לחיות חיים נוחים במילאנו. במקום זאת, אתה מבלה ימך בסידור מחברותיי והכנת צבעיי.

— למדתי לצידכם יותר משהייתי לומד בעשרה חיים של חצרן מילאני, השיב פרנצ'סקו ללא הרף. לימדתם אותי לראות את העולם בעיניים חדשות, לפקפק בוודאויות, לחפש את היופי במדע ואת המדע ביופי. כיצד אוכל להתחרט על הבחירה הזו? הסדנה דמתה למערת עלי בבא. על הקירות, עשרות שרטוטים מוצמדים: מחקרי ראשים, בדים, נופים, מכונות, אנטומיות. על השולחנות, מכשירים מדעיים: מחוגות, סרגלים, זוויתנים, אסטרולבים. בארונות, מאות דפים בודדים מכוסים בכתב הראי האופייני כל כך, זורם מימין לשמאל כאילו נסוג נגד זרם הזמן.

לאונרדו עבד בו-זמנית על מספר פרויקטים. הוא רטש ללא הרף את המונה ליזה, הוסיף שכבות לכה בלתי מורגשות כדי לשכלל את הספומטו שהעניק לעור מרקם מטריד כל כך של אמת.

אך זרועו הימנית החלה לבגוד בו. הרופאים דיברו על "אפופלקסיה", מעין התקף ששיתק חלקית את צדו הימני. הוא עדיין יכול היה לצייר, אך תנועות עדינות דרשו ממנו מאמץ ניכר. הציור בשמן, על פרטיו הזעירים, הפך מתיש.

— אני מזדקן, מלמל לעיתים. גופי כבר אינו מציית לפקודות רוחי. תחושה משונה היא להרגיש שבוי בבשרי-שלי.

פרנצ'סקו ניסה להרגיעו:

— מאסטרו, בגילכם אתם עדיין נמרצים באורח מדהים. רעיונותיכם נותרים חדשניים כתמיד, מבטכם על העולם נותר חד כתמיד. מה זה משנה שידכם רועדת מעט?

— מה זה משנה? אני צייר, פרנצ'סקו. ידי היא כלי עבודתי. אם היא בוגדת בי, מה אני?

— אתם הרבה יותר מסתם צייר. אתם הוגה, מדען, מהנדס. רוחכם שווה אלף ידיים.

השיחות הללו חזרו על עצמן לעיתים קרובות, סימן לכך שלאונרדו מעריך בבהירות את דעיכת יכולותיו הגופניות. אך סירב להודות בתבוסה. בכל יום, ישב מול המונה ליזה וניסה לשכלל צל, לכוונן השתקפות. התוצאה הייתה לעיתים קרובות מאכזבת — ימינו כבר לא צייתה —, אך התמיד בעקשנות איתנה.

פרנסואה הראשון עמד במילתו: בא לבקר את לאונרדו לעיתים קרובות. לעיתים עם חצרו — אשתו קלוד מצרפת, אחותו מרגריט מנווארה, יועציו וחצרניו. לעיתים לבדו, כמעט, בלוויית ידידו בוניבה, לשיחות אינטימיות.

ביקורי המלוכה הללו היו אירועים. המשרתים התרוצצו. פרנצ'סקו דאג שהסדנה תיראה מכובדת, מסדר ניירות פזורים, מנקה אבק מהרהיטים. סלאי, שהיה לו טעם לבימוי, סידר כמה מהשרטוטים היפים ביותר במקום בולט לעין.

אך לאונרדו שנא את המהומה הזו. העדיף את הביקורים הבלתי צפויים, כשהמלך הגיע דרך המנהרה ללא טקס, התיישב בכורסה ופתח בשיחה כידיד ולא כמלך.

יום אחד בפברואר, הגיע פרנסואה כך באורח בלתי צפוי, מצא את לאונרדו לבדו בסדנה, נועץ מבטו במונה לזיהו.

— היא עדיין מטרידה אתכם, הגברת הזו?

— הוד-מלכותו, אינני יודע מי משתי מטריד את מי... חמש-עשרה שנה אני עובד על הדיוקן הזה. חמש-עשרה שנה מחפש את השלמות. ועדיין איני יודע אם הגעתי אליה.

— פרפקציוניסט עד אבסורד, מלמל המלך בהתקרבו לציור. אך אולי זהו מה שמעצב את גאונותכם. החתירה הבלתי-אפשרית. הזו אחר המוחלט.

— או קללתי. יודעים כמה ציורים השארתי בלתי גמורים? כמה הזמנות אכזבתי? מאשימים אותי באיטיות, בהיסוס. טוענים שאני מעדיף לחשוב ולא לפעול.

— טוענים גם שכל אחת מיצירותיכם המושלמות שווה עשר יצירות של מאסטרו אחר.

פרנסואה ניצב מול המונה לזיהו, בוחן אותה בדממה.

— כיצד אתם מצליחים להעניק לגברת הזו נוכחות שכזו? נדמה שהיא עומדת לרדת ממסגרתה ולדבר אלינו.

לאונרדו חייך חיוך חלוש.

— הוד-מלכותו, בזבזתי זמן אינסופי בציור ובריטוש הדיוקן הזה. חקרתי את משחקי הצל על עור האדם, את האופן שבו

האזורים הכהים נמסים אל תוך הבהירים. זהו מה שמכונה
הקפּוֹמָטוּ, אמנות הפגת המתאר כדי להעניק רושם של חיים.

— קפּוֹמָטוּ, חזר פרנסואה, טועם את המילה האיטלקית.
"מעושן", מעין. כאילו אתם מציירים דרך מסך של ערפל.

— בדיוק. הטבע אינו מכיר קווים. הכול הוא מעבר, מעבר
מצורה או צבע אחד לאחר. הצייר המתווה קווי מתאר ברורים
בוגד בטבע. יש לרמוז ולא להצהיר.

המלך הקשיב. היה רוצה שלאונרדו יצייר עוד יצירות מופת, אך
הבין שהוא כבר יגע מדי, נחלש מדי משיתוקו החלקי.

— אל תתישו את עצמכם למעננו, הוסיף ברוך יוצא-דופן.
נוכחותכם כאן היא כבר מתנה שאין לה מחיר. שוחחו איתנו,
ייעצו לנו, שתפו את חוכמתכם. זה מה שאנו מצפים מכם.

הטוב הזה נגע בלב לאונרדו. כמה פטרונים הראו לו הבנה שכזו?
כמה קיבלו שאמן מזדקן כבר לא יהיה פורה כבעבר?

— הוד-מלכותו, אתם נסיך נדיר. שירתי את לודוביקו ספורצה,
צ'ֶזָרֶה בורג'יה, האפיפיור לאו העשירי. אף אחד לא נהג בי בכבוד
ובחופש שכאלה. אהיה אסיר תודה לכם לנצח.

— אנו הם האסירי תודה לכם. כבר, אמנים איטלקים אחרים
מצטרפים אלינו, נמשכים בעקבות דוגמתכם. בקרוב תהיה לנו
פירנצה משלנו, רומא משלנו.

אך מאחורי השאיפה הפוליטית הזו, חש פרנצ'סקו משהו אמיתי
יותר: ידידות אמיתית בין המלך הצעיר למאסטרו הזקן. ידידות
בלתי סבירה, חוצה דורות ומעמדות חברתיים, מבוססת על
הערצה הדדית.

באביב 1517, הפקיד פרנסואה הראשון בידי לאונרדו את
הפיקוח האמנותי על עבודות שמבור. הטירה הזו, שאבן היסוד

שלה תונח בספטמבר, נועדה לגלם את גדולת המלוכה הצרפתית ופתיחותה להשפעות איטלקיות.

לאונרדו שקע בפרויקט באנרגיה של איש בן שלושים. זרועו הימנית נחלשה, אך רוחו נותרה ערנית. הוא שרטט תוכניות, דמיין חידושים, הציע פתרונות טכניים לאתגרים האדריכליים.

המדרגה כפולת-הסיבוב, אבן החן של הטירה העתידיה, העסיקה אותו. כיצד לבנות מבנה שבו שני אנשים יכולים לעלות ולרדת מבלי לחצות זה את דרכו של זה? העיקרון הגאומטרי היה פשוט: שתי סלילים שזורים. אך הגשמתו באבן מוצקה העלתה בעיות. סטטיקה מאיימות.

לאונרדו בילה שבועות בחישוב העומסים, בשרטוט הקמרונות, בתכנון הליבה המרכזית. הוא מילא מחברות שלמות בתרשימים, הערות, חישובים. פרנצ'סקו סייע לו, מעתיק בקפידה את השרטוטים המקורקים, בודק את החישובים, מארגן את המסמכים להצגה בפני המלך.

— מאסטרו, המדרגה הזו היא פלא של תושייה, אך האם אתם בטוחים שניתן לבנותה? דאג לעיתים פרנצ'סקו, חושש לראות את מאסטרו מתיש עצמו על פרויקט שאולי בלתי בר-ביצוע.

— כל מה שניתן לחשוב עליו ניתן לבנות, השיב לאונרדו בשכנוע. השאלה אינה "האם אפשר?", אלא "כיצד?". ואני אראה להם כיצד.

שמבור לא היה הפרויקט היחיד. לפרנסואה הראשון היו שאיפות נוספות לממלכתו. הוא רצה לחדש את ביצורי ערי הגבול, לחפור תעלות להקלת המסחר, לתכנן גנים בסגנון איטלקי בטירותיו, לפתח את התותחנות המלכותית.

בכל הנושאים הללו, התייעץ עם לאונרדו. והזקן השיב בנדיבות, חולק את ידיעתו העצומה שנצברה בארבעים שנות הרהור וניסויים.

לביצורים, הציע מגדלי-כוכב שיעמדו טוב יותר בפני כדורי תותח מן החומות המימי-ביניימיות הישנות. הוא שרטט תוכניות קפדניות, מדגים כיצד הזוויות המחושבות יטו את הפגזים במקום לספוג אותם ישירות.

לתעלות, הציע מסלול המחבר את הלואר לסון, המאפשר לסחורות לחצות את צרפת בלי לנקוט בדרכים המסוכנות. הוא תכנן מערכות סכרים שיחסכו מים תוך האצת מעבר הסירות. לגנים, דמיין משחקי מים מרהיבים, מערות מלאכותיות, אוטומטים שיפליאו את המבקרים. בהשראת גני וילה ד'אסטה שגילה באיטליה, רצה ליצור משהו שאפתני עוד יותר.

שני תלמידיו סייעו לו כמיטב יכולתם. פרנצ'סקו, בהכשרתו כמהנדס, הבין את ההיבטים הטכניים. סלאי, בזריזות ידיו, בנה דגמים שהעניקו חיים לרעיונותיו המופשטים של לאונרדו.

הסדנה בקלו-לוסה הפכה למעבדת רעיונות שבה התנסו, בחנו, שיפרו. דגמים מוקטנים של מכונות עמסו את השולחנות. שרטוטים כיסו את הקירות. חיבורים נערמו על המדפים. היה זה תוהו-ובוהו מאורגן, אי-סדר פורה שהעיד על עוצמת היצירה ששררה שם.

באביב 1517, בריאותו של לאונרדו החלה לרדת. השיגרון החמיר, ועשה את התנועות לכואבות. השיתוק בימינו התקדם, התפשט לזרוע. בימים מסוימים, לא יכול היה אפילו להחזיק בעט.

הרופאים באו מהארמון. בחנו את החולה, שאלו שאלות, מיששו את האיברים הקהים. אבחנתם הייתה נחרצת: המאסטרו עבר התקף מוחי שפגע במרכזי העצבים השולטים בצדו הימני של הגוף. השיתוק היה בלתי הפיך ואף עלול היה להחמיר.

— כמה זמן נותר לי? שאל לאונרדו בבהירות שהפתיעה את הרופאים.

— הדבר בידי האל, השיב בזהירות ד"ר בורגנסס, רופאו האישי של המלך. תוכלו לחיות עוד שנים, או...

— או למות מחר. אני מבין. תודה על כנותכם.

כאשר הרופאים עזבו, לאונרדו נותר שותק, נועץ מבטו בידו הימנית חסרת התנועה המונחת על משענת היד של הכורסה. היד הזו שציירה את "הסעודה האחרונה", פיסלה מלאכים משיש, ניתחה עשרות גופות, שרטטה אלפי שרטוטים. היד הזו שכבר לא צייתה לו.

— מאסטרו, מלמל פרנצ'סקו, גרונו חנוק, אל תאבדו תקווה. אולי ש...

— פרנצ'סקו, ידידי, התקווה היא סגולה נערצת. אך הריאליזם לעיתים שימושי יותר. גופי נוטש אותי. זו עובדה. עליי לקבל זאת ולהסתגל.

— להסתגל כיצד?

— על ידי התמקדות במה שעדיין ביכולתי לעשות. אני יכול עוד לצייר, כן. אך עדיין יכול לחשוב, לכתוב ביד שמאל, להכתיב את רעיונותיי. עדיין יכול להעביר הלאה.

הקבלה הסטואית הזו הרשימה את שני בני-לוויתו. לאונרדו לא היה אדם שנוטה להתייפח. הוא ניגש לצרה בסקרנות המדעית, עצמה שיישם על הכול: ניתח את התסמינים, הבין את המנגנונים, חיפש את הפתרונות.

בשבועות שלאחר מכן, הסדנה הסתגלה. פרנצ'סקו הפך לידיד של לאונרדו. כשהמאסטרו רצה לרטש ציור, הכתיב את הוראותיו ופרנצ'סקו ביצע, מודרך בהערות מתמידות. היה מתסכל עבור שניהם, אך לא הייתה להם ברירה.

סלאי, מצדו, קיבל על עצמו את כל ההיבטים המעשיים שלאונרדו כבר לא יכול היה לנהל לבדו: להלבישו, לגלחו, לחתוך את מזונו. "השטן הקטן" גילה במשימות הצנועות הללו רוח בלתי צפוי, סבלנות שאיש לא הכיר בו.

קיץ 1517 הביא הסחת דעת. פרנסואה הראשון ארגן חגיגות גדולות לציון טבילת בנו, הדופן. במשך שבועות אחדים, הפכה אמבואז לזירת טורנירים, נשפים, משתאות, מופעים.

המלך ביקש מלאונרדו לתכנן חלק מהבידור. למרות עייפותו, לאונרדו נענה. זו הייתה הזדמנות להראות שגאונותו היצירתית לא נחלשה, גם אם גופו דעך.

הוא תכנן אריה מכני שהתקדם לעבר המלך ואז פתח את חזהו, שממנו זינקו שושנים — סמל המלוכה הצרפתית. בניית האוטומט הזה הפעילה במשך שבועות את פרנצ'סקו וסלאי, בסיוע אומנים מקומיים אחדים. לאונרדו ניהל את המבצע מכורסתו, הכתיב הוראות, תיקן טעויות, שכלל את המנגנונים.

ביום ההצגה, כל אמבואז עצרה נשימתה. האריה, בגודל ענק, החל לצעוד ברעמים מכניים. הוא התקדם לעבר המלך, נעצר לפניו, ואז נפתח חזהו, חושף זר של שושנים מלאכותיות ביופי מרהיב.

הקהל מחא כפיים. פרנסואה הראשון, נרגש, ניגש ללאונרדו שצפה בסצנה מבמה.

— מאסטרו, שוב הפלאתם אותנו.

— הוד-מלכותו, זהו רק צעצוע. אך שמח אני שהוא מוצא חן בעיניכם.

— יותר מצעצוע. זהו סמל. האריה, סמל פירנצה שממנה באתם, נפתח כדי לחשוף את שושני צרפת. זהו הברית שלנו מגולמת, איטליה וצרפת מאוחדות באמנות וביופי.

לאונרדו לא חשב על הסמליות הזו, אך נגע לו שהמלך מוצא בה משמעות עמוקה כל כך.

החגיגות נמשכו מספר ימים. היו קרבות ימיים על הלואר, בלטים מימיים, זיקוקין. לאונרדו, יגע מכדי להשתתף בכול, הסתפק בסיפורים שפרנצ'סקו וסלאי דיווחו לו בכל ערב.

אך תקופה שמחה זו הרפתה אותו עוד יותר. המאמץ המנטלי לתכנן את האריה המכני, המתח העצבי של ההצגה, ההתרגשות הכללית רוקנו אותו מכוחותיו. באוגוסט, נאלץ להישאר במיטה במשך שבועיים, מוכה בקדחת עיקשת.

הסתיו הביא בחזרה את הגשמים והקרירות הראשונה. לאונרדו בילה יותר ויותר זמן שוכב או בכורסתו ליד האח. רגליו כבר לא נשאו אותו כראוי. המדרגות הפכו לייסורים.

פרנצ'סקו הזמין מיטה להתקנה בתוך הסדנה עצמה, כדי שלאונרדו לא יאלץ עוד לעלות ולרדת. הסדנה הפכה לחדר, למשרד, לטרקלין גם יחד. שם קיבל המאסטר את מבקריו, שם עבד כמידת בריאותו, שם בילה את לילותיו.

החודשים הללו התאפיינו בהתבוננות פנימית עמוקה. לאונרדו, שתמיד היה איש הפונה אל העתיד, אל הפרויקטים והתגליות, החל להרהר על חייו, על ירושתו, על מה שישאיר אחריו.

הוא קרא שוב את מחברותיו הישנות, מוצא שרטוטים נשכחים, הערות שנכתבו לפני עשרים או שלושים שנה. פרויקטים אחדים עדיין הפליאו אותו בעזותם. אחרים נראו לו נאיביים, בלתי בשלים. אך כולם העידו על חיים שהוקדשו לחתירה אחר הידע.

— פרנצ'סקו, קרא ערב אחד בעודם מדפדפים יחד במחברת ישנה, ראה כמה חשבתי, דמיינתי, שרטטתי. מאות מכונות, אלפי תצפיות, חיבורים שלמים. ואף על פי כן, יש לי תחושה שרק שיפשפתי את פני שטח הידע.

— השגתם בחיים אחד את מה שאחרים לא היו משיגים בעשרה. תגליותיכם האנטומיות לבדן ישנו את הרפואה.

— אם יפורסמו. אם לא יישארו קבורות בכרכים האלה שאיש לא יכול לקרוא בגלל כתב-ידי. אם לא יאבדו, יתפזרו, יישכחו אחרי מותי.

הדאגה הזו חזרה על עצמה לעיתים קרובות. לאונרדו מדד בחרדה את הסיכון שכל עבודתו תאבד. מי ידאג למחברות המקורקעות הללו? מי ייקח את הזמן לפענח אותן?

— אדאג לכך שעבודותיכם ישתמרו, הבטיח פרנצ'סקו בחגיגות. אקדיש את חיי, אם יידרש, כדי להביא את גאונותכם לידיעת הכול.

— אתה בן טוב. טוב יותר משאני ראוי לו.

— הבעיה היא שלמחברות האלה יש ערך רק עבור מי שיכול להבין אותן. עבור סוחר, אלה רק קשקושים על נייר ישן. כיצד יוכל פרנצ'סקו לשמר אותן אם איש לא ירצה לקנות אותן?

ההערה הגסה, אך המציאותית של סלאי הכתה במאסטר. פרנצ'סקו צדק. לאחר מותו, מי ירצה במחברות האלה? מי ישלם כדי לרכוש אותן? מי ילמד אותן?

— אם כן, יהיה צריך לתת אותן למוסדות, לאוניברסיטת פריז אולי, או לאדונים גדולים ומלומדים שיבינו את ערכן.

— האוניברסיטאות מתעניינות רק באריסטו ובאבות הכנסייה. תצפיותיכם, מכונותיכם המעופפות, כל זה ייראה להם חשוד, ואולי אף כפרני.

לאונרדו נאלץ להודות שתלמידו צדק. הידע שצבר היה מוקדם מדי לזמנו. אולי יידרש מאה שנה, מאתיים שנה, לפני שמישהו יבין את ערך תגליותיו.

— אם כן, שמרו לפחות על הציורים, נאנח בעייפות. את הציורים, כולם יכולים להעריך. המונה ליזה, ה"קדושה אנה", יוחנן המטביל. הם אלה שיאפשרו לי לשרוד.

החורף היה קשה. המאסטרו בילה יותר ויותר זמן במיטה או ליד האח, עטוף בשמיכות צמר. הרופאים באו, רשמו הקזות דם, מרתחי צמחים, קטפלזמות. שום דבר לא באמת עזר.

פרנסואה הראשון המשיך לבוא לראותו, למרות מזג האוויר הרע.

באביב 1518, מצבו של לאונרדו התדרדר.

פרנצ'סקו וסלאי התחלפו לצד מיטתו, ספגו את מצחו הקודח, השקוהו, שמרו עליו יום ולילה. החרדה חנקה אותם. האם יאבדו את מאסטרום? זה שהיה אב, ידיד, מנטור במשך שנים כה רבות? — הוא ימות, מלמל ערב אחד פרנצ'סקו לסלאי, דמעות בעיניו. הוא יעזוב אותנו, ולא נוכל לעשות דבר.

— אל תדבר כך, השיב סלאי. המאסטרו חזק. הוא התגבר על כה הרבה מבחנים. הוא ישרוד עוד.

בניגוד לכל הציפיות, לאונרדו התאושש. במאי 1518, הקדחת ירדה. הוא יכול היה לקום, לעשות כמה צעדים, למצוא מעין תיאבון. הרופאים דיברו על נס, שני בני-הלוויה הודו להשגחה העליונה.

— ראיתי את המוות, גילה לאונרדו לפרנצ'סקו בעודם מטיילים בגני קלו-לוסה. הוא היה שם, קרוב מאוד. חשתי את נשימתו

הקרה על עורפי. אך משהו עצר אותי. עוד יש לי דברים לעשות,
דברים להעביר הלאה.

— אילו דברים?

— איני יודע עדיין. אך אדע כשהרגע יגיע.

מוחלש ממחלתו, לאונרדו חידש את פעילויותיו.

קיץ 1518 חלף, ואחריו הסתיו. הוא שב לחלק מכוחותיו וחזר
לעבודה בהתמדה מפתיעה, כאילו רצה להשיג את המקסימום
לפני הקץ שחש כי מתקרב.

הוא שרטט תוכניות לעיר אידיאלית, עם רחובות במספר קומות
כדי להפריד בין הולכי הרגל לעגלות. חקר את מערבולות המים,
ממלא מחברות שלמות בשרטוטי סבך ומערבולות.

הסתיו התאפיין גם בחרדה גוברת לגבי גורל יצירותיו. לאונרדו
הביט בשני חניכיו ותהה אם יוכלו לשמר את ירושתו.

פרנצ'סקו היה נבון, מסור, מאורגן. אך האם תהיה לו הסמכות
הדרושה לכפות את ערך המחברות האלה על עולם שלא יבין
אותן? האם יהיו לו האמצעים הכספיים לשמר את הציורים ולא
למכור אותם לסוחר הראשון שיזדמן?

סלאי היה זריז, תושייתי, אך גם הפכפך ולעיתים חסר קפדנות.
לאונרדו תפס אותו לא אחת משקר, מתאים לעצמו דברים שלא
היו שלו. האם ניתן היה לסמוך עליו לניהול ירושה יקרה כל כך?
הספקות הללו ייסרו אותו. הוא סיפר עליהם לפרנסואה הראשון
בביקור באוקטובר.

— הוד-מלכותו, בני-לווייתי הם נערים אמיצים. אך חושש אני
שלא יעמדו בקשיים שיצפו להם אחרי מותי.

— אילו קשיים?

— הנושים שיבואו לתבוע חובות דמיוניים. סוחרי האמנות חסרי-מצפון שינסו לרמותם. כיצד יוכלו שני איטלקים צעירים ואבודים בצרפת לעמוד בפני כל זה?

פרנסואה הניח את ידו על כתפו של לאונרדו.

— אשגיח עליהם. אני מבטיח לכם זאת. אחרי מותכם, אדאג שלא יחסר להם דבר ושיצירותיכם יזכו לכבוד.

— תודה לכם, הוד-מלכותו. אך מלכים שוכחים במהרה את הבטחותיהם כשמי שהשראה אותם כבר איננו.

— לא אשכח. יש לכם את מילתי המלכותית.

לאונרדו רצה להאמין למלך. אך בעומק לבו, ידע שהמילים, אפילו מלכותיות, מתעופפות עם הזמן.

החורף 1518-1519 היה האחרון. לאונרדו חש בכך, שני בני-לווייתו ידעו, אך עדיין סירבו להודות בכך.

בינואר 1519, המחלה שבה. שיעול מתמשך, קשיי נשימה, חולשה כללית. הפעם, הרופאים היו פסימיים. הגוף השחוק כבר לא הגיב לטיפולים. ההקזות הביאו רק הקלה זמנית. מרתחי הצמחים נותרו חסרי אפקט.

פרנסואה הראשון בא לבקרו כמעט מדי יום. ישב לצד מיטתו, אחז בידו, דיבר אליו ברכות. ביקורי המלוכה הללו ריגשו את כל בני הבית. שהמלך צרפת מקדיש כל כך הרבה זמן לזקן גוסס העיד על החיבה הכנה שרחש לו.

— הוד-מלכותו, הכריז לאונרדו יום אחד ברגע של בהירות, מודה אני לכם על כל מה שעשיתם למעני. השנים האלה באמבואז היו שלווה.

— אני הוא שמודה לכם, השיב פרנסואה בהתרגשות. נוכחותכם האירה את חצרנו. לימדתם אותנו להביט בעולם בעיניים חדשות.

— הייתי רוצה לעשות עוד למענכם. לסיים את שמבור, לחפור את התעלה הזו, לצייר את הפרסקאות שדיברנו עליהן. אך גופי בגד בי.

— עשיתם את העיקר: הראיתם לנו מהי גאונות. זו מתנה שאין לה מחיר.

בפברואר ובמרץ, היו ללאונרדו תקופות הפוגה שהתחלפו בנסיגות. בימים מסוימים, הרגיש טוב יותר, יכול היה לקום, לשבת בכורסתו, לשוחח כמעט כרגיל. בימים אחרים, נותר שרוע, נשימתו קצרה, חסר יכולת להוציא מפיו יותר ממספר מילים.

פרנצ'סקו וסלאי כבר לא עזבו את הסדנה. ישנו על מזרנים שהונחו ליד מיטת המאסטרו, מוכנים להתערב בכל סימן מצוקה. מסירותם הייתה מלאה.

במרץ ובאפריל, ניהל לאונרדו עם תלמידיו כמה שיחות שיישארו חרוטות בזיכרונם.

יום אחד, קרא לפרנצ'סקו וגילה לו:

— כשאלך, יהיה עליך להמשיך בלעדיו. יהיה קשה. תרגיש אבוד, נטוש. אך תמצא את דרכך. יש בכך כוח שאינך משער עדיין.

יום אחר, זימן את סלאי:

— "שטני הקטן" שלי, היית איתי מגיל עשר. אספתי אותך כשלא היית אלא ילד רחוב. עכשיו, אתה איש בשל, אמן מוכשר. אך נותרת גם אותו פרחח אקסצנטרי שהכרתי.

סלאי חייך מבעד לדמעותיו.

— מעולם לא ידעתי להיות רציני. זה לא בטבעי.

— אני יודע. ובגלל זה אני אוהב אותך. הבאת לי שמחה כשהיית עצוב, קלילות כשהייתי הגיוני מדי. אל תשתנה. הישאר עצמך.

— אני מבטיח לכם.

היו גם שיחות מעשיות יותר. לאונרדו רצה לוודא שבני-לווייתו יודעים היכן נמצאים מסמכיו החשובים, כיצד לנהל את חובותיו, אילו יצירות בעלות ערך.

— בתיבת האלון, יש מכתבי אשראי מבנקאים פירנצאיים. תוכלו לפדות את השטרות האלה אחרי מותי. זה יעניק לכם קצת כסף כדי לשרוד עד שתמכרו כמה ציורים.

— לא נמכור דבר, מחה פרנצ'סקו. נשמור הכול לזכרכם.

— אל תהיה טיפש. תזדקקו לכסף כדי לחיות. מכרו את מה שצריך, אך בחוכמה. אל תבזבזו את יצירותיי בזול לסוחר הראשון שיזדמן. חכו למאספים אמיתיים שיבינו את ערכן.

ההוראות הללו התחלפו בהרהורים פילוסופיים יותר על החיים, המוות, האמנות, המדע. לאונרדו, חש את סופו מתקרב, רצה להעביר את עיקר חוכמתו שנצברה בשישים ושבע שנות קיום עז.

— ילדיי, חזר ואמר, העברתי את חיי בחיפוש אחר האמת. בציור, במדע, בהתבוננות בטבע. ויודעים מה גיליתי? שהאמת חמקמקה. בכל פעם שחושבים שאוחזים בה, היא נמלטת. רק מבחינים בשברים, בהשתקפויות. אך החתירה הזו, גם אם עקרה, מעניקה משמעות לחיים.

אחוזת קלו-לוסה, סמוך לאמבואז, 28 באפריל 1519

שמש הבוקר חדרה מבעד לפתחים הרחבים של אחוזת קלו-לוסה. באולם הגדול בקומה הראשונה, פרנצ'סקו מלצי צפה במאסטרו שלו הנם. כבר מספר ימים, מצבו החמיר.

אך עתה, הקץ התקרב, ועמו, שאלות איומות שהזקן דחה זמן רב מדי.

— מאסטרו, מלמל פרנצ'סקו בהתקרבו לכורסה, כיצד אתם מרגישים הבוקר?

לאונרדו פקח מעט את עפעפיו, כמי ששב ממרחק רב. עיניו, למרות העייפות, שמרו עדיין על אותה חדות שהרשימה כל כך את פרנצ'סקו במפגשם הראשון. אך הצעיר קלט בהן גם דיכאון חדש, השלמה שהצרה את ליבו.

— אני מרגיש כמו עץ זקן ששורשיו מתחילים להתנתק מהאדמה. כל נשימה דורשת מאמץ ניכר, כל פעימת לב נראית כמו האחרונה.

הוא השתעל, ידו התקינה נעה אל חזהו.

— אל תדברו כך. התגברתם על כה הרבה מבחנים! זכרו את מחלתכם בשנה שעברה, כולנו האמנו שתעזבו אותנו, ואף על פי כן...

— זה נכון, קטע לאונרדו. שרדתי את קנוניותיו של צ'זרה בורג'יה, את קנאותיו של מיכלאנג'לו, את רכילויותיהם של חצרני רומא. אך יש רגע שבו הנשמה מבינה שהגוף כבר אינו יכול לשרתה. הרגע הזה הגיע.

בפינה, הכין סלאי צבעים על פלטת שיש, תנועותיו המדויקות מסגירות שנות ניסיון.

— ידידי, קרא לאונרדו בחולשה, התקרב. עלינו לדבר, שלושתנו.

סלאי הניח את מכחוליו והצטרף לפרנצ'סקו ליד הכורסה. פניו היו מוטרדות, סימן שישן מעט בלילות האחרונים. כבר שבוע, שמרו על מאסטרום, ציפו לכל סימן שיפור, חששו מכל החמרה.

— הרופא שהזמנו מאורלאן טוען שמצבכם עוד עשוי להתקדם לטובה. הוא רשם הקזות יומיות ומרתחי קינקינה...

— רופא אורלאן אינו יודע יותר ממני על מצבי. ניתחתי מספיק גופות אדם כדי להבין מה קורה בי. ליבי נחלש, ריאותיי מתקשות, ואף מוחי-שלי מתחיל להתנתק מהעולם הזה. לאונרדו הביט בשני חניכיו באותו רוך אבהי שגילה כלפיהם כל השנים הרבות הללו.

— היודעים אתם מהו הדבר הכואב ביותר בהתקרבות המוות? זה אינו הסבל הגופני, שסמים יכולים להקהות. אף לא הפחד מפני הבלתי-נודע, שכן תמיד היה בי סקרנות לגלות מה מצפה לנו מעבר. לא, הכואב ביותר הוא לזנוח את מי שאוהבים, להשאירם לבדם מול קשיי הקיום.

מעולם לא דיבר לאונרדו אליהם ברגש שכזה.

— אנו כבר לא ילדים. העברתם לנו את חוכמתכם, את תשוקתכם לאמנות. נדע לכבד את זכרכם.

— אינך מעריך את הקשיים המחכים לכם. יש מציאויות שמעולם לא סיפרתי עליהן, מתוך הזנחה אולי. הגיע הזמן לחשוף אותן בפניכם.

הוא אזר את כוחותיו לשיחה המכרעת הזו.

— עזרו לי לקום. ברצוני להעריץ בפעם האחרונה את יצירותיי, ובמיוחד את הגברת שלי.

פרנצ'סקו וסלאי מיהרו לתמוך בו ולהוביל אותו אל הכן שבו נח, מוגן בקפידה בצעיף משי ארגמן רקום בזהב, הדיוקן שמעולם לא עזב את הסדנה מאז הגיעם לצרפת.

— הגברת הזו ליוותה אותי לכל מקום. דרך כל נדודיי, כל גירושיי, כל אכזבותיי. מעולם לא נפרדתי ממנה, מעולם לא הסכמתי למכור אותה, אפילו כשמצבי הכספי היה בשפל ביותר. או כשהוצע לי בעדה הון.

הוא הרים את הצעיף, חושף את המונה ליזה בכל יופיה המסתורי. הבהירות הבוקרית שחדרה מבעד לחלונות ליטפה את הפנים המצוירות ברכות מיוחדת, חושפת את מורכבות המודלינג האינסופית.

— התבוננו בה היטב. הביטו בחיוך הזה שנדרשו לי ארבע שנים לצייר בשיבתי הראשונה בפירנצה, ואז שכללתי אותו עוד אחת-עשרה שנה. כל שקיפות, כל צל, נחשבו, נחשבו מחדש, תוקנו. האישה הזו כבר אינה רק ליזה גרארדיני, אשתו של פרנצ'סקו דל ג'וקונדו, בורגנית פירנצאית שציירתי בעד כמה פלורנים. היא הפכה לגילום כל תהיותי על יופי נשי, על תעלומות הנשמה האנושית, על אמנות הענקת חיים לציור.

פרנצ'סקו חקר את הדיוקן. נזכר בראייתו הראשונה של המונה ליזה, בסדנה המילאנית, בשנת 1508. לאונרדו שכלל אז את הספומטו שהעניק לעור מרקם מטריד כל כך של אמת. בילה שעות בהתבוננות בו בעבודתו, מרותק מטכניקתו, נדהם מסבלנותו.

— היצירה הזו היא יצירת המופת המוחלטת שלכם, אישר. מעולם לא הצליח איש לצייר את החיים בעצמה שכוז. כשמתבוננים בה, יש רושם שהיא עומדת לדבר, שהיא עומדת לקום מכורסתה.

— החיים... חזר לאונרדו בהרהור. כן, זה מה שביקשתי ללכוד. לא את מראית עין החיים, אלא את החיים עצמם. ראו את הידיים האלה...

הוא הצביע על ידיה של המונה ליזה, מונחות זו על גב זו בחן אינסופי, מעוצבות בעדינות הגובלת בשלמות.

— שרטטתי עשרות מחקרים לפני שמצאתי את התנוחה הזו. הידיים האלה אינן מונחות סתם, הן מבטאות מצב נפשי: שלוה צבועה במלנכוליה קלה, רוגע המסתיר מתח פנימי.

סלאי התקרב לדיוקן, מוקסם כתמיד מהיצירה הזו שראה נולדת ומשתנה במרוצת השנים.

— השמלה הזו של משי שחור, הצעיפים השקופים המרחפים סביב הצוואר... כיצד הצלחתם להעניק לחומר מוחשיות שכזו? נדמה שאפשר לגעת בבד.

— בהתבוננות. בהתבוננות בלתי פוסקת, בסבלנות של נזיר-מעתיק. יודעים אתם שביליתי שעות בחקר ההשתקפויות על סאטן, קפלי המוסלין, משחקי הצל על פנים? שרטטתי מאות מחקרי הכנה, בחנתי עשרות תערובות צבע. כל פרט בדיוקן הזה תוצאה של אלפי תצפיות, אלפי ניסיונות.

לאונרדו הביט בנוף שנפרש מאחורי דמות המונה ליזה, הנוף הדמיוני הזה בעל הצוקים הפנטסטיים, המים המפותלים, הערפלים המסתוריים.

— והנוף הזה אינו קיים בשום מקום. הרכבתי אותו משאיבה מזיכרונותי מהאלפים הלומברדיים, גבעות טוסקנה, ביצות פונטין. זהו השתקפות עולמי הפנימי. שני הנהרות הזורמים במפלסים שונים מסמלים את חלוף הזמן, את זרימת החיים הבלתי נמנעת.

הוא נשען יותר בכבדות על בני-לוויתו, העייפות משתלטת עליו. — אך די בדיבור על טכניקה ושירה. יש דברים חמורים יותר לדון בהם, מציאויות פרוזאיות יותר, אך אבוי דחופות הרבה יותר.

הם שבו למרכז החדר, שם חזר לאונרדו לכורסתו באנחת הקלה. עצם ההליכה כמה צעדים כבר יגעה את הזקן.

— היודעים אתם מה יקרה עם מותי?

הם הניעו את ראשיהם, לא נוח להם מול האזכור הזה של הקץ המדאיג.

— אלמד אתכם, ושיעור המשפט הצרפתי הזה יועיל לכם, האמינו לי. יועיל יותר מכל הלימודים האמנותיים שהעברתי לכם אי-פעם. אני, שנולדתי בווינצ'י ברפובליקת פירנצה, נתין דוכס טוסקנה, נותר בעיני החוק הצרפתי זר. "אֹבֶן", כפי שאומרים משפטני הממלכה הזו. והנה, קיים בצרפת חוק חסר-רחמים, עתיק כמו המלוכה הקאפטית, המכונה "droit d'aubaine". החוק הזה קובע שכאשר זר מת בשטח הממלכה מבלי לקבל מכתבי התאזרחות מהמלך, כל רכושו — ללא יוצא מן הכלל — שב לכתר.

הדממה שבאה בעקבות הגילוי הזה הייתה כבדה. הסיכוי הזה שמעולם לא שיער נגלה לפניו לפתע בכל אימת מציאותו.

— אתם מתכוונים לומר ש... שכל זה... גמגם מלצי, מצביע על החדר, כל יצירותיכם, מחברותיכם, מכשיריכם...

— כל זה יהפוך לרכוש מלכותי ברגע מותי. סוכני האוצר, מלווים בסופרים ונוטריונים, יבואו לערוך רשימת מלאי. הם יטביעו חותמות, ינסחו פרוטוקולים, יעריכו כל חפץ. ואז ייקחו את ציורי, כרכיי, מכשיריי, ספריי. גם הגברת ליזה שלי תעזוב את המקום הזה כדי להצטרף לאוספי המלך.

סלאי צנח על שרפרף, המום.

— אך זה בלתי-אפשרי! קרא, נרגש. אתם צייר המלך! פרנסוואה הראשון מעריץ אתכם! הוא נתן לכם את האחוזה הזו, הוא משלם לכם קצבה של אלף אקיו! ודאי לא יניח שהחוק הנתעב הזה ייושם!

— נאמנותך מכבדת אותך, אך היא מסמאת אותך מפני המציאות. הסבור אתה שמלך, אפילו הנדיב ביותר, יעשה חריגה בחוקי ממלכתו למען אמן פשוט? הסבור אתה שיועציו לא יעירו לו על ערכם הניכר של רכושיי?

הוא סקר את החדר במבטו, מעריך את עושר האמנות והמדע שנצבר בו.

— חטאתי בפזיזות שבנתי במרוצת השנים אוצר ניכר. הבדים הללו שאתם מעריצים, המחברות הללו שאתם חוקרים, המכשירים הללו שאתם מפעילים, מייצגים הון. הון שהכתר לא יתקשה כלל להחרים באורח חוקי לחלוטין.

מלצי, שהחזיר לעצמו את הכרתו, הרהר.

— אך מכתבי ההתאזרחות שאתם מדברים עליהם, מדוע מעולם לא ביקשתם אותם? המלך פרנסואה מעריך אתכם, ודאי היה מעניק לכם אותם!

חיוך מר הופיע על שפתי לאונרדו.

— אה! לו ידעת כמה השאלה הזו רודפת אותי כבר חודשים! כמה אני מאשים את עצמי בהזנחת! חשבתי על כך, כמובן, אך תמיד מאוחר מדי, תמיד באומרי לעצמי שעוד יש לי זמן. הפעולות האלה מציגות מורכבות שטנית. תחילה יש להגיש בקשה מפורטת אל הקנצלריה המלכותית הגדולה, בהצגת מעלותיי והשירותים שהעניקי לממלכה. הבקשה הזו חייבת להיות מנוסחת על פי צורות קפדניות מאוד, בלטינית משפטית ללא רבב, ונתמכת בעדויות של אישים משפיעים.

הוא הפסיק, השתעל, ואז המשיך:

— לאחר מכן, אם הבקשה תיחשב קבילה — דבר שאינו מובטח לעולם —, היא מועברת למועצת המלך לבדיקה. היועצים דנים, בודקים את עברו של המבקש, מתעניינים במוסריותו, בדעותיו הדתיות, בנאמנותו לממלכה. כל זה לוקח זמן, הרבה זמן.

פרנצ'סקו הקשיב למניין הזה בתדהמה גוברת.

— כמה זמן דרושים לכל הנהלים האלה?

— אם הכול מתנהל כשורה, אם אף יועץ אינו מוצא פגם, אם אף סופר אינו מאבד את התיק, אם אף יריב מקנא אינו לוחש רכילות באוזני איש חשוב... שישה חודשים לכל הפחות. לעיתים קרובות שנה שלמה, לפעמים אף יותר. שאלתי את מזכיר המלך. הוא אישר לי שההליך ארוך ובלתי ודאי.

לאונרדו הוסיף בכובד ראש:

— אך זה לא הכול. לאחר שהמכתבים מוענקים — אם בכלל —, יש עוד לבדוק אותם בלשכת החשבונות כדי לוודא שאינם פוגעים בזכויות האוצר המלכותי. ואז לרשום אותם בפרלמנט, שיכול לדחות אותם בשל פגם צורני. ולבסוף, לאשר אותם בלשכת האוצר. וכל זה חייב להתבצע בתוך השנה שלאחר הענקת המכתבים, אחרת יפוגו.

הוא השתתק לרגע, מבטו אבוד בלהבות האח המפצפצת.

— הביטו בי. גופי אומר לי שכבר אין לי שישה חודשים לפניי, אולי אף לא שישה שבועות. חיכיתי זמן רב מדי. מאוחר מדי לפתוח בפעולות האלה. מאוחר מדי בהרבה.

פרנצ'סקו קם, מונע בנחישות פתאומית.

— אם כן, יש לפעול! אלך לחצר כבר מחר! אדבר עם המלך! אסביר לו את דחיפות המצב! פרנסואה הראשון אוהב אתכם בכנות, הוא יבין! הוא ייתן פקודות להאיץ את ההליכים!

— הסבור אתה שמלך יכול לקבל החלטות שכאלה על דעת עצמו לבדו? שאל לאונרדו ברוך. גם אם היה רוצה בכך, גם אם היה נכון לחרוג מהנהוג למעני, הוא היה חייב להתייעץ עם מועצתו, עם אנשי הכספים שלו. ואלה...

הוא היסס, כמי שנאבק בעצמו לחשוף סוד כואב.

— ועוד... יש עוד דבר. משהו שמעולם לא סיפרתי לכם, כדי לא להדאיג אתכם.

הם רכנו לעבר מאסטרום, סקרנים.

— לפני שלושה שבועות, קיבלתי ביקור... ביקור חושפני. איש חצר, לבוש שחור כיאה לאנשי המשפט. היה זה האדון גיום דה מונקוֹרְנָה, פקיד ראשי בלשכת האוצר.

לאונרדו חי מחדש את הסצנה הבלתי נעימה, ופרנצ'סקו יכול היה לקרוא על פניו את הגועל שעורר בו האורח הזה.

— האיש הזה דיבר עמי על יצירותיי, על יופיין, על ערכן. שאל אותי שאלות מדויקות על רכושיי, הכנסותיי, תוכניותיי. ואז, בזריזות האופיינית לאנשי חוק, החליק לתוך השיחה רמזים על מצבי כזר.

— אילו רמזים? שאל פרנצ'סקו, מתקדם לקראת הגרוע מכול.

— הוא נתן לי להבין, בכל הצביעות שאנשים אלה מסוגלים לה, שבקשת ההתאזרחות שלי עלולה לא להתקבל... באהדה. הוא הזכיר "דאגות לגיטימיות של האוצר המלכותי", "תקדימים מצערים שראוי להימנע מהם".

— כיצד זאת? התקומם סלאי. אילו תקדימים? מי יעז להתנגד לבקשה שכזו?

— אנשים רבי עוצמה מאוד. אנשים שאוזן המלך קשובה להם ואומרים לעצמם: "מדוע להקל על העברת העושר הזה ליורשים זרים כאשר דין ה'*droit d'aubaine*' יכול להחזיר אותו לקופת הממלכה?". יועצים המעריכים שרכושיי יקרים מדי מכדי לחמוק מהכתר, הרואים במותי הזדמנות — כלשונו — להעשיר את אוספי המלוכה מבלי להוציא פרוטה.

זעם עמום עלה בפרנצ'סקו.

— זה נתעב! האנשים האלה מהמרים על מותכם! מחכים שתסגרו את עינכם כדי להשתלט על אוצרותיכם!

— ללא ספק. אך אלה אנשים משפיעים, המכירים את כל גלגלי המנהל המלכותי. ואנחנו, מה אנחנו לעומתם? אמנים חסרי הגנה, ללא הון אישי, ללא תמיכות פוליטיות איתנות. המלך מעריך אותי, זה נכון. אך מה שווה חיבתו של נסיך לעומת אינטרסי כספי הממלכה?

לאונרדו נעץ מבט אחרון במונה ליזה, כמי שרוצה לחרוט בזיכרונו את היצירה הזו המסכמת את כל פילוסופיית האמנות שלו.

— העברתי את חיי ביצירת יופי, בחיפוש אחר האמת באמנות ובמדע. אך הזנחתי את מציאויות הקיום הפרוזאיות. מעולם לא חשבתי לבנות לעצמי רשת השפעה, לטפח את בעלי הכוח. הנאיביות הזו תעלה ביוקר לאלה שאני אוהב יותר מכול בעולם. הוא הביא את ידו התקינה אל מצחו, כמי שמעיק עליו משקל חרטותיו.

— כמה פעמים אמרתי לעצמי: "מחר, אנסח את הבקשה הזו. בשבוע הבא, אבקר אצל היועץ המשפיע הזה. בחודש הבא, אתחיל בפעולות". והשבועות חלפו, החודשים נמלטו, ועכשיו מאוחר מדי. מאוחר מדי לפעול לפי החוק. לא נותר אלא...

הוא הפסיק, השאיר את משפטו תלוי, כמי שמהסס לחצות קו בלתי נראה.

סלאי, נרגש, כרע ליד הכורסה, מניח את ידו על זרועו של האיש שאסף אותו, חינך אותו, אהב אותו כאב.

— אל תייסרו את עצמכם כך. יצרתם אבני חן שיחצו את הדורות! קידמתם את האמנות והמדע! מה איכפת לנו הרכוש החומרי? נסתדר, נדע להעביר את מורשתכם...

— אינך מבין את היקף האסון המאיים עלינו, קטע לאונרדו בלהט פתאומי. לא מדובר רק בהשאתכם בעוני — אף על פי

שגם סיכוי זה אינו משמח אותי. מדובר בראייתה של ירושת אינטלקט ואמנות שאין לה תחליף מתפזרת, מתבזבזת.

הוא התיישר בכורסתו, מונע באנרגיה שהפתיעה את תלמידיו.

— הביטו סביבכם! המחברות האלה מכילות את סודות מחקריי! רשמתי בהן תצפיות שהרופאים ייקח להם זמן רב לגלות מחדש! מבנה הלב, פעולת העין, מכניקת השרירים!

הוא הצביע במחוזה רועדת על ערמות הכרכים הפרושים על השולחנות.

— השרטוטים האלה חושפים טכניקות ציור בלתי מוכרות! סוד הקפומטו, תעלומות הפרספקטיבה האווירית, אמנות עיצוב הבשר בעזרת צללים! הדגמים האלה מציגים מכוונות שלא ימציאו עוד מאה שנה! כלי טיס, מרכבות מלחמה, גשרים ניידים, מערכות השקיה!

הוא קם בקושי וניגש לשולחן שעליו נפרשו שרטוטים במורכבות מדהימה.

— שם, המחקרים האלה על תעופת הציפורים! גיליתי עקרונות שיאפשרו יום אחד לבני האדם להתרומם באוויר! התבוננו בחישובים האלה על עילוי, על מכניקת הדאיה! הבנתי שהאוויר מתנהג כמו המים, שהוא יכול לשאת גוף אם לגוף הזה יש הצורה המתאימה!

פרנצ'סקו חקר בהתרגשות את השרטוטים האלה שראה נולדים תחת עטו של לאונרדו, המחקרים הנלהבים האלה שהעסיקו אותו במשך חודשים, אם לא שנים.

— כאן, המשיך לאונרדו והצביע על לוחות נוספים, מחקריי על זרימת הנוזלים! הם יהפכו את אמנות בניית התעלות והסכרים! אני מסביר בהם מדוע המים מסתחררים במפתולי הנהרות, כיצד לחזות שיטפונות, כיצד למנוע הצטברות חול בנמלים! העקרונות האלה אוניברסליים, הם חלים על כל מה שזורם!

פרנצ'סקו הביט במאסטרו, מגלה תשוקה, דחיפות שמעולם לא ראה בו בעצמה שכזו.

— והלוחות האלה! השרטוטים האלה של הלב, העין, המוח, השרירים, העצמות...

— אה, הלוחות האלה! קרא לאונרדו בגאווה כואבת. גיליתי שללב יש ארבעה חדרים, ולא שניים כפי שמלמדים חיבורי אריסטו וגלנוס! פרצתי את תעלומות הראייה, הסברתי מדוע אנו רואים צבעים, כיצד נוצרת התמונה על הרשתית, מדוע חפצים רחוקים נראים כחלחלים! ניתחתי בני אדם, גברים ונשים, זקנים וצעירים, בריאים וחולים!

הוא פנה אל חניכיו, פניו הרוסות מחרדה.

— כל זה עומד להתפזר, להימכר לאספנים בורים שיראו רק שרטוטים יפים, או גרוע מכך, יגלה בספריות לחות שאיש לא יעלה על דעתו לעיין בהן. סודותיי הטכניים ימותו עמי. תגליותיי המדעיות ישקעו בשכחה. הרופאים ימשיכו להקיז דם מהחולים לפי שיטות מיושנות. המהנדסים יבנו תעלות שיצטברו בהן חול. בני האדם יישארו מרותקים לקרקע בעוד הראיתי להם את הדרך לשמיים!

בחוץ, נשמעו קריאותיהם השמחות של הכפריים העובדים בשדות הנחלה, קריאת תרנגול בחצר, צלצול הפעמונים המרוחק של קפלת סן-פלורנטין. כל העולם השלו הזה לא ידע על הדרמה המתחוללת באחוזה.

מלצי בחן את הסדנה בעיניים חדשות, מודד לפתע את עוצם העושר הכלוא בה. כמה שעות בילה בחקר המחברות האלה, בפענוח כתב הראי הזה, בהתבשמות מתעלומות המדע הלאונרדי! כמה שיחות נלהבות ניהל עם המאסטרו על התגליות האלה שהפכו את השקפת עולמו!

— בהכרח קיים אמצעי להציל לפחות חלק מהירושה הזו, קרא, קולו נסדק. יש לכם ידידים בחצר, מעריצים בין גדולי הממלכה...

— ידידיי, מעריצי? קרא לאונרדו. היכן הם כשאני זקוק להם? הקרדינל ד'אמבואז, שהגן על מחקריי והבין את ערכם, מת לפני תשע שנים. פלורימון רובר, מזכיר הכספים שהבין את תוכניות התכנון העירוני שלי, חולה קשות. פטרוניי נעלמים זה אחר זה, ואני נותר לבדי מול חמדנותם של חצרנים ופקידי האוצר. הוא המשיך, יגע מהנאום הארוך הזה.

— ואף אם היו לי עדיין פטרונים, מה יכלו לעשות? החוק הוא droit d'aubaine חל בהכרח. אפילו המלך לא יכול לחרוג ממנו מבלי ליצור תקדים מסוכן. יועציו היו מעירים לו: אם עושים חריגה עבור אמן איטלקי, מדוע לא עבור סוחר פלמי? עבור בנקאי גרמני? היכן זה יעצר? סלאי, ששתק זה מכבר, התקרב בנחישות חדשה, ברק בלתי-רגיל בעיניו.

— ומה אם... מה אם נמצא אמצעי להוציא כמה יצירות מרשימת המלאי הזו? אם נחביא את הבדים היקרים ביותר שלכם לפני בוא סוכני המלוכה?

לאונרדו הביט בו בהפתעה, נבוך מההצעה הנועזת הזו שחצתה קו שעד כה לא העז לשקול.

— למה אתה מתכוון?

— אני מתכוון שכמה יצירות עשויות להימצא... נעדרות זמנית ברגע המכריע. שכמה בדים, כמה מחברות יחמקו מעיני סוכני המלוכה. שהם יעלמו לפני שיבואו להחרים אותם.

פרנצ'סקו הבין לאן חותר סלאי, והרעיון הזה הפעים את ליבו במהירות, תערובת של התרגשות ואימה.

— הוא צודק! הוסיף פרנצ'סקו. נוכל להחביא את היצירות היקרות ביותר! אחרי הכול, האם לא טבעי שבני-לווייתכם הקרובים ביותר יקבלו מכם, במרוצת השנים הללו, כמה יצירות כעדות לחיבתכם? האם אין זה טבעי שכמה מחברות יימצאו במעונותינו שלנו, למחקרינו האישיים? מי יוכל להוכיח שאינן שייכות לנו?

לאונרדו נטרד מהצעה זו הפוגעת במצפונו כאדם ישר ברובו, למרות כל התחבולות והתמרונים שנאלץ לעיתים להפעיל כדי לשרוד בעולם חסר הרחמים של החצרות האיטלקיות.

— מה שאתם מציעים כאן... זה מסוכן ביותר. אם יגלו את תחבולתכם, תסתכנו בכלא, ואף בתלייה. השתלטות על רכוש השייך למלך נחשבת פשע פגיעה בהוד המלכות. אין מתלוצצים עם דבר שכזה.

— מי יגלה זאת? התעקש סלאי. סוכני המלוכה האלה אינם מכירים את תוכן סדנתכם המדויק. הם יערכו את רשימת המלאי שלהם על פי מה שהם רואים, לא על פי מה שהיה צריך להימצא בה. כיצד יוכלו לנחש שחסרות יצירות שמעולם לא ראו?

לאונרדו נותר שותק זמן רב, שוקל את טענות בני-לווייתו. מבטו שוטט בסדנה, נעצר על כל יצירה, כל כתב-יד, כמי שמעריך מה ניתן להציל וממה יש להתפשר לטובת תיאבון קופת המלוכה.

— היודעים אתם מה אתם מבקשים ממני? הכריז לבסוף. אתם מבקשים ממני להפוך שותף לרמאות כלפי המלך המארח והמפרנס אותי כבר שלוש שנים. אתם מבקשים ממני לבגוד באמונו של פרנסואה הראשון, שנהג בי בגדולת נפש חסרת שיעור.

— אנו לא מבקשים מכם דבר, השיב פרנצ'סקו ברוך. אנו רק מציעים לכם לעצום עין לגבי מה שיעשו שני תלמידים נאמנים כדי להציל את ירושת מאסטרום האהוב. לא יהיה עליכם לעשות

דבר, לא לומר דבר. אנו נפעל לבדנו, נישא לבדנו בסיכונים. תוכלו אפילו לטעון שלא ידעתם על מעשינו אם אי-פעם נתגלה. הדברים הללו נגעו בלב לאונרדו. הוא העריך את שני האנשים האלה שהקדישו את שנותיהם היפות ביותר לשירותו, שהלכו אחריו בכל נדודיו, שוויתרו על שאיפותיהם שלהם למען מסירותם לאמנותו ומדעו.

פרנצ'סקו, האציל המילאני הזה שנשש הכול מאהבת האמנות, שהחזיק במכחול בעדינות, שהבין את דקויות הפרספקטיבה טוב מרבים ממאסטרות מוכרים. סלאי, ילד הרחוב הזה שהפך לאמן מוגמר, שהכין צבעים לפי מרשמיו הסודיים, שידע בעל-פה את כל מחברותיו, שטיפל בו בעת מחלותיו במסירות בלתי מוגבלת. — יודעים אתם שאני אוהב אתכם כבנים שמעולם לא היו לי, מלמל בקול חנוק. הייתם ניחומי ברגעים קשים, גאוותי בשעות התהילה, נחמתי בזקנה זו ההולכת ותמה. אם אתם סבורים שכמה מיצירותיי ישתמרו טוב יותר בידיכם מאשר בידי פקידי המלוכה... עשו אפוא כמצפונכם.

הוא הרים את ידו התקינה במחווה שדמתה לברכה, או אולי לפרידה.

— אחרי הכול, את היצירות האלה יצרתי לא פחות בשבילכם, בני-לוויית הנאמנים, מאשר עבור הדורות הבאים. השתתפתם בעיצובן, חלקתם את שמחותיי ואכזבותיי בעת יצירתן. אם תצליחו להציל כמה מהן מטפרי המנהל המלכותי...

הוא השאיר את משפטו תלוי, חסר יכולת להוציא מפיו את המילים שיהפכו אותו לשותף לגניבה.

פרנצ'סקו וסלאי החליפו מבט של שותפות סוד. התוכנית לבשה צורה במחשבותיהם, אך ידעו שיהיה עליהם לפעול בזהירות ובקור-רוח.

— אך שימו לב, הוסיף לאונרדו בכובד ראש, מבטו פתאום צלול. היו זהירים. היו חכמים. אל תהיו חמדנים מדי בבחירותיכם. יש להשאיר מספיק יצירות בסדנה כדי שרשימת המלאי תיראה אמינה, כדי שסוכני המלוכה יעזבו מרוצים משללם. אם הסדנה תיראה מרוקנת, יעלו בהם שאלות, יחקרו, ואתם תיאבדו.

הוא הפנה את מבטו אל המונה ליזה.

— ומעל הכול... מעל הכול, לעולם אל תיגעו בגברת שלי. הבד הזה מפורסם, מוכר לחובבי אמנות. חצרנים העריצו אותו בביקוריהם באחוזה, מלומדים כתבו עליו, ציירים באו לחקור אותו. המלך עצמו דיבר עליו בחצרו, הביע רצון להחזיק בו יום אחד. היעלמותו תעורר את הרשויות, והם יהפכו את כל צרפת כדי למצוא אותו. הם ירדפו אחריכם עד איטליה אם ידרש.

— אנו יודעים זאת, אישר פרנצ'סקו. המונה ליזה חייבת להישאר. היא נראית מדי, נחשקת מדי. אך נוכל להציל יצירות אחרות: מחקריכם האנטומיים שאיש מלבדנו אינו יודע לקרוא, שרטוטי המצאותיכם שהחצרנים יחשבו לגריטת קווים חסרת ערך, כרכיכם המדעיים שהם לא יבינו את חשיבותם, כמה בדים פחות מוכרים לציבור, אך בעלי יופי מרהיב.

— הקדושה אנה הזו שמעולם לא סיימתם, הוסיף סלאי, יוחנן המטביל הזה בעיניו המטרידות כל כך, לדעה והברבור הזו שציירתם ברומא ומכעיסה את הצדקנים... יצירות אלה, מעטים יודעים שהן קיימות. הן יכולות להיעלם מבלי לעורר חשד.

לאונרדו הנהן ביגיעה, אך גם בהקלה. לפחות, חלק מירושתו ישרוד, יועבר לידיים אוהבות שידעו לשמרה, לחבבה, ואולי אף להביאה לידיעת הכול כשהזמנים יהיו נוחים יותר.

— עשו אפוא. אך הבטיחו לי דבר אחד: יהיה אשר יהיה, וודאו שהיצירות האלה לעולם לא יאבדו. העבירו אותן ליורשיכם,

הורישו אותן למאספים נאורים, מכרו אותן במידת הצורך לאספנים מכבדים שידעו להעריכן, אך לעולם אל תניחו ליופי למות בשכחה. לעולם אל תניחו לתגליותי המדעיות לאבוד באבק העליות.

— אנו מבטיחים לכם זאת, הכריזו שני התלמידים, נרגשים עד דמעות מחגיגות ההתחייבות הזו.

הוא חיך חיוך חלוש, מורגע מההבטחה הזו שהעניקה משמעות למותו הקרב.

— ועתה, הניחו לי לנוח. עייף אני. עייף כל כך. אך לפחות, אמות רגוע יותר בידיעה שתשמרו על מה שיקר לי ביותר בעולם.

הדברים הללו היו כמעט האחרונים שהגה בבהירות. בשעות שלאחר מכן, מצבו הידרדר במהירות. הוא שקע בחצי-הכרה, ממלמל לעיתים מילים בלתי מובנות בטוסקנית, משרטט באוויר בידו התקינה צורות בלתי נראות שרק הוא תפס אותן, חי מחדש אולי בהזייתו את שעותיו הגדולות בחייו.

שני הגברים כבר לא עזבו את מיטתו. הם השקו אותו כשעדיין יכול היה, ספגו את מצחו במטליות, כיוונו את שמיותיו, קיימו את האש באח. לעיתים, נדמה היה שלאונרדו שב להכרה ונעץ בהם את עיניו הכחולות עדיין חדות למרות הקדחת, כמי שרוצה לחרוט את פניהם בזיכרונו לנצח המצפה לו.

בערב הראשון במאי, נראה מצבו כמשתפר במעט. שתה מעט מרק שפרנצ'סקו הגיש לו בכף, הגה כמה מילים הגיוניות על יופי השקיעה שנראתה מבעד לחלון, ביקש שיביאו לו מראה כדי לראות את פניו. מלצי קיווה לרגע שהשיפור הזה הוא סימן לרמיסיה נסית, שהמאסטרו עוד יתחכם למוות האורב לו.

אך בערבו של ה-2 במאי 1519, בעוד פעמוני קפלת הטירה מצלצלים תפילת ערבית והשמש השוקעת מציתה את חלונות

הסדנה בבהירות זהובה בלתי אמיתית, נשם לאונרדו דה וינצ'י את נשימתו האחרונה, חיוך שלו על שפתיו, כמי שמצא לבסוף את התשובה לכל התעלומות שרדפו אותו במשך שישים ושבע שנה.

הם נותרו זמן רב ללא תנועה ליד השארית, חסרי יכולת להבין את מה שקרה עתה. המוות נטל את גדול הגאונים של זמנם, והם נותרו שם, לבדם בסדנה הזו שנראתה לפתע ריקה למרות כל האוצרות שהכילה.

— הוא הלך, מלמל פרנצ'סקו, קולו שבור, דמעות זולגות בחופשיות על לחייו. הוא עזב אותנו. המאסטר איננו עוד.

סלאי הניח יד רועדת על המצח עדיין החם של הנפטר. הוא עצם ברוך את עפעפיו, מבצע את המחווה האחרונה הזו ברוך.

— שינוח בשלום. הוא סיים את מסעו עלי אדמות. עלינו עתה למלא את משימתנו. עלינו להציל את מה שהפקיד בידינו.

המילים הללו החזירו את פרנצ'סקו למציאות מצבם. כאב האבל יידחה. הדחיפות הייתה במקום אחר. הזמן פעל נגדם.

— כמה זמן יש לנו? שאל בקול חסר צבע.

סלאי התיישר, עובר מיגון לנחישות, עיניו מתייבשות, פניו לובשות ארשת ריכוז.

— הבשורה תתפשט במהירות. המשרתים יגלו את מותו. אחד מהם ישא את הבשורה העצובה לטירה. עד שהשליחים יתריעו לרשויות, שסוכני האוצר יארגנו את בואם... שעות מספר לכל היותר. הם יגיעו מחר בבוקר עם שחר, אולי אף מוקדם יותר אם מונקוֹרְנָה הזה נלהב כפי שאומרים. עלינו לפעול הלילה. אין לנו אלא הלילה הזה.

פרנצ'סקו סקר את הסדנה, מעריך את מה שיוכלו להציל בזמן כה מוגבל.

— אין לנו זמן לקחת הכול. לך הבא תיבות, שקי בד, שמיכות, כל מה שיכול לשמש להעברה חשאית של יצירות. אני אערוך רשימת מלאי של מה שעלינו להציל.

סלאי היסס, נועץ מבטו בפעם האחרונה בפני לאונרדו השלווים. — אך... ומה עמו? איננו יכולים להשאיר אותו כך, לבדו, ללא שמירה, ללא תפילות...

— נחזור לטפל בו מאוחר יותר, השיב פרנצ'סקו בתקיפות. כעת, עלינו לכבד את משאלתו האחרונה. להציל את ירושתו. זה מה שהיה רוצה. זה מה שביקש מאיתנו לעשות.

סלאי הנהן, מבין את צדקת הטיעון הזה. הוא עזב את הסדנה כדי להביא את הציוד הדרוש למפעלם.

מלצי, שנותר לבדו עם הגופה, כרע פעם נוספת ליד הכורסה שבה נח לאונרדו.

— סלחו לי, מאסטרו. סלחו לי שאיני יכול לשמור עליכם כראוי, בתפילות ובנרות שגדולתכם ראויה להם. אך אני נשבע לכם שנציל את הניתן להצלה. גאונותכם לא תמות עמכם. תגליותיכם ישרדו. אני נשבע בכבודי, בחיי, בכל מה שיקר לי ביותר.

הוא קם, ניגב את עיניו במחוזה חדה, ונטל את המלאכה בהתלהבות.

בשעות שלאחר מכן, עבדו פרנצ'סקו וסלאי בדממה מתוחה, שהופרעה רק מקול צעדיהם על אריחי האבן ומרשרוש הנייר והבדים. כל תנועה הייתה מחושבת, כל החלטה נשקלה בקפידה, כל תנועה חייבת הייתה להיות מהירה וזהירה כאחד.

פרנצ'סקו ערך רשימה מנטלית של היצירות בעדיפות, פרי שנים ארוכות שבילה לצד מאסטרו בחקר ירושתו. המחברות תחילה — אלה היו חסרי תחליף, ייחודיים, פרי עשרים וחמש שנות מחקר חשאי ומסוכן. מחקרי התעופה אחר כך — התגליות רבות

החזון האלה על אווירודינמיקה שהקדימו במאות שנים את התקדמות המדע. עבודותיו על דינמיקת הנוזלים.

בציורים, הבחירה הייתה עדינה יותר, כואבת יותר. המונה ליזה, כפי שציין לאונרדו, חייבת הייתה להישאר. היעלמותה תעורר חקירה, תגייס את כל אמצעי הכתר למצוא אותה. גם הקדושה אנה הייתה מוכרת מדי, נראית מדי, מוערצת מדי בביקורי חצרנים. אך היה יוחנן המטביל הזה בעיניו הנשואות לשמיים, ציור מטריד, כמעט שערורייתי בחושניותו האנדרוגינית, שמעטים מהמבקרים ראו, שכן לאונרדו החביא אותו לעיתים קרובות. וגם לדה והברבור הזו, ציור חושני שנעשה ברומא, שמיתולוגייתו הפגאנית וארוטיקותה הטרידו את הצדקנים, שסירב תמיד להראות לאנשי הכמורה.

— קח את יוחנן המטביל, ציווה פרנצ'סקו בקול נמוך, כמי שחושש שישמעו אותם למרות השעה המאוחרת. עטוף אותו בבד הפשתן הזה. כמה שכבות. הגן על הפינות. ניקח אותו למעונך לפני שחר.

— ולדה?

פרנצ'סקו היסס. הבד הזה היה מהמושלמים בשנים האחרונות. נושאו המיתולוגי הפגאני, חושניותו, הפכו אותו ליצירה שנויה במחלוקת שעלולה לעורר תשומת לב.

— כן, קח אותה גם. אך הסתר אותה היטב. יותר מהיטב. אם רשויות הכנסייה יגלו שאנו מחזיקים בה, יתכן שיבקשו להחרים אותה על חוסר צניעות, אולי אף להשמיד אותה. עליה להיעלם. הם המשיכו בעבודתם השיטתית. הכרכים החשובים ביותר נארזו בתיבות עור מרופדות בד-לָבָד. פרנצ'סקו דאג להשאיר מספיק מחברות בסדנה כדי שרשימת המלאי תיראה משמעותית. הוא בחר את המרשימות ביותר מבחינה חזותית. אלה המכוסות בשרטוטי מכונות יוצאות דופן, בדמויות גאומטריות מורכבות,

באנטומיות מפורטות, אך הפחות חשובות מבחינה מדעית. אלה שירשימו את סוכני המלוכה מבלי לייצג את הידע האמיתי.

בשרטוטים, גילה שיקול דעת, פיקחות טקטית שהוחזדה על ידי הדחיפות. הוא השאיר את מחקרי הבדים, הדיוקנאות המקדימים, הקומפוזיציות הציוריות, הנופים — כל מה שהיה בעל ערך אמנותי ברור ומובן לחסרי מקצוע. אך הציל את המחקרים המפורטים, השרטוטים הטכניים של המכונות, התוכניות האדריכליות, מחקרי הבוטניקה, כל מה שהכיל ידע מדעי חסר תחליף, אך שפקידים בורים לא ידעו להעריך.

— תראה, הסביר לסלאי בהצביעו על הקירות. אנו מורידים את המסגרות האלה, אך משאירים את אלה בולטות לעין. יש לוודא שהעקבות על הקיר אינם רבים מדי. הסוכנים חייבים לראות שהסדנה עדיין עשירה, ששללם ניכר.

סלאי הנהן, מבין את האסטרטגיה. הרעיון לא היה לרוקן את הסדנה, שיהיה חשוד, אלא ליצור אשליה של שלמות תוך הצלת העיקר. איזון בין הצלה להסתרה.

הוא בחן את הקירות בתשומת לב, מציין את מיקום המסגרות שיישארו, אלה שייעלמו. פרנצ'סקו צדק: על הסדנה לשמור על מראה הרגיל, אותו אי-הסדר לכאורה שתמיד אפיין את מרחב עבודתו של המאסטר. סוכני האוצר בשום פנים ואופן אין להם להתרשם שנעשה סידור, שמיינו, שבחרו. הכול צריך להיראות טבעי, בלתי משתנה מאז חיי הנפטר.

— הבט בערמות השרטוטים האלה על השולחן, הצביע פרנצ'סקו על כמה חבילות של דפים בודדים. אנו משאירים מחציתן, באי-סדר, כאילו לאונרדו זה עתה עיין בהן. אנו לוקחים את המחצית השנייה, אך דואגים שאלה שנשארות יהיו מרשימות מספיק כדי לספק את סקרנות המפקחים.

הוא דפדף בערמות, מפריד בדיוק את מה שצריך לצאת ממה שצריך להישאר. בערמה המיועדת לרשימת המלוכה, הניח מחקרי ראשים גרוטסקיים — הקריקטורות האלה שלאונרדו אהב לצייר ותמיד הרשימו את המבקרים בבטויותן —, קומפוזיציות לקרבות שמעולם לא צוירו, מחקרי סוסים ופרשים, נופים בעלי צוקים פנטסטיים.

אך בערמה המיועדת להצלה, שם את האוצרות האמיתיים: הלוחות המראים את ניתוח הזרוע עם כל שריריה, גידיה ועצביה, מוערים בדיוק מדעי; מחקרי מכניקת התעופה המראים כיצד נוצר העילוי מתחת לכנף ציפור; תרשימי מכונות למערכות השקיה עם חישובי הספיקה והלחץ; תצפיות גיאולוגיות על היווצרות ההרים וסחיפת העמקים.

— אתה רואה את ההבדל? שאל את סלאי שהתבונן בו. מה שאנו משאירים, אלה יצירות אמנות. יפות, אכן, אך שכל חובב יכול להעריך. מה שאנו מצילים, אלה מסמכים שערכם לא יובן אלא בידי חכמים, אולי בעוד מאה שנה, אולי בעוד מאתיים שנה. סוכני המלוכה ייקחו את השרטוטים שאנו משאירים כפסגת אמנותו של לאונרדו. הם אפילו לא ידעו מה החמיצו.

סלאי הנהן. תמיד הייתה לפרנצ'סקו המתת הזו להבין לא רק את אמנות המאסטר, אלא גם את מחשבתו העמוקה. הוא עצמו, למרות השנים שבילה לצד לאונרדו, מעולם לא תפס את מלוא ציפיותם של המחקרים האנטומיים או המכניים. הוא היה אמן, צייר מוכשר, מעתיק זריז. אך פרנצ'סקו היה שונה: הייתה בו הסקרנות האינטלקטואלית הזו, אותה קפדנות שאפשרה לו לעקוב אחר ההיגיונות המורכבים ביותר של הטוסקני הזקן.

— והמחברות הכרוכות? שאל סלאי בהצביעו על הארונות שבהם נערכו עשרות כרכים.

— המחברות, זה עדין יותר. גדולות מדי מכדי לקחת את כולן. ואז, היעלמותן תהיה בולטת מדי. לא, יש להיות ערמוניים יותר. הוא הרהר לרגע, ואז פניו האירו.

— הנה מה שנעשה. נשאיר את כל הכרכים הגדולים הכרוכים בולטים היטב בארונות. אלה, הסוכנים יראו אותם, יספרו אותם, ירשמו אותם. יופתעו מהכמות, מעובי המחברות. אך מה שלא יידעו הוא שנוציא את הדפים החשובים ביותר.

— לתלוש דפים? דאג סלאי. אך זה לא יראה?

— לא אם נעשה זאת בזריזות. לאונרדו עצמו תלש לעיתים קרובות דפים ממחברותיו כדי לתת אותם, להעביר אותם, לארגן אותם מחדש. כריכותיו מלאות חסרים, דפים חסרים, גיליונות שנתפרו בדיעבד. זו הייתה שיטת עבודתו הרגילה. הסוכנים לא יראו דבר חריג.

פרנצ'סקו הוציא מחברת ראשונה, פתח אותה, בחן את תוכנה דף אחר דף. זה היה אחד הקבצים החשובים ביותר, זה שבו רשם לאונרדו את תצפיותיו על ניתוח הלב האנושי, בגלותו מבנים שהיו בלתי מוכרים עד אז.

בינתיים, הכין סלאי את התיבות והשקים שבהם יובלו היצירות. הוא הוריד בחשאי מן העליות כמה מזוודות מסע מעור מבושל, אותן ממש שהשתמשו בהן במסע מאיטליה. חזקות, אטומות, מצוידות במנעולים איתנים, המזוודות האלה יכלו להגן על היצירות במהלך העברתן.

— כמה מזוודות אתה חושב שנוכל להעביר מבלי לעורר תשומת לב? שאל את פרנצ'סקו.

— שש, אולי שבע לכל היותר. צריך שזה יראה טבעי. אנו שני בני-לוויה המשיבים לעצמם כמה חפצים אישיים לפני בוא הרשויות. אם נצא מהאחוזת עם עשרות מזוודות, משהו ישים לב.

— אם כן, צריך למטב את המרחב. לשים את המקסימום בכל תיבה.

סלאי החל לסדר את היצירות בתיבות. כתבי היד תחילה, ערוכים בערימות, מופרדים בדפי נייר משומן להגנה מפני לחות. הדפים שנתלשו מהמחברות אחר כך, ממוינים לפי נושא, קשורים יחד בסרטי משי כדי למנוע מהם להתבלבל. השרטוטים השבירים ביותר, מגולגלים סביב גלילי עץ כדי לא להתקמט. הבדים הקטנים, מפורקים ממסגרותיהם כדי לחסוך מקום.

פרנצ'סקו הצטרף אליו, נושא בזהירות את יוחנן המטביל.

— את זה, איננו יכולים לפרק מהמסגרת. הצבע שביר מדי, המצע ישן מדי. יהיה עלינו להעביר אותו כמות שהוא.

הציור הראה צעיר יפה תואר, אצבעו מכוונת לשמיים, מבטו מטריד. זו הייתה אחת היצירות האחרונות שהשלים לאונרדו, שצוירה ברומא בסביבות 1513-1516, ושמרה על כל עוצמת הספוקטו של המאסטרו בבגרותו המלאה. הדמות נראתה מתגלמת מתוך החושך, מעוצבת בבהירות בלתי נראית, העור ברכות בלתי אמיתית.

— הוא נפלא, מלמל סלאי. בכל פעם שאני מביט בו, יש לי רושם שהצעיר הזה עומד לרדת משמיו הלילים כדי להצטרף אלינו.

— בשביל זה עלינו להציל אותו. הבד הזה מראה את לאונרדו בשיא טכניקתו. אם הציור הזה ייפול לידיים בורות, אם ישתמר גרוע, ישוחזר גרוע, זו עדות חסרת תחליף שתיעלם.

— ולדה? שאל סלאי.

פרנצ'סקו הלך להביא את הבד השנוי במחלוקת הזה. הוא הראה את לדה, מלכת ספרטה, מחבקת ברבור — זאוס בתחפושת לפי המיתולוגיה היוונית. הסצנה הייתה בעלת חושניות מוחשית, כמעט ארוטית, עם לדה בעירום למחצה, הברבור נצמד אליה,

ולרגליהם, שני זוגות תאומים שנולדו מהאיחוד האלוהי הזה: קסטור ופולוקס, הלנה וקליטמנסטרה, בוקעים מביצים ענקיות. — הבד הזה תמיד הביך את אנשי הכנסייה, העיר פרנצ'סקו בהעריצו את הציור. מיתולוגייתו הפגאנית, ארוטיותה... האפיפיור לאו העשירי סירב לראותה כשלאונרדו היה ברומא. כמרים אחדים אף הציעו להשמידה כיצירה פרוצה.

— סיבה נוספת להציל אותה, השיב סלאי בלהט. לא אניה לצדקנים בורים להשמיד יצירת מופת שכזו.

הלדה נארזה באותה הקפדה כמו יוחנן המטביל והונחה בתיבה אחרת. ואז הגיע תורן של יצירות פחות מוכרות: מחקר למדונה עם הפלכים שלאונרדו מעולם לא השלים, דיוקן של איזבלה ד'אסטה שנעשה בזמן שהות קצרה במנטובה, כמה לוחות הכנה למזבחים שמעולם לא הושלמו.

באמצע הלילה, בעודם ממשיכים בעבודתם, עצר פרנצ'סקו לרגע. הוא זה עתה פתח תיבת עץ קטנה יקרה, זו שבה שמר לאונרדו את חפציו האישיים ביותר. בפנים, עטופים במשי ארגמן, נמצאו כמה חפצים שלא היה להם ערך מסחרי כלל, אך ערך רגשי עצום.

— תראה, קרא לסלאי בהוציאו את החפצים אחד לאחד.

היה שם קודם כול מדליון ברונזה המתאר את פרופיל קטרינה, אמו של לאונרדו. האיכרה מווינצ'י שילדה אותו מחוץ לנישואין, שגידלה אותו בשנותיו הראשונות עד שנאסף על ידי אביו הנטריון. לאונרדו הזמין את המדליון הזה על פי זיכרונות ילדותו, שנים רבות לאחר מות אמו. תמיד שמר אותו קרוב אליו, קמע של ילדות אבודה.

לאחר מכן, טבעת זהב מעוטרת אבן ירוקה, אזמרגד או פרידוט, שלודוביקו ספורצה העניק ללאונרדו עם כניסתו לשירות דוכס מילאנו בשנת 1482. הטבעת הזו סימלה את שבע-עשרה השנים

שבילה בחצר המילאנית, שנות הפוריות ביותר אולי, כשלאונרדו היה בשיא יצירתיותו וזכה בפטרונות הנדיבה ביותר.

הייתה שם גם צלוחית זכוכית קטנה המכילה כמה גרגרי עפר. פרנצ'סקו נטל אותה בזהירות, מתבונן באבק החום המנצנץ בחלשה לאור הנרות.

— מה זה? התעניין סלאי, סקרן.

— עפר מווינצ'י. מהגבעה שבה ניצב בית אמו. גילה לי זאת יום אחד, בערב אחד. אסף את העפר הזה בביקורו האחרון בטוסקנה, בשנת 1507, כשחזר ליישב עניני ירושה לאחר מות דודו. לא נועד לעולם לראות שוב את אדמת מולדתו.

פרנצ'סקו חקר את הצלוחית בהתרגשות. האבק הזה סיכם את כל הגעגוע של איש שבילה את חייו בנדודים מחצר לחצר, תמיד זר, תמיד מחפש בית שלעולם לא ימצא שוב.

— גם את החפצים האלה, עלינו לשמר. אין להם ערך כלשהו בעיני סוכני האוצר, אך הם מעידים על האיש שהיה לאונרדו, לא רק על האמן או החכם.

הוא החזיר את המדליון, הטבעת והצלוחית לתיבתם, שהניח בתחתית אחת ממזוודות המסע, מתחת לשכבה עבה של כתבי-יד.

השעות חלפו במהירות מפחידה. בכל פעם שפרנצ'סקו הביט מהחלון, הבחין שהשחר מתקרב. השמים במזרח הבהירו, עוברים משחר עמוק לאפור כהה, ואז לכחול-אפור בלתי ודאי. הציפורים החלו לשיר בגני קלו-לוסה. בעוד כמה שעות, האחוזה תתעורר, המשרתים ייצאו מחדריהם, בשורת מות המאסטרו. תתפשט.

— עלינו להאיץ, דחק פרנצ'סקו. נותר לנו יותר מדי לעשות והזמן חולף.

הם הכפילו את מאמציהם, עובדים כמעט בדממה, כל אחד יודע מה עליו לעשות. שיתוף הפעולה הארוך, השנים שבילו יחד, יצרו ביניהם שותפות סוד שאינה זקוקה למילים.

פרנצ'סקו טיפל במכשירים המדעיים. ללאונרדו הייתה אוסף מרשים: אסטרוולבים מנחושת חרוטים בעדינות, מחוגות דיוק בעלי זרועות פלדה מלוטשת, זוויתנים וסרגלים מדורגים, כדורים ארמילריים המראים את תנועות כוכבי הלכת, טלסקופ קטן בעל עדשות שהרכיב כדי לצפות בכוכבים, מנסרות זכוכית לפירוק האור, מאזני דיוק לשקילת פיגמנטים.

— גם למכשירים יש סיפור לספר, הסביר פרנצ'סקו. חלקם יהיו מזהים בקלות כמושאלים למאסטרו מידידים או ממסדות. אחרים נדירים מדי, יקרים מדי מכדי לא להופיע ברשימת המלאי.

הוא בחר את היצירות האנונימיות ביותר, אלה שלא הופיעו באף רישום רשמי, שלאונרדו קנה או ייצר. הטלסקופ המלאכותי נכנס לאחת התיבות — היה זה חפץ ייחודי, עד לתצפיות האסטרונומיות שלאונרדו ניהל בסתר, בחשש שיואשם בכפירה על שסקר את השמיים במכשירים מלאכותיים. גם המנסרות — לאונרדו השתמש בהן כדי להבין את טבעם של משחקי הצל והצבעים, בהנחיית ניסויים שהקדימו במאות שנים את עבודות ניוטון.

סלאי, בינתיים, טיפל בפיגמנטים ובמתכוני הצבע. לאונרדו בילה את חייו בשכלול טכניקותיו, מערבב חומרים לפי יחסים סודיים, יוצר לכות בעלות עמידות מרשימה. כל המתכונים הללו נרשמו במחברות קטנות שהמאסטרו שמר ביקר.

— המחברות האלה מכילות את הסודות הטכניים שאפשרו למאסטרו ליצור את הקפומטו שלו, ציין סלאי בהראותן לפרנצ'סקו. היחסים המדויקים של שמן פשתן ואתר טרפנטין,

האופן לטחון פיגמנטים כדי להשיג עדינות קיצונית, זמני הייבוש בין כל שכבת לכה. אם נאבד את המתכונים האלה, איש לעולם לא יוכל לשחזר אותם.

— אם כן קח אותם. הסתר אותם היטב. אלה אוצרות יקרים לא פחות מהציורים.

המחברות הצטרפו לתיבות, ארוזות בבד שעווה. עמן, הניח סלאי כמה צלוחיות המכילות פיגמנטים נדירים שלאונרדו הביא ממסעותיו: לפיס-לזולי אפגני לכחולים עזים, מלכיט מצרי לירוקים עמוקים, ציניברי מסין לאדומים בוהקים, אורפימנט לצהובים זהובים.

כשסגרו את התיבה האחרונה, עלתה בפרנצ'סקו לפתע מחשבה שהקפיאה אותו.

— המכתבים! שכחנו את המכתבים!

— אילו מכתבים?

— התכתבותו של המאסטרו! קיבל מאות מכתבים במרוצת השנים. מכתבים מפטרונים, ידידים, חכמים, אמנים. חלקם מידי אישים מהוללים: לורנצו דה מדיצ'י, לודוביקו ספורצה, צ'זרה בורג'יה, האפיפיור לאו העשירי, אף המלך פרנסואה עצמו. ויש גם המכתבים שכתב, אך מעולם לא שלח, הטיוטות ששמר.

פרנצ'סקו מיהר אל תיבת אלון גדולה שהוצבה בפינת הסדנה. פתח אותה והוציא ממנה כמה חבילות מכתבים קשורות בסרטים צבעוניים.

— תראה! שנים של התכתבות! המכתבים האלה מכילים מידע יקר על חיי המאסטרו, על יחסיו, על ההזמנות שקיבל, על הוויכוחים האמנותיים והמדעיים של זמנו.

הוא החל לעבור עליהם, מפריד את אלה שיש להציל מאלה שיכולים להישאר. המכתבים הרשמיים, אלה הנוגעים להזמנות

או לתשלומים, חייבים היו להישאר — היעדרם ייבחנו ברשימת המלאי. אך המכתבים האישיים, אלה החושפים את אינטימיות המאסטרו, ספקותיו, תקוותיו, חלומותיו, ראויים היו לשימור. הוא נתקל במכתב, שמעולם לא נשלח, המופנה למיכלאנג'לו. מכתב מוזר, מעריץ ועוקצני כאחד, שבו הכיר לאונרדו בגאונות יריבו תוך ביקורת על ברוטליותו, זלזולו בספומטו, העדפתו את הקו על פני הצבע. המכתב הזה סיפר רבות על היחסים המורכבים בין שני האמנים הגדולים ביותר בזמנם. — את זה, אנו שומרים, מלמל פרנצ'סקו.

ככל שמיין, הבין מלצי כמה המכתבים האלה מהווים עדות חסרת תחליף. ההיסטוריונים העתידיים יוכלו לשחזר דרכם את חיי המאסטרו, נדודיו, תוכניותיו, יחסיו. אך חלקם הכילו מידע מפליל או אינטימי מדי מכדי להימסר למבטי הפקידים המלכותיים.

הייתה שם במיוחד התכתבות שלמה עם "*Amico Fidato*" מסתורי, ידיד נאמן שזהותו מעולם לא נחשף, אך שנראה שותף במפעלים עדינים מסוימים. המכתבים הזכירו ניתוחים חשאיים, ניסויי אופטיקה שנעשו בסתר, תצפיות אסטרונומיות שיכלו להיחשב כפירה. את ההתכתבות המסוכנת הזו יש להוציא מרשימת המלאי.

— אתה מבין, אמר פרנצ'סקו לסלאי, שהמכתבים האלה יכולים לגרום לבעיות אפילו לאחר מות המאסטרו? שהם יכולים להכתים את שמו, לגרום להאשמתו בכפירה לאחר מותו?

— סיבה נוספת לפנות אותם. המאסטרו ראוי לנוח בשלום, מבלי שחוקרי אינקוויזיציה יבואו לחפש בהם עקבות כפירה.

המסמכים הרגישים הצטרפו לתיבות. פרנצ'סקו השאיר די מהם בתיבת האלון כדי שרשימת המלאי תזכיר התכתבות ענפה, אך

דאג לשמור רק את המכתבים התמימים ביותר, אלה שלא הותירו מקום לוויכוח.

השחר התקדם. מבעד לחלונות הסדנה, בהירות אפורה וקרה פלשה למרחב, מגרשת את צללי הלילה. פרנצ'סקו התייעץ בזיכרונו עם הלוח: היה זה ה-3 במאי 1519, יום למחרת מות המאסטר. בקרוב, בית האחוזה יתעורר. המשרתים יגלו את הגופה. יהיה צריך לשלוח שליחים לטירה, להתריע לרשויות המוסמכות, לארגן את הלוויה.

— עלינו להעביר את התיבות עכשיו, הכריז. זו הזדמנותו האחרונה. בעוד שעה, יהיה מאוחר מדי.

הם הרימו את התיבה הראשונה. הייתה כבדה, כבדה נוראית. יחד, הצליחו לשאת אותה עד לדלת הסדנה, ואז הורידו אותה במדרגות, נזהרים לא להשמיע רעש.

האחוזה הייתה שקטה, שקועה בשינה עמוקה זו הקודמת לשחר. רק חריקת קורה, חריקת מדרגה תחת משקלם, הפריעו את הדממה. פרנצ'סקו עצר את נשימתו בכל צעד, חושש שמא תיפתח דלת, שמא ישרתן סקרן יפתיע אותם.

הם יצאו מהאחוזה דרך הדלת הקטנה הפונה לגנים. אוויר הבוקר היה קריר, כמעט קר, טעון בלחות הטל. אובך קל ריחף מעל הקרקע, מעניק לנוף אווירה בלתי אמיתית. נדמה היה שהעולם עוצר את נשימתו, מודע לחשיבות הרגע.

מעונו של סלאי נמצא כמאתיים צעדים מהאחוזה הראשית, מעברו השני של גן הירק. היה זה בית אבן ועץ קטן, בעל קומה אחת, שהמלך העמיד לרשות "השטן הקטן" כדי שיהיה לו מרחב משלו. סלאי הכין שם סדנה משנית שבה יצר את ציוריו האישיים והעתיקו מיצירות המאסטר.

הם נשאו את התיבה הראשונה אל המעון, הכניסו אותה דרך דלת אחורית, העלוה אל הקומה שבה הכין סלאי מחבוא. הוא פירק

כמה אבנים מהקיר הצפוני, יוצר חלל רחב למדי. לאחר שהאבנים הוחזרו למקומן והמלט חודש, איש לא היה יכול לנחש שאוצר מסתתר שם.

— מושלם, מלמל פרנצ'סקו בבחנו את המחבוא. אפילו אם יבואו סוכנים לחפש במעונך — דבר בלתי סביר —, לא ימצאו דבר. יהיה עליהם לפרק את כל הקיר כדי לגלות את התיבות.

הם חזרו לאחוזה להביא את התיבה השנייה. השמים המשיכו להבהיר. פרנצ'סקו חש חרדה גוברת בתוכו. כל דקה הגבירה את הסיכון להיתפס. כבר דמיין משרת קם מוקדם מהרגיל, מפתיע אותם עם המטען המפליל שלהם, מתריע...

אך המזל היה עמם באותו לילה. הם הצליחו להעביר את שש התיבות הראשונות מבלי לפגוש נפש חיה. רק חתול המטבח, שיצא לצידו הלילי, הביט בהם בעיניו הזוהרות לפני שנעלם בשיחים.

התיבה השביעית והאחרונה הייתה המסורבלת ביותר. היא הכילה את הציורים המפורקים ממסגרותיהם, וכן את יוחנן המטביל שעדיין הותקן על תמיכתו המקורית. פרנצ'סקו וסלאי נאלצו להכפיל את זהירותם כדי לא לפגוע בציורים במהלך ההעברה.

בעודם חוצים את הגן עם המטען האחרון הזה, זרח היום. השמש חדרה מבעד לאובך הבוקר, מטילה קרניים אלכסוניות שהאירו את הטל על העשב. תרנגול קרא בחצר, ובקרוב חיקוהו אחרים. האחוזה עמדה להתעורר.

— מהר! דחק פרנצ'סקו. כבר לא נותר לנו הרבה זמן!

הם רצו כמעט עד מעונו של סלאי, כמעט נכשלו מספר פעמים בשביל. התיבה התנוודדה בסכנה ביניהם, ופרנצ'סקו דמיין באימה את הציורים מתנגשים בפנים, הבדים נקרעים, שנות עבודה מתאינות בגלל חיפזונם.

התיבה האחרונה הועלתה לקומה והוחלקה למחבוא בקיר. סלאי החזיר את האבנים למקומן במהירות מדהימה. בתוך דקות אחדות, שב הקיר למראהו הרגיל. פרנצ'סקו הכין מלט מסיד וחול, מילא את המפרקים, החליק את המשטח.

— עכשיו, יש צורך שהמלט הזה יתייבש לפני שמישהו יבוא לבדוק, הכריז.

— הוא יתייבש מהר בחום היום. ובכל מקרה, מדוע יבואו סוכנים לחפש במעוני הצנוע? באחוזת נמצא האוצר, שם ירכזו את מאמציהם.

פרנצ'סקו הנהן, רוצה להאמין לבן-לוויתו. אך החרדה לא עזבה אותו. הם זה עתה ביצעו מעשה חמור, גניבה מהכתר, שדינה עונשים חמורים ביותר. אם אי-פעם תתגלה האמת...

— אל תחשוב על הגרוע ביותר, עודד סלאי בנחשו את מחשבותיו. עשינו את מה שהיה צריך להיעשות. עכשיו, נחזור לאחוזת. עלינו להיות שם כשהמשרתים יגלו את הגופה. הכול חייב להיראות רגיל.

הם שבו על עקבותיהם, צועדים בקצב מהיר, אך לא נחפז. הגן התעורר. ציפורים עפו מענף לענף, פרפרים החלו בבלט הבוקר שלהם, הטל נצנץ על כל עלה עשב. היה זה בוקר מאי יפה, רך ומואר, בניגוד גמור לדרמה המתחוללת באחוזת.

כשחזרו לסדנה, השליך פרנצ'סקו מבט אחרון סובב על המרחב. היה עליו לוודא שהכול נראה מסודר, שכלום לא מסגיר את פעילותם הלילית. הארונות היו מלאים במחברות — קטועות אמנם מדפיהן היקרים ביותר, אך עדיין מרשימות בנפחן. הקירות היו מכוסים שרטוטים — לא החשובים ביותר מבחינה מדעית אמנם, אך המרשימים ביותר חזותית. השולחנות היו עמוסים מכשירים, פלטות, מכחולים.

ובמרכז, על הכן, המונה ליזה הביטה בהם בחיוכה החידתי. פרנצ'סקו התקרב פעם אחרונה לדיוקן, מעריץ את הפנים האלה שליוו כל כך הרבה שנים בחייהם.

— סלחי לנו שאנו נוטשים אותך, מלמל בפני הגברת המצוירת. אך תגיעי לידיים טובות. המלך פרנסואה יחבב אותך, יגן עלייך. אולי תהפכי ליצירתו המפורסמת ביותר של המאסטר, לסמל גאונותו לדורות הבאים. זהו גורל יפה.

הוא נסוג כמה צעדים, מתבונן כיצד הבהירות הבוקרית משחקת על משטח הציור, חושפת את מורכבות המודלינג, את המעברים הבלתי מורגשים בין הצללים לאזורים המוארים.

סלאי משך אותו מהתבוננותו.

— פרנצ'סקו, צריך ללכת. המשרתים עומדים לקום בכל רגע. עלינו להיות בחזרינו כשיגלו את הגופה.

— אתה צודק. אך תחילה...

פרנצ'סקו התקרב לגופתו של לאונרדו, עדיין יושב בכורסתו שבה הקפיא אותו המוות. סידר את בגדי הנפטר, החליק את קפלי גלימת הקטיפה השחורה, שילב את ידיו על חזהו. במטלית ניגב את פניו, מסיר את עקבות הזיעה והקדחת. רצה שהמאסטר ייראה מכובד, שלו, כמעט ישן.

— הנה, מאסטר. אתם מוכנים לקבל את מבקריכם. שינוחו בשלום. מילאנו את משאלתכם האחרונה.

סלאי, גם הוא, התקרב לגופה. הניח את ידו על כתפו של הנפטר, שהיה רגע בדממה, ואז מלמל כמה מילים בניב מילאני שפרנצ'סקו לא הבין לגמרי. הייתה זו תפילה מילדותו, כנראה, משהו שאמו לימדה אותו לפני שהפך ל"שטן הקטן" הזה שגנב ברחובות מילאנו.

ואז עזבו את הסדנה, כל אחד שב לחדרו. פרנצ'סקו נזרק על מיטתו לבוש, מנסה ליצור רושם שזה עתה התעורר. ליבו פעם בעוצמה, האדרנלין של הלילה העז הזה עדיין דפק בעורקיו. עצם את עיניו, נשם עמוקות, ניסה להירגע.

כמה זמן חלף כך? חצי שעה? שעה? פרנצ'סקו איבד את תחושת הזמן, מרחף במצב המוזר הזה שבין ערות לשינה, תשישות ומתח עצבי.

זעקה הייתה שהחזירה אותו למציאות. זעקת אישה, חדה וקורעת לב, שהדהדה בכל האחוזה. הטבחית זה עתה עלתה לסדנה עם ארוחת הבוקר של המאסטרו — כפי שנהגה לעשות כל בוקר — וגילתה את הגופה.

פרנצ'סקו קפץ ממיטתו, מיהר במסדרון. סלאי בקע מחדרו, פניו מפוזרות שינה, אך עיניו ערניות. הם רצו לעבר הסדנה, מצטרפים אליהם שאר המשרתים שהתריעו בזעקה.

הטבחית, אישה מוצקה בשם מרגריט, כרעה לפני הכורסה, מייבבת בקול. המשרתות עמדו על הסף, לא מעזות להיכנס, מצטלבות בתנועות עצבניות. הגנן והסייס הגיעו, מסירים את כובעיהם לאות כבוד למול המוות.

מלצי התקרב לגופה, הניח את ידו על צווארו של לאונרדו, מחפש דופק שידע שלא ימצא. ואז פנה למשרתים המקובצים, פניו רציניות, קולו חנוק מרגש שלא היה בו כלום מזויף.

— המאסטרו מת. הוא עזב אותנו במהלך הלילה. שהאל יקבל את נשמתו.

מלמול הדהמה עבר בקהל. חלקם בכו בגלוי, אחרים נותרו קפואים בדממה של כבוד. לאונרדו היה מאסטרו טוב, נדיב עם אנשיו, מעולם לא ברוטלי או מזלזל. המשרתים אהבו אותו בכנות.

— יש להתריע לטירה, הכריז פרנצ'סקו בהחזירו לעצמו את השליטה במצב. רמי, רויץ לטירת המלוכה ודווח לרשויות על פטירתו של האדון לאונרדו. אמור להם שאנו ממתינים להנחיותיהם בעניין הלוויה ו... ושאר הפורמליות.

הגנן הנהן ורץ, מוקל שיש לו משימה קונקרטית המרחיקה אותו מזירת מוות זו. פרנצ'סקו פנה למשרתות.

— שתיכן, הכינו את הגופה. רחצו אותה, הלבישו אותה בבגדיה היפים ביותר. עליה להיות מכובדת כשהרשויות יגיעו. ואת, מרגריט, הפסיקי לבכות ולכי להכין את האולם הגדול. יהיה צריך להציב שם את הגופה לווידוא האבל.

המשרתים החלו לפעול, שמחים שיש להם פקודות לציית להן, פעולות לבצע שהסיחו אותם מיגונם. פרנצ'סקו וסלאי נותרו לבדם לרגע בסדנה.

— יפה עשית, מלמל סלאי. עכשיו, איש לא יעלה על דעתו לשאול אותנו שאלות מביכות.

— אל תשמח מהר מדי. הקשה ביותר עוד לפנינו. כשסוכני המלוכה יגיעו, כשיתחילו את רשימת המלאי שלהם, אז סיפורנו יעמוד למבחן.

— יש לנו גרסה עקבית, אמינה. נדבק בה.

השעות הבאות היו מערבולת פעילות. גופתו של לאונרדו נרחצה, הולבשה בגלימת קטיפה ארגמנית שלבש רק בהזדמנויות גדולות. המשרתות סרקו את שיערו, גזרו את זקנו, העניקו לו מראה של כבוד שלו. ואז הועברה הגופה לאולם הגדול בקומת הקרקע, מונחת על שולחן מכוסה סדין פשתן לבן, מוקפת בנרות שהטילו בהירות רוטטת על הקירות.

מבקרים החלו לזרום ברגע שהבשורה התפשטה באמבואז. אומנים שעבדו עבור לאונרדו, סוחרים שמכרו לו ציוד, מלומדים ששוחחו עמו, אנשי כמורה מקפלת סן-פלורנטין שבאו להתפלל

למנוחת נשמתו. כולם באו לחלוק כבוד, כורעים לפני השארית, ממלמלים תפילות.

פרנצ'סקו וסלאי קיבלו את הפנים המבקרים, קיבלו את התנחומים, סיפרו את שעותיו האחרונות של המאסטר. יגונם היה כן, דמעותיהם אמיתיות. אך מתחת לכאב האותנטי הזה, ערנות מתמדת, תשומת לב לפרטים הקטנים ביותר.

לקראת צהריים, הגיע תהלוכה מרשימה לאחוזתו. פרנסואה הראשון בכבודו ובעצמו בא לחלוק כבוד לנפטר. המלך הצעיר, לבוש שחור לאות אבל, לוותה באחותו, כמה יועצים וליווי משמר.

פרנצ'סקו וסלאי כרעו כשהמלך נכנס לאולם הגדול. פרנסואה התקרב לאיטו לגופה, חקר ארוכות את פני לאונרדו השלווים, ואז כרע גם הוא, שילב את ידיו והתפלל בדממה כמה דקות.

כשקם, ראה פרנצ'סקו שעיני המלך אדומות. הרגש היה כן. פרנסואה אהב את המאסטרו הזקן, והמוות הזה נגע בליבו עמוקות.

— האדון פרנצ'סקו, שאל המלך בקול שבור, מתי בדיוק נפטר? — הלילה, הוד-מלכותו, בערבו של ה-2 במאי. הוא כבה בשלווה, ללא סבל נראה לעין. ליבו פשוט הפסיק לפעום.

— היה בהכרתו עד הסוף?

פרנצ'סקו היסס שבריר שנייה. האם עליו להזכיר את שיחתם האחרונה, את הוראות המאסטרו בנוגע ליצירותיו? לא, עדיף להישאר עמום.

— היו לו רגעי בהירות שהתחלפו בתקופות בלבול, הוד-מלכותו. אך בשעותיו האחרונות, נראה שלו, כמי שמקבל את מה שמצפה לו.

פרנסואה הנהן, מנגב דמעה.

— הוא היה איש מופלא. לצרפת היה הכבוד לארח אותו בשנותיו האחרונות, ואנו אסירי תודה על כך.

הוא פנה ליועציו.

— אני רוצה לוויה הראויה לגדולתו. הוא ייקבר בקפלת סן-פלורנטין, בבית הקברות הסמוך לטירה. שיכינו טקס חגיגי. כל אמני ומלומדי הממלכה יוזמנו.

— טוב, הוד-מלכותו, הנהן אחד היועצים תוך שהוא רושם לפניו.

פרנסואה פנה לפרנצ'סקו.

— ואתם השניים, בני-לוויתו הנאמנים, מה יעלה בגורלכם עכשיו שמאסטרוכם איננו עוד?

— אנו... איננו יודעים עדיין, הוד-מלכותו. אולי נחזור לאיטליה, למילאנו שם עדיין יש לנו משפחה. אך לעת עתה, עלינו לטפל בענייני המאסטרו, לסדר את ניירותיו...

— ודאי. קחו את כל הזמן הדרוש. לא תגורשו מהאחוזת. תוכלו להישאר בה כל עוד יידרש כדי ליישב את ענייני האדון לאונרדו.

— אנו מודים לכם על טובכם, הוד-מלכותו.

פרנסואה צעד כמה צעדים באולם, נראה מהרהר. ואז פנה לאיש בגלימה שחורה שעמד קמעה במרחק. היה זה האדון גיום דה מונקוןֶה, פקיד לשכת האוצר שלאונרדו סיפר להם עליו כמה ימים קודם לכן.

— אדון מונקוןֶה, ציווה המלך, תדאג שרכושו של המנוח האדון לאונרדו יירשם ברשימת מלאי לפי הצורות החוקיות. אני רוצה דוח מלא של כל מה שהחזיק. ציוריו, כתבי-ידו, מכשיריו, הכול חייב להירשם.

— טוב, הוד-מלכותו. נבצע את רשימת המלאי בהקדם האפשרי. נאמר... בעוד שלושה ימים?

— זה נשמע סביר. תנו לנערים המסכנים האלה זמן לבכות את מאסטרם.

מוֹנְקוֹרְנָה קד בהכנעה מחושבת, אך פרנצ'סקו הבחין במבטו ברק של סיפוק, כמעט של תאבתנות. האיש הזה ידע שהוא עומד לשים את ידיו על אוצר אמנותי ומדעי ניכר, והסיכוי הזה שימח אותו.

לאחר שהמלך ופמלייתו עזבו, נותרו פרנצ'סקו וסלאי לבדם באולם הגדול, עדיין רועדים.

— שלושה ימים, מלמל סלאי. הם נותנים לנו שלושה ימים לפני שיבואו לערוך את המלאי. זה יותר משקיוויתי.

— שלושה ימים לשכלל את סיפורנו, לוודא שדבר לא משתבש בגרסתנו לאירועים. אך גם שלושה ימים לחיות בחרדה, לצפות בכל סימן קטן שמשהו חושד במשהו.

— איש אינו חושד בכלום. הבט כמה בטוב-לב וכבוד נהג בנו המלך. בעיניו אנו שני חברים שכולים, לא יותר.

— נקווה שלמוֹנְקוֹרְנָה תהיה אותה תפיסה.

שלושת הימים הבאים היו מתישים. גופתו של לאונרדו נותרה מוצגת באולם הגדול של האחוזת, מוקפת בנרות שהטילו אור רועד על הקירות.

פרנצ'סקו וסלאי התחלפו בשמירה על הגופה, מקבלים אורחים, מקבלים תנחומים, מספרים על שעותיו האחרונות של המאסטר. בערב היום השני של השמירה, מצאו עצמם לבדם באולם הגדול, מותשים ממצעד המבקרים הבלתי-פוסק.

— מחר יבוא מוֹנְקוֹרְנָה לערוך את מלאי הנכסים שלו, מלמל פרנצ'סקו. אחר-כך תבוא ההלוויה. עלינו להיות מוכנים.

— אנו מוכנים. הכול במקומו. הסדנה נראית שלמה, סיפורנו עקבי.

הם בילו את הלילה האחרון הזה בדממה מהורהרת, כל אחד שקוע בזיכרונותיו, מתכונן במחשבתו למבחן שלמחרת.

פרנצ'סקו לא יכול היה שלא לחשוב על לאונרדו. הוא איבד זה עתה את האיש שהיה מאסטרו שלו, מדריכו, כמעט אביו במשך שלוש-עשרה שנים. מה יעשה עכשיו? לאן ילך? שאלות אלה רדפו אותו, אך דחה אותן הצדה. בינתיים, עליו להתמקד בעיקר: להגן על מורשת המאסטרו, לשחק את תפקיד החבר השכול עד שהסוכנים המלכותיים יסיימו את מלאי הנכסים שלהם.

המשרתים עזבו את המקום — המלך מצא להם משרות חדשות בארמון. פרנצ'סקו וסלאי נותרו לבדם במרחב שהיה כה חי, כה יצירתי, ושנראה עכשיו ריק ועגום.

הם עזבו את חדר המת כדי לשבת בסדנה, מול המונה ליזה. אף אחד מהם לא דיבר. מה יש לומר? המילים נראו חסרות ערך מול עוצם אבדנם.

סלאי שבר את הדממה.

— אתה זוכר את הפעם הראשונה שראית את המאסטרו? איפה זה היה?

פרנצ'סקו חייך למרות עצבותו. הזיכרון הזה היה חרוט בזיכרונו בבהירות.

— במילאנו, בסדנה שהוא תפס ליד סנטה מריה דלה גראציה. זה היה בשנת 1506, הייתי בן שש-עשרה. אבי לקח אותי לראות את לאונרדו דה וינצ'י הגדול שכולם דיברו עליו. הייתי מבועת. — ומה הרגשת כשראית אותו?

— ראיתי אדם שכבר לא היה צעיר מדי — הוא כבר היה בן חמישים וארבע — אך שעוניו נצצו בעוצמה יוצאת-דופן. הוא נעץ בי מבט, כאילו ניסה לקרוא בנשמתי. אחר-כך שאל אותי: "צעיר, מדוע ברצונך ללמוד ציור?". גימגמתי משהו על היופי,

על האמנות. הוא הניד את ראשו. "תשובה שגויה. לומדים ציור כדי ללמוד לראות. כדי להבין כיצד משחקי הצל מפסלים צורות, כיצד הצבעים נולדים מהחשכה, כיצד העין מתרגמת את העולם לתחושות. הויפי הוא רק תוצאה, לא מטרה". התשובה הזו זעזעה אותי. ידעתי באותו רגע שאני רוצה להישאר לצדו, ללמוד ממנו, לראות את העולם דרך עיניו.

סלאי הנהן. סיפורו שלו היה שונה, פחות מהולל, אך לא פחות עצים.

— אני לא בחרתי. או ליתר דיוק, הוא בחר בי. הייתי בן עשר, גנבתי ברחובות מילאנו. יום אחד ניסיתי לגנוב את ארנקו בזמן שצייר בכיכר. הוא תפס אותי בצווארון, אך במקום למסור אותי לשומרים, הביט בי בסקרנות. "שטן קטן, קרא לי, יש לך ידיים זריזות ועיניים חדות. אני אעשה ממך משהו טוב יותר מגנב". והוא לקח אותי איתו. במשך שנים הייתי בלתי-נסבל. שברתי הכול, המשכתי לגנוב, שיקרתי. הוא היה צריך לגרש אותי מאה פעם. אך מעולם לא עשה זאת. נזף בי, ואחר-כך סלח לי. תמיד.

— הוא אהב אותך כבן. גם אם לא אמר זאת מעולם.

— אני יודע. בגלל זה אני מוכן לכול כדי להגן על מה שהשאיר. אפילו לשקר לסוכני המלך. אפילו לסכן מאסר או גרוע מכך.

פרנצ'סקו הניח את ידו על כתפו של סלאי.

— נעשה זאת יחד. אנחנו לא לבד.

הם בילו עוד שעה בסדנה, מעלים זיכרונות, בוכים לפעמים, צוחקים גם בהיזכרם באנקדוטות מסוימות. ללאונרדו היו מנהגיו, אובססיותיו, זעמיו הפתאומיים שאחריהם תקופות ארוכות של מלנכוליה. אך הוא היה גם נדיב, סבלני, סקרן ללא-גבול לכול. זה היה האיש הזה שעליו בכו, לא רק הגאון המוכר, אלא גם החבר היום-יומי שהעביר להם הרבה יותר מטכניקות אמנותיות.

כשירד הלילה, הדליקו כמה נרות. הצללים רקדו על קירות הסדנה, מפחים חיים בשרטוטים המוצמדים, יוצרים אשליה שהמאסטרו עדיין שם, עובד באפלולית.

— צריך לישון. מחר יהיה יום ארוך. עלינו להתחיל לסדר את הסדנה, להכין את המסמכים שמוֹנְקוֹרְנָה יבקש מאיתנו. ובעיקר, עלינו להיות נחים, צלולים. אין באפשרותנו להרשות לעצמנו לטעות מרוב עייפות.

— אתה צודק. אך אני פוחד מחלומותיי. אני פוחד לראות את המאסטרו מאשים אותי במה שעשינו.

— הוא לא היה מאשים אותנו בכלום. להפך, היה מודה לנו אילו יכול היה. פעלנו לפי הוראותיו, גם אם היו רק מרומזות. הצלנו את מה שניתן היה להציל.

הם נפרדו, כל אחד שב לחדרו. פרנצ'סקו התפשט, החליק תחת הסדינים הרעננים. רוחו המשיכה לתור, לעבור שוב על כל פרטי תוכניתם, מחפש פרצות, צופה את שאלותיו של מוֹנְקוֹרְנָה.

ומה אם פקיד האוצר יהיה חד-אבחנה יותר משחשבו? ומה אם ישים לב לחוסר-עקביות בסידור הסדנה, לעקבות מניפולציותיהם הליליות? ומה אם משרת שמע רעש באותו לילה ויספר על כך לחוקרים?

פרנצ'סקו התהפך במיטתו, מחפש תנוחה נוחה. מבעד לחלון חדרו, הבחין בכוכבים הנוצצים בשמי מאי. לאונרדו אהב לחקור אותם. הוא אף בנה טלסקופ ידני קטן — כעת מוסתר עם שאר החפצים — כדי לצפות בהם מקרוב יותר. "הכוכבים הם שמשות רחוקות", טען. "וסביב שמשות אלה סובבים אולי עולמות כשלנו, מיושבים ביצורים שישואלים את אותן השאלות שאנו שואלים".

המחשבה הזו הרגיעה את פרנצ'סקו. המאסטרו היה עתה חלק מהיקום האינסופי שכה אהב לחקור.

פרנצ'סקו נרדם לבסוף, נערש בוודאות שהשלים משהו חשוב, למרות הסיכונים, למרות השקרים, למרות הבגידה לכאורה כלפי המלך שאירח אותם.

למחרת בבוקר, התעורר מוקדם, כשהיום עוד רק נבזק. ירד לסדנה והחל לעבוד. הוא רצה לערוך מלאי אישי של הפריטים הנוכחים, מסמך שיוכל להציג בפני מונקוֹרְנָה ושיוכיח את תום-ליבו, את רצונו לשתף פעולה עם הרשויות.

הוא בילה את הבוקר בעריכת הרשימה.

הוא לא התעלם מכך שמספר הכרכים היה גדול יותר לפני שהם הוציאו את העמודים היקרים ביותר. אך ארבעים ושניים מחברות נותרו. מונקוֹרְנָה לא יוכל לחשוד שחסרים כאלה.

פרנצ'סקו המשיך ברשימתו כאשר נכנס סלאי לסדנה, נושא מגש עם לחם, גבינה ויין.

— אתה כבר עובד? צריך לאכול, פרנצ'סקו. לא תחזיק מעמד אם לא תדאג לעצמך.

— אתה צודק. בוא, נשב.

הם חלקו את ארוחת הבוקר הצנועה הזו, יושבים ליד החלון, מתבוננים בגני קלו-לוסה שהחלו להוריק שוב עם האביב.

— מתי לדעתך יבוא מונקוֹרְנָה?

— לפי מה שהודיע המלך, שלושה ימים לאחר ההלוויה. מה שמותיר לנו עוד יום. יום להתכונן, לשכלל את סיפורנו.

— נחזור שוב פעם אחרונה. אם מונקוֹרְנָה ישאל מדוע כתב-יד מסוים המוזכר במכתב אינו נמצא, מה נשיב?

— שהמאסטרו הלווה אותו לחכם עובר-אורח. או שהעניק אותו למכר. או שלקח אותו לארמון בעת ביקור ומעולם לא החזיר

אותו. יש לנו כמה גרסאות מתקבלות על הדעת, רק צריך להיזהר שלא לסתור זו את זו.

— ולגבי הציורים החסרים?

— את לדה, נטען שהמאסטרו השמיד בהתקף של פרפקציוניזם. את יוחנן המטביל... נאמר שהמאסטרו הלווה אותו למלך עצמו, שפרנסואה רצה להציגו לחצרו ושהוא עדיין נמצא בארמון. כן, זה אמין. המלך לא יכחיש — ייתכן שאף יהיה שמח לגלות שציור נוסף שייך לו.

סלאי הינהן, מתרשם.

— יש בכך חומר של קושר. אם היית בוחר בפוליטיקה במקום באמנות, היית הופך ליועץ נורא של הנסיך.

— איני גאה בשקר. אך לעיתים הנסיבות מחייבות זאת. המאסטרו עצמו לימד אותנו: כשחלשים יותר מיריביהם, כשלא ניתן להתמודד עם כוח בכוח, יש להשתמש בתחבולה.

הם סיימו את ארוחתם בדממה, ואז חזר פרנצ'סקו למלאי שלו בעוד סלאי החל לנקות ולסדר את הסדנה. הכול היה חייב להיות ללא רבב כשיגיעו הסוכנים המלכותיים. לא בלגן חשוד, לא עקבות מגלים.

הערב האחרון נשארו ערים זמן רב בסדנה, מתבוננים בפעם האחרונה במרחב בשלמותו לכאורה, לפני שיפורק על-ידי הביורוקרטים של האוצר.

— מה שלא יקרה מחר, מה שלא נצטרך להתמודד איתו, נישאר מאוחדים. לא נבגוד זה בזה. נגן על מורשת המאסטרו עד הסוף.

— אני נשבע. על זכר המאסטרו, על כל מה שקדוש לי.

הם לחצו ידיים, חותמים על בריתם החשאית. אחר-כך הלכו לישון, יודעים שמחר יסמן את תחילת מבחנם: להטעות את נציגי

המלך, לשחק את מחזה האבל ושיתוף הפעולה, בעוד הם מסתירים את הגניבה הנועזת ביותר בתולדות האמנות.

פרנצ'סקו נרדם, נערש בשלווה מוזרה. הם עשו את מה שהיה צריך להיעשות. לאונרדו היה מאשר. וזה, בעומק העניין, היה כל מה שחשוב.

באפלת הסדנה הריקה, המונה ליזה המשיכה לחייך, חידתית ושלווה, שומרת דוממת על כל סודות קלו-לוסה.

פרק 2: סוכני המלך

אחוזת קלו-לוסה, 5 במאי 1519, עם שחר

הלילה קרב לקצו. ההלוויה עתידה הייתה להתקיים למחרת, לאחר שמלאכתו של מונקורְנָה תושלם. באפלולית האפורה שקדמה לשחר, פרנצ'סקו מלצי התבונן בפעם האחרונה בסדנה המסודרת מחדש.

סלאי הופיע, תווי פניו מתוחים מעייפות וחרדה. גם הוא ישן רע.

— הכול במקומו? שאל פרנצ'סקו בקול נמוך.

— כן. התיבות מוקפות בקיר. תיקנתי מחדש את החיבורים.

אפילו בחיפוש, לא ימצאו דבר.

— ועקבות? הטיח הטרי?

— הזקנתי את המשטחים בפיח וחומץ, כפי שלימד אותנו המאסטרו לגבי הפרסקאות שלו. יחשבו שקירות אלה לא נגעו בהם כבר שנים.

— אני אכין את הבית לקבלת הסוכנים. הכול צריך להיראות רגיל. בית באבל, לא יותר.

— עלינו לדבר על סיפורנו פעם אחרונה. אנו חייבים להיות עקביים. הסתירה הקטנה ביותר תאבד אותנו.

— עוד? פרנצ'סקו, חזרנו על זה כל הלילה!

— זה לא מספיק. מונקורְנָה נורא. שמעתי שגרם להרשעת שלושה סוחרים ונציאניים בשנה שעברה על הונאה בדין ה'droit d'aubaine'. הם הסתיימו תלויים בכיכר השוק.

פניו של סלאי הלבינו.

— תלויים? על כך שהחביאו רכוש?

— על שניסו לגזול מהכתר את המגיע לו כדין. כך רואה מונקוֹרְנָה את הדברים. בעיניו, אנו גנבים פוטנציאליים.

במהלך השעה שלאחר מכן, חזרו על סיפורם. פרנצ'סקו שאל שאלות מלכודת, סלאי השיב, ואז החליפו תפקידים. כל פרט נבחן בקפידה: התאריכים, נסיבות המתנות הכביכוליות, שמות העדים הבדויים שיזכירו.

— אם מונקוֹרְנָה ישאל מדוע יוחנן המטביל אינו כאן? שאל פרנצ'סקו.

— המאסטרו הלווה אותו למלך עצמו, שרצה להציגו לחצרו. היצירה עדיין נמצאת בארמון, השיב סלאי ללא היסוס.

— טוב. אך הוסף פרט. אמור שזה היה ליום-הולדתה של המלכה קלוד. המלך רצה להפתיע אותה. זה יהפוך את הסיפור למהימן יותר.

— בסדר. ולדה?

— המאסטרו השמיד אותה בהתקף של פרפקציוניזם, כמה שבועות לפני מותו. לא היה מרוצה ממנה.

— לא, רגע. נאמר במקום זאת שהשמיד אותה אחרי שהקרדינל דה טורנון ראה אותה ונעלב. אתה יודע כמה הקרדינל צנוע. זה יסביר טוב יותר מדוע לאונרדו היה משמיד יצירה בעלת ערך כזה.

פרנצ'סקו הנהן.

— מצוין. אתה צודק. ולימודי האנטומיה החסרים?

— הוענקו לדוקטור פֶרְנָל כתודה על טיפוליו, וכן למספר רופאים מאורלאן שניסו לרפא את המאסטרו.

— הוסף את שם הדוקטור לאון מפאביה. הוא בא פעמיים. זה יהיה עוד עד.

הם המשיכו כך, משכללים כל שקר, מוסיפים פרטים שיהפכו את סיפורם למשכנע יותר.

— ואם מונק'רנה יתעקש? אם ירגיש שמשוהו לא בסדר? שאל סלאי.

— אז נישאר רגועים. נגלה תרעומת כנה. ההגנה הטובה ביותר מפני האשמות היא ההתקפה. זכור מה אמר המאסטר: "מי שאינו מעניש את הרוע, מתיר את עשייתו". נחזיר את המימרה הזו נגדם. נאשים אותם בחילול זכרו של איש גדול.

— אתה צודק. אנחנו חפים מפשע. אין לנו מה להסתיר.

— בדיוק. וזכור: לעולם לא לסתור את עצמנו, לעולם לא להסס, תמיד להביט בבן-השיח בעיניים.

קול הפסיק אותם:

— אדוני, הם מגיעים!

זו הייתה מתורין, מנהלת משק הבית של האחוזת, אישה בת חמישים ומשהו, פניה חמורות אך רחומות.

— ראיתי את התהלכה שלהם מהמגדל. ארבעה אנשים על סוסים ושתי עגלות. הם יהיו כאן בעוד כמה דקות.

— תודה, מתורין. את יודעת מה עלייך לומר אם ישאלו אותך?

— שמעולם לא הייתה לי גישה לסדנת המאסטר, שרק שניכם נכנסתם אליה. שמאז מותו, התפללתם ללא הרף ולא נגעתם בכלום.

— מושלם. ואם ישאלו אותך אם אנשים באו?

— רק הרופאים והכמרים. איש אחר.

פרנצ'סקו מיהר לחלון. באור האפור של השחר, הבחין בתהלכה הקטנה שעלתה לעבר האחוזת: ארבעה אנשים על סוסים, ואחריהם שתי עגלות שמשכו אותן שוורים.

— הם מגיעים, מלמל. עכשיו זה הזמן.

סלאי הצטרף אליו ליד החלון. יחד, צפו בסוכנים המלכותיים המתקרבים. הפחד קשר את קרביהם, אך גם התרגשות מוזרה. הם עמדו לשחק את המשחק החשוב ביותר בחייהם.

— מוכן? שאל פרנצ'סקו.

— לא. אך אין לי ברירה.

— לאף אחד מאיתנו אין ברירה. זכור: אנו עושים זאת למען המאסטרו, למען מורשתו, למען האנושות עצמה. בוא נלך.

פרנצ'סקו ירד במדרגות האבן בצעד שרצה שיהיה מכובד. סלאי הלך אחריו, מאמץ את התנהגותו של משרת נאמן ולא של שותף לפשע.

בפרוזדור הכניסה, לקח פרנצ'סקו כמה רגעים כדי לעצב לעצמו הבעה מתאימה. לא שבורה מדי, שהיה נראה חשוד, ולא שלווה מדי, שהיה חסר כבוד כלפי הנפטר. הוא בחר בכבוד אבל.

מתורין סידרה נרות בכניסה ותלתה קרפ שחור על הדלת. פרטים אלה יצרו את אוירת הבית האבל, מחזקים את אותנטיות ההצגה שלהם.

דפיקות על הדלת נשמעו בסמכות שלא סבלה שום עיכוב. פרנצ'סקו המתין כמה שניות — לא ארוכות מדי כדי לא להיראות אדיש, לא מהירות מדי כדי לא להיראות חרד — ואז פתח.

מאסטרו אָטֶן דִּלֹּאָן עמד על הסף, מרשים בגלימתו השחורה של נוטריון מלכותי. הוא היה איש כבן שישים, פניו חרוצים מארבעה עשורים של פרקטיקה משפטית. עיניו האפורות, מאחורי משקפיים ממוסגרים בברזל, נשאו את ההבעה הניטרלית של אנשים שהתרגלו לקטלג טרגדיות אנושיות בלי להסתבך בהן. הוא נשא ילקוט עור בלוי, נפוח ממסמכים.

מאחוריו, זיהה פרנצ'סקו את גיוס דה מונקון־נה. פקיד לשכת האוצר בא בעצמו, מה שלא בישר טוב. הוא היה איש בשיא כוחו, אולי כבן ארבעים וחמש, לבוש גם הוא בשחור, אך שחור צנוע יותר, כמעט נזירי. פניו המחודדות נשאו את הבעת הערנות של אלה שעשו קריירה בחשיפת הונאות.

לצדם עמד ברתלמי רוסו, לבלר בית-הדין, האחראי על התמלול הרשמי של המלאי. צעיר מעמיתיו, בן שלושים ומשהו, נשא כבר את הגב הכפוף של הסופרים שמבלים את חייהם רכונים על קלף. אצבעותיו המוכתמות בדיו אחזו בילקוט המכיל את חומרי הכתיבה שלו.

שני חיילי-משמר השלימו את הקבוצה, אנשים חסונים בעלי ידיים רחבות, רגילים לשאת חפצים מוחרמים. אחד מהם, ענק אדום-שיער בעל זקן עבות, נשא אלת-קרב בחגורתו. השני, רזה יותר, נשא מבט קר של חייל לשעבר. הם עמדו מאחור, ממתינים לפקודות.

— אדוני מלצי, הכריז הנוטריון בהסירו את כובעו בחגיגות, אנו באים, בהתאם לצווי המלכות ולמנהגים העתיקים של ממלכה זו, לערוך מלאי של הרכוש שהותיר אחריו המנוח מאסטר לאונרדו דה וינצ'י, ציירו של המלך, אשר נפטר באחווה זו ביום השני של מאי לשנת אלף חמש מאות ותשע-עשרה לחדסד. יהי רצון שהאל הכל-יכול יקבל את נשמתו ויעניק לו את שלות הנצח המובטחת לצדיקים.

הנוסח הטקסי נאמר בדיקציה מושלמת של אנשי חוק המורגלים בטקסים רשמיים. פרנצ'סקו הרכין ראשו, לוקח את זמנו להשיב, מכוון את קולו לאותה מידה נכונה של עצב מרוסן.

— ברוכים הבאים למעון הזה שמאסטרנו היקר התגורר בו בשלווה כה רבה. הואילו להיכנס, בבקשה. שתפקידכם ייעשה

כרצון האל וחוקי ממלכת צרפת. הכול נותר על מכוננו מאז שמאסטרנו האהוב נשם את נשימתו האחרונה.

הסוכנים נכנסו לפרוזדור. למרות שדלֹאָן ערך כבר עשרות מלאים דומים, זה נשא חשיבות מיוחדת. לאונרדו דה וינצ'י לא היה זר רגיל — הוא היה הצייר המפורסם ביותר באירופה.

אך מוֹנְקוֹרְנָה לא גילה שום רגש. עיניו כבר סרקו את הפרוזדור, רושמות כל פרט, כל חפץ בעל ערך. מבטו התעכב על ציור התלוי על הקיר — עותק של "הסעודה האחרונה" שלאונרדו הזמין מאחד מתלמידיו המילאנים.

— האם יצירה זו נכללת במלאי? שאל ביובש.

— זהו עותק, אדוני, שיצר ג'ובאני פייטרו ריצולי. הוא שייך לאחוזת, לא למאסטרנו.

מוֹנְקוֹרְנָה התקרב, בחן את החתימה בפינה.

— נבדוק. כל מה שנגעה בו ידו של מאסטרנוכם מעניין אותנו.

— אדוני מלצי, התערב הפקיד עוד לפני שחצה את סף הסדנה, שאלה מקדימה מתחייבת. מאז פטירת מאסטרנוכם, האם מישוהו נכנס לסדנתו? האם הוזז משהו, אפילו בכוונות הטובות ביותר שבעולם?

השאלה הייתה ישירה, ערמומית אף. פרנצ'סקו צפה אותה, אך לשמוע אותה נאמרת כה בברוטליות הדהים אותו. הוא אימץ הבעה שבה נאבקו הזעם והעצב.

— אדון דה מוֹנְקוֹרְנָה, כיצד אתם מעזים לרמוז שחיללנו את זכר מאסטרנו בגעתנו ברכושו?

הוא נתן לקולו לעלות, מאמץ נימה נעלבת:

— מאז מותו, סלאי ואני הסתפקנו בתפילה למען מנוחת נשמתו ובשמירה על גופתו כמנהגי הכנסייה הקדושה. האב אנטואן יכול להעיד על כך, הוא שלא עזב את חדר המת. לא נגענו בכלום, אף

לא הרשינו לעצמנו להיכנס לסדנה אלא כדי להתפלל מול המקום שבו יצר את פלאותיו.

פרנצ'סקו הניח לדממה נעלבת לרחף לפני שהוסיף:

— מאסטרנו לימד אותנו הכול. הוא נהג בנו במשך יותר מעשור כבניו הממש. כיצד יכולנו לחלל את זכרו בהתנהגות זו ברגע מותו כשודדי-קברים גסים? עצם הרמז הזה הוא עלבון חמור למסירותנו, לאהבתנו הבנית, לכבודנו לגאון שגידל אותנו.

סלאי, שתפס את הנימה הנכונה, הוסיף בקול שבור מרגש, דמעות עולות בעיניו — דמעות אמיתיות ממש, שכן העייפות והמתח העצבי גרמו להן לעלות:

— אינכם יכולים להבין מה ייצג המאסטר עבורנו. הוא לא היה רק המורה שלנו, אלא המדריך שלנו, סיבת חיינו. כל חפץ בסדנה הזו מזכיר לנו את נוכחותו, וההיעדרות הזו היא פגיון נעוץ בלבנו. כיצד נוכל לטמא את שרידי-הקודש הללו של גאונותו? קולו נשבר על המילים האחרונות. הרגש היה כה כן שאפילו מונקוֹרְנָה נראה זמנית מזועזע.

הפקיד עצם את עיניו למחצה, לא משתכנע מהתגובות הללו של חפות שכבר שמע באלף צורות במהלך הקריירה שלו. הוא הוציא פנקס קטן והחל לרשום הערות.

— אדוני מלצי, הרשוני להתעקש. אתם מבינים, אני מקווה, ששאלתי אינה האשמה, אלא פורמליות הכרחית. ראיתי יותר מדי מקרים שבהם יורשים בעלי כוונות טובות רצו "לשמר" זיכרונות מסוימים לפני המלאי הרשמי. זה מסבך במידה ניכרת את עבודתנו.

— אני מבין את חובתכם, אדוני, השיב פרנצ'סקו ברכות מסוימת. אך אני מבטיח לכם על כבודי ועל ישועת נשמת שדבר לא נגע. חוץ מזה, שאלו את המשרתים. מתורין, מנהלת משק הבית שלנו, יכולה להעיד שרק נכנסנו ויצאנו כדי להתפלל.

מוֹנְקוֹרְנָה פנה למתורין שעמדה בכבוד בפינה.

— אישה, גשי הנה.

מתורין התקדמה, שומרת עיניה מושפלות כיאה למשרתת מול קצין מלכותי.

— את מיהי?

— מתורין גִּלְרָנִי, מנהלת משק הבית זה שש שנים, אדוני.

— האם ראית את שני האנשים הללו נכנסים לסדנה מאז מות המאסטרו?

— כן, אדוני. רק להתפלל. הם כרעו לפני הכן שעליו מונח דיוקן הגברת המחייכת, אמרו "אבינו" ו"שלום עליכִי, מרים", ואז יצאו בוכים. מעולם לא ראיתי אותם נוגעים במשהו.

— את בטוחה בכך?

— על מרים הבתולה וכל הקדושים, אדוני. השגחתי בעצמי שאיש לא יחלל את המקום הקדוש הזה. המאסטרו היה איש קדוש, גם אם היה זר. הוא ראוי לכבוד.

הנוטריון התערב בסמכות שהעניקה לו עמדתו ההיררכית העליונה:

— הבה, אדון דה מוֹנְקוֹרְנָה, נמתן את קנאותנו. אל נסבך את משימתנו העדינה ממילא. הצעירים הללו מובכים בבירור מאבדן מאסטרוכם. יהיה בלתי-הולם ואף אכזרי להטיל עליהם חשדות בלתי-מבוססים. נמשיך במלאי שהוד-מלכותו ציווה עלינו. העובדות ידברו בעד עצמן אם תופיע אי-סדירות כלשהי.

מוֹנְקוֹרְנָה סידר את פנקסו בהעוויה מתרעמת.

— יהי כן. אך דעו, אדוני, שאם נגלה כל ניסיון להסתרה, ההשלכות יהיו נוראות. גניבת רכוש המגיע לכתר על-פי דין ה'*droit d'aubaine* עונשה מוות. הגרדום ממתין למרמים.

— אין לנו מה לחשוש מהאמת, השיב פרנצ'סקו כשעיניו נעוצות בעיני הפקיד.

הנוטריון פנה למלצי בהבעה רחומה יותר:

— הובילונג, בבקשה, לסדנת מאסטרוכס המנוח. היום מתקדם ומשימתנו תהיה ארוכה. שמעתי שמאסטרו לאונרדו החזיק במאות יצירות וכתבי-יד.

— אכן, אדוני. מאסטרי מעולם לא חדל ליצור, להמציא, לשכלל. בואו אחריי.

פרנצ'סקו פנה לעבר המדרגה המונומנטלית שהובילה לקומה הראשונה. מדרגות האבן, שחוקות משלוש שנות מעברים, הדהדו תחת צעדיהם. הסוכנים הלכו אחריו בתהלוכה חגיגית.

מאחוריו, שמע פרנצ'סקו את חריקת עטו של הלבּלר שכבר רשם הערות ראשוניות, ככל הנראה תיאור הפרוזדור והחדרים שחצו. הוא שמע גם את נשימתו האסתמטית של גֶלוֹאָן, אדם מלא-בשר שעלייה במדרגות היוותה עבורו מאמץ ניכר. ובעיקר, חש בנוכחותו של מוֹנְקוֹרְנֶה, שמבטו החד לא חדל לבחון כל פינה, כל ציור, כל רהיט.

באמצע המדרגות, עצר הפקיד לפני נישא שבה הוצגה פסלון ברונזה קטן המייצג סוס מזדקר.

— גם זה נכלל במלאי?

— לא, אדוני. פסל זה שייך לאחוזה. הוא היה כבר שם כשהמלך העניק מעון זה למאסטרי.

מוֹנְקוֹרְנֶה בחן את הפריט מכל זווית, מחפש חתימה, סימן מבחין.

— נבדוק. רשום, רוסו.

הלבּלר קשקש במהירות על לוחיותיו.

פרנצ'סקו חש את המתח עולה. אם מונקוֹרְנָה יבחן כך כל חפץ, המלאי יימשך ימים. היה צריך להסיח את דעתו, להרשים אותו. כך שיתמקד בפריטים העיקריים.

— אדוני, הרשוני לומר לכם מספר מילים בטרם ניכנס אל המקדש שבו יצר מאסטרי את יצירותיו האלמותיות.

הוא נעצר במעבר, מכריח את התהלוכה לעצור.

— לאונרדו דה וינצ'י לא היה איש רגיל. גאונותו עלתה על כל מה שהשכל האנושי יכול להעלות בדעתו. בסדנה זו שאלה עומדים אנו להיכנס, לא רק צייר תמונות ביופי על-טבעי, אלא גם ניהל מחקרים מדעיים שיהפכו יום אחד את הבנתנו את העולם.

פרנצ'סקו הניח למילותיו להדהד בפיר המדרגות, ואז המשיך:

— הוא תכנן מכונות מעופפות המסוגלות לשאת אדם באוויר. הוא פרץ את סודות זרימת המים והיווצרות ההרים. הוא המציא מכונות מלחמה מבעיתות, גשרים ניידים, כלי-רכב משוריינים, תותחים משוכללים.

דְּלוֹאֵן הקשיב בעניין. אפילו מונקוֹרְנָה נראה מתעניין למרות עצמו.

— אך בעיקר, המשיך פרנצ'סקו, הוא חולל מהפכה באמנות הציור. הוא המציא טכניקות שאיש לפניו לא העז לדמיין. הסְפּוֹמָטוֹ, המעניק לדיוקנאותיו חיים מופלאים אלה. הפרספקטיבה האווירית, היוצרת עומק אינסופי זה בנופיו. האנטומיה המושלמת של דמויותיו, פרי שנות מחקר על גוויות. הוא פנה אל מונקוֹרְנָה:

— כל זה כדי לומר לכם שמה שתראו אינו סתם אוסף של צייר מוכשר. זהו אוצרו של איש שהקדיש את חייו כולם להבנת סודות הטבע והאמנות. אני מתחנן בפניכם לנהוג ביצירות אלה

בכבוד המגיע להן. אלה עדויותיו האחרונות של הגאון הגדול ביותר שהכירה האנושות מאז העת העתיקה.

הנאום הזה, שהוכן במהלך הלילה, כיוון לשתי מטרות. מחד, להזכיר לסוכנים את החשיבות התרבותית של מה שהם עומדים להחרים. מאידך, לבסס את פרנצ'סקו עצמו כשומר הלגיטימי של המורשת הזו, זה שמבין את ערכן של היצירות.

הנוטריון הינהן בכובד-ראש.

— הבטח לכם שאנו מודעים לחשיבותו ההיסטורית והאמנותית של מה שאנו עומדים לרשום. הוד-מלכותו עצמו ציווה שינקטו הזהירות הרבה ביותר. חוץ מזה, המלך ביקש ממני אישית להשגיח שדבר לא ייפגע.

מוֹנְקוֹרְנָה, לעומת זאת, לא יכול היה שלא להוסיף בקול יבש:

— תוך כדי כבוד לערכן האמנותי, עלינו בכל זאת לבצע את חובתנו החוקית בקפדנות ובדיוק. חוקי הממלכה חלים על יצירות אמנות כשם שהם חלים על כל רכוש אחר. דין ה'*droit d'aubaine*' אינו סובל שום חריג, אפילו לגבי גאון.

— דין ה'*droit d'aubaine*', חזר פרנצ'סקו במרירות. הדין הזה המתיר לשדוד זרים מרכושם עם מותם. מאסטרי שירת את צרפת שלוש שנים, העשיר את הממלכה הזו בגאונותו, והנה תגמולו.

— זהו החוק, השיב מוֹנְקוֹרְנָה. חוק צודק המגן על אינטרסי הממלכה. מאסטרוכם היה יכול לבקש מכתבי התאזרחות. הוא לא עשה זאת. זו הייתה בחירתו.

— או בורותו לגבי חוקיכם המורכבים. מאסטרי היה אמן, לא משפטן.

— בורות בחוק אינה תירוץ, כידוע לכל.

סלאי נטל את רשות הדיבור:

— מאסטרי חשב שלגאון אין אזרחות, שהאמנות שייכת לאנושות כולה! הוא ראה עצמו כאזרח העולם!

— פילוסופיה יפה, אמר מונקוֹרְנָה בציניות, אך אנו חיים בעולם האמיתי, לא בחלומותיו של אמן. בעולם האמיתי, יש חוקים, גבולות, אזרחויות.

הנוטריון הרים את ידו כדי להרגיע את הרוחות:

— אדוני, ויכוח זה עקר. איננו כאן כדי לדון בפילוסופיה או בצדק, אלא כדי לבצע את חובתנו. אדוני מלצי, הובילנו לסדנה, בבקשה.

פרנצ'סקו הנהן וחיידש את עלייתו. כמה מדרגות הלאה, הגיעו לדלת הסדנה. לבו של פרנצ'סקו פעם מהר יותר ויותר. עכשיו זה הזמן. רגע האמת.

הוא הניח את ידו על הברית מברזל-חשל, נהנה מרגעים אחרונים אלה לפני התוהו-ובוהו.

— הנה סף מקדש האמנות. כאן בילה מאסטרו את שנות חייו האחרונות, יוצר ללא הפסקה, מחפש ללא הרף לפרוץ את סודות הטבע. להיכנס לסדנה זו ללא נוכחותו... זה חילול מקדש.

קולו נשבר קלות על המילים האחרונות. הרגש לא היה מזויף — הוא חש עמוקות בחילול זה.

— אנו מבינים את כאבכם, אמר דֶלוֹאֵן בחמלה כנה. אך החובה קוראת לנו.

פרנצ'סקו שאף אוויר עמוקות, ואז דחף בעדינות את הדלת שנפתחה בחריקה של ציריים שהשאיר מכוונות ללא שמן כדי להעצים את האפקט הדרמטי. אור הבוקר, עדיין חלש אך גובר, הציף את החדר המרווח, חושף את המחזה שהכינו פרנצ'סקו וסלאי.

הנוטריון עצר מיד על הסף. פיו נפער, עיניו נפערו לרווחה, ולזמן ארוך נותר בלתי-נע, נתפס ביופי של מה שגילה.

— האם הקדושה, מלמל.

כי אכן מקדש היה זה שפרנצ'סקו וסלאי יצרו במהלך הלילה הנורא ההוא. קרני השמש הזורחת חדרו דרך החלונות הגדולים ובאו ללטף את היצירות ברכות כמעט קסומה. סידור התמונות, זווית האור, הכול חושב במטרה למקסם את ההשפעה החזותית.

במרכז ההצגה המוארת הזו הוצבה כעל כס המונה ליזה, מותקנת על כנה ליד החלון הראשי, בדיוק שם שאהב לאונרדו להתבונן בה בחודשי חייו האחרונים. הצעיף המשי הארגמני הרקום זהב שהגן עליה בדרך-כלל הוסר — פרט שנועד למקסם את ההשפעה הרגשית של המבט הראשון הזה.

וההשפעה הייתה מוחלטת. דיוקנה של מונה ליזה, מואר באור הרך של השחר, נראה חי. חיוכה החידתי נראה כאילו עומד להתרחב. עיניה נראו עוקבות אחר תנועות המבקרים. ידיה, מונחות אחת על השנייה בחסד אינסופי זה שרק לאונרדו ידע להעניק, נראו כאילו עומדות לזוז.

דְּלוֹאֵן נותר קפוא זמן רב מול הציור, ילקוטו כמעט מחליק מכתפו כה היה שקוע. שפתיו רעדו.

— הנה כי כן, הגברת המסתורית הזו שכל החצר מדברת עליה כבר שנים! היופי המטריד הזה שהשרה כה הרבה שירים ופזמונים! מעולם לא ראיתי שליטה שכזו באמנות הציור!

אפילו מונקוֹרְנָה, למרות ציניותו, לא יכול היה להסתיר לגמרי את התפעלותו. הוא התקרב לאט, כאילו נמשך על-ידי כוח מגנטי.

— יוצא-דופן, הודה בלב כבד. מבינים מדוע הוד-מלכותו כה נצמד ליצירה הזו.

הלבּלר רוסו, פיו פעור, הפיל את עטו. הוא התכופף בחיפזון להרימו, מסמיק מגמלוניותו.

— סלחו לי, אני... מעולם לא ראיתי דבר כזה.

לְלוֹאֵן התקרב עוד, לא מעז לגעת בציור, אך כופף כדי לצפות בפרטיו. נשימתו יצרה אד על המשטח המצופה, והוא נסוג בחיפזון.

— סלחו לי. אסור לי להתקרב כה מאוד. אך זה חזק ממני. איך זה אפשרי? כיצד יכול אדם ללכוד את החיים עצמם באמצעות פיגמנטים פשוטים ושמן?

פרנצ'סקו, למרות מתחו העצבי, לא יכול היה שלא לחייך למראה הרגש הכן של הנוטריון הזקן. הוא התקרב, מאמץ את נימת המדריך הנלהב:

— מאסטרי אמר שהאמנות האמיתית אינה מורכבת מהעתקה עבדותית של הטבע, אלא ביצירתו מחדש באמת ובעומק רבים יותר מהטבע עצמו. הביטו במבט הזה, אדוני. ראו כיצד העיניים אינן פשוט מצוירות, אלא חיות. המאסטרו השתמש בטכניקה מהפכנית: מספר שכבות לכה שקופה מונחות זו על זו, כל אחת מוסיפה גוון, עומק, עד שנוצרת אשליית חיים זו.

הוא הצביע בעדינות על הפנים:

— הביטו במעברים אלה בין הצל לאור. אין קו קשה אחד, אין מתאר חד אחד. הכול נמס בערפל דק. הטכניקה הזו דרשה חודשי עבודה. המאסטרו הניח לעיתים שכבה כה דקה שהייתה כמעט בלתי-נראית, המתין עד שתתייבש, ואז הניח שכבה נוספת. אזורים מסוימים מונים למעלה משלושים שכבות מונחות.

סלאי התקרב מצדו, נסחף ברגש:

— והחיוך הזה! הביטו בו בקפידה. האם היא שמחה? מלנכולית? לועגת? אי-אפשר לומר. המאסטרו לכד את עצם

הדו-משמעות של הנפש האנושית. הוא נהג לומר: "חיוך יכול להכיל את כל שמחת העולם ואת כל עצבותו".

— והידיים האלה, הוסיף פרנצ'סקו כשהצביע עליהן. ראו את הפשטות לכאורה הזו שהיא פרי מאות לימודים מקדימים. מאסטרי שרטט למעלה משישים ידיים שונות לפני שמצא את זו. שישים ידיים! עבור פרט שרוב הציירים היו מטפלים בו בשעה אחת!

מונקוֹרְנָה, מתאושש למחשבתו המקצועית, הוציא את פנקסו: מי היא הגברת הזו? האם הותיר המאסטרו רמזים על זהותה? פרנצ'סקו וסלאי החליפו מבט. זו הייתה אחת השאלות שחזרו עליהן.

— המאסטרו כינה אותה פשוט "מדונה ליזה", השיב פרנצ'סקו. הוא שמר על זהותה בסוד. יש אומרים שהייתה אשתו של סוחר פירנצני, פרנצ'סקו דל ג'וקונדו. אחרים חושבים שמדובר בדיוקן אידיאלי, סינתזה של כל היפי הנשי שהמאסטרו הבחין בו.

— מאסטרי אמר שזהותה אינה חשובה, הוסיף סלאי. מה שחשוב, זה מה שייצגה: הנשיות הנצחית, מסתורי היופי, חידת הקיום האנושי.

הנוטריון הינהן. הוא פנה אל שאר היצירות המסודרות בסדנה. — וכל הפלאים הללו... כמה שנות עבודה הם מייצגים?

— חיים שלמים, אדוני, השיב פרנצ'סקו. מאסטרי החל לצייר בגיל ארבע-עשרה בסדנת ורוקיו בפירנצה. הוא היה בן שישים ושבע במותו. יותר מחצי מאה הוקדשה לאמנות ולמדע.

מונקוֹרְנָה התרחק מהמונה ליזה כדי לבחון את שאר הסדנה. עינו המנוסה רשמה כל פרט: סידור היצירות, ארגון החלל, הכלים שנותרו על השולחנות. הוא עצר מול סדרת שרטוטים תלויים

על הקיר — אלה שפרנצ'סקו השאיר במכוון גלויים, הפחות מהפכניים.

— שרטוטים אלה... נראים כמו לימודי ניתוח.

— אכן, אישר פרנצ'סקו. מאסטרי קיבל רישיון לנתח גוויות בבית-החולים סנטה מריה נואובה בפירנצה, ואחר-כך כאן בהסכמת המלך. הוא רצה להבין את פעולתו של הגוף האנושי כדי לתאר אותו טוב יותר ביצירותיו.

— מרתק ומגעיל בו-זמנית, העיר הפקיד. האם מאסטרוכם לא חשש מהאינקוויזיציה? ניתוח גופות אנוש...

— האפיפיור סיקסטוס הרביעי התיר ניתוחים למטרות מדעיות עוד ב-1482, הזכיר פרנצ'סקו. מאסטרי לא עשה שום דבר בלתי-חוקי. הוא חיפש פשוט לחשוף את מלאכת האל.

סלאי הוסיף בלהט:

— הוא נהג לומר שהגוף האנושי הוא המכונה היפה ביותר שברא הכל-יכול. לכל שריר, לכל עצם, לכל איבר הייתה תפקידה, יופיה שלה. הוא בילה לילות שלמים בשרטוט מה שהבחין בו במהלך היום.

הלבלי רוסו, שהכין את כליו על שולחן, הכריז בביישנות:

— שמעתי שמאסטרו לאונרדו תכנן גם מכונות מלחמה עבור דוכס מילאנו. האם זה נכון?

— זה נכון, השיב פרנצ'סקו. מאסטרי שירת את לודוביקו ספורצה שבע-עשרה שנה. הוא תכנן ביצורים, תותחים, כלי-רכב משוריינים. אך הוא שנא מלחמה. הוא יצר מכונות אלה רק מתוך הכרח, כדי להתפרנס. לבו היה באמנות ובמדע הטהור.

— מכונות מלחמה, חזר מונקונֶה בעניין. האם ישנן תוכניות של המצאות אלה בסדנה זו?

פרנצ'סקו חש בסכנה. היה צריך להסיח את תשומת-לב הפקיד.

— כמה שרטוטי-הכנה חסרי חשיבות, אדוני. רוב תוכניותיו הצבאיות נותרו במילאנו. מה שיש לנו כאן, אלה בעיקר מחקרי השלווים: לימודים על מעוף הציפורים, מנגנוני שעונים, מערכות הידראוליות להשקיה.

הוא הצביע על ערימת מחברות על מדף — אלה שהשאירו גלויות:

— מחברות אלה מכילות את תצפיותיו על הטבע. מאסטרי היה משוכנע שהאדם יוכל יום אחד לעוף. הוא תכנן עשרות מכונות מעופפות, כולן מבוססות על תצפית קפדנית של כנפי ציפורים ועטלפים.

— לעוף כציפור... איזו טירוף נהדר! האם מאסטרוכם היה רציני?

— רציני ביותר, אדוני. הוא אף בנה מספר אבות-טיפוס. אחד מהם נמצא במחסן, אם תרצו לראותו מאוחר יותר. מכונה גדולה בעלת כנפי בד ועץ, מופעלת בדוושות. מעולם לא הצליח להטיסה, אך היה משוכנע שיום אחד יכבוש האדם את השמיים.

— חילול-הקודש! קרא לפתע אחד מחיילי-המשמר, הענק אדום-השיער. רק למלאכים יש הזכות לעוף! לרצות לחקות מלאכים, זו התרסה כלפי האל!

פרנצ'סקו פנה אליו ברוגע:

— מאסטרי לא רצה להתריס כלפי האל, אלא להבין את בריאתו. הוא נהג לומר: "מי שמבין את חוקי הטבע מבין את מחשבת האל". הוא ראה במדע צורת תפילה, דרך לכבד את הבורא באמצעות לימוד יצירתו.

החייל רטן, אך לא התעקש. מונקוֹרְנָה, מצדו, המשיך בבדיקתו. הוא פתח תיבה, בחן את תוכנה — מכחולים, פיגמנטים, בקבוקוני שמן.

— כל החומרים הללו נכללים במלאי, הכריז. אפילו המכחולים והצבעים. כל מה שהיה שייך לזר חוזר לכתר.

— אפילו בגדיו? שאל סלאי במרירות. אפילו נעליו?

— הכול, אישר הפקיד. החוק ברור.

הוא פנה אל הנוטריון:

— מאסטר־דֶ'לֹאָן, אני מציע שנתחיל במלאי השיטתי. ייקח לנו שעות אחדות לקטלג הכול.

הנוטריון הנהן והוציא מילקוטו הענק סרגל עץ מדורג וחבל בעל קשרים למדידה מדויקת של מידות. הוא התקרב שוב אל המונה ליזה.

— נתחיל בפלא הזה. רוסו, מוכן אתה?

הלבֶ'לֶר פרש על השולחן את עטי-האווז שלו שנחתכו באותו הבוקר, את דיותיו בצבעים שונים — שחור לטקסט הרגיל, אדום לכותרות, כחול להערות שוליים — ואת קלפיו מאיכות משובחת.

— לפקודתך. הכנתי את כליי. אנו יכולים להתחיל.

— רגע אחד. בטרם תתחילו, אוכל לבקש טובה?

מוֹקוֹרְנֶה קימט את גבותיו:

— איזו טובה?

— הרשוני לומר תפילה אחרונה מול כל יצירה בטרם תירשם ותילקח. זו... זו דרכי להיפרד.

הנוטריון נגע לבו מהבקשה הזו:

— בהחלט, בני. קח את זמנך.

פרנצ'סקו כרע לפני המונה ליזה ושילב ידיו. אך במקום להתפלל, חרת בזיכרונו כל פרט בציור, יודע שקרוב לוודאי לא יראה אותו שוב לעולם. דמעות זלגו על לחייו — דמעות כנות הפעם.

לאחר רגע ארוך, קם:

— תודה. תוכלו להמשיך.

הנוטריון צחצח את גרונו והחל בהכתבתו בקול חזק ורשמי...
— מלאי הרכוש שהותיר אחריו המנוח מאסטר לאונרדו דה וינצ'י, אזרח פירנצני, צייר, מהנדס ואדריכל של הוד-מלכותו מלך צרפת, אשר נפטר באחוזת קלו-לוסה זו ביום השני של מאי לשנת אלף חמש מאות ותשע-עשרה לחסד. מלאי שנערך ביום החמישי לחודש מאי הנזכר, בנוכחות מאסטר אֶטֶן דֶּלֹאָן, נוטריון מלכותי, בסיוע אדוני גיום דה מוֹנְקוֹרְנָה, פקיד ראשי בלשכת האוצר, ומאסטרו ברתלמי רוסו, לבלר בית-הדין של אמבואז.

הבלר תמלל בשקדנות, עטו מגרד את הקלף בדממה מדכאת. הוא יצר אותיות ברורות בכתב-קנצלריה שנשלט היטב, פרי עשרים שנות תרגול.

— נוכחים גם, המשיך הנוטריון, אדוני פרנצ'סקו מלצי, תלמידו של המנוח, וכן אדוני ג'אן ג'קומו קפרוטי, המכונה סלאי, משרתו ותלמידו של המנוח הנ"ל. חיילי המלוכה פייר מורטן וז'אק דיבואה נוכחים בפעולה.

מוֹנְקוֹרְנָה איבד סבלנותו:

— האם הפורמליות הכרחית? כולנו יודעים מי אנו.

— החוק מחייב שכל דבר יירשם, השיב דֶּלֹאָן. מלאי חלקי עלול להיות מוטל בספק. נמשיך. פריט ראשון. תמונה יקרת-ערך המייצגת גברת יושבת בכורסה...

הוא הוציא את סרגלו והחל למדוד בקפידה:

— בגודל בינוני — מודדת בדיוק שתי רגליים, שישה אינצ'ים ושלוש שורות גובה על רוחב של רגל אחת, תשעה אינצ'ים ושתי שורות —, מצוירת על לוח עץ צפצפה שחור איטלקי בעובי

שלוש אצבעות טובות, כלומר כאינץ' וחצי, משוקעת במסגרת מוזהבת בעלת פס-זהב ברוחב זרת, מסגרת זו מקושטת בעיטורים מגולפים המייצגים דוגמאות צמחיות של עלי אֶקְנָתוּס ופרחי שושן שזורים.

הלבֵּלֶר התקשה לעמוד בקצב ההכתבה:

— מאסטרו, תוכלו לחזור על המידות?

— שתי רגליים, שישה אינצ'ים ושלוש שורות גובה. רגל אחת, תשעה אינצ'ים ושתי שורות רוחב. רשמו גם שהלוח מציג עקמומיות קלה, קרוב לוודאי בשל גיל העץ.

הוא הביט בציור בתשומת לב, מקרב את פניו כדי לבחון את הפרטים:

— הגברת המתוארת לובשת שמלת משי שחורה דמסקינית עשירה ביותר, עם שרוולי קטיפה ירוקה כהה. צעיף שקוף וקל של גזה משי מקיף את פניה ויורד על כתפיה. שערה, בגון ערמוני עם ברק זהוב, מסורק באופן פירנצני עם שביל באמצע. אין היא עונדת שום תכשיט נראה.

מוֹנְקוֹרְנָה התקרב אף הוא:

— רשמו גם את מצב השימור. האם ישנן פגיעות?

דֵּלוֹאֵן בחן את המשטח בתשומת-לב:

— היצירה במצב יוצא-דופן. כמה סדקים שטחיים באזורים הכהים, נראים בבירור בעיקר בשמלה. הצהבה קלה של הלכה. אך בסך-הכול, שימור יוצא-דופן.

— זה הודות לטיפול המתמיד של המאסטרו. הוא בדק כל יום את מצב יצירותיו. הוא פיתח לכה מיוחדת, המבוססת על שרף מסטיק ושמן אגוזים, המגנה על הציור תוך שהיא מאפשרת לו לנשום.

— רוסו, רשום את המידע הזה על הלכה. הוא עשוי להועיל לשימור עתידי.

הלבֵּלר הנהן, הוסיף הערת שוליים בדיו כחולה.

לפתע, ערך מוֹנְקוֹרְנָה הבחנה שהדאיגה את פרנצ'סקו:

— רגע. האם התמונה הזו הייתה תמיד במקום זה? אני שם לב שהאבק סביב הכן יוצר דוגמה בלתי-רגילה. נראה שהוזה לאחרונה.

פרנצ'סקו חש את לבו דוהר, אך שמר על קור-רוחו:

— אכן הזזתי את הכן לפני יומיים, אדוני. אחרי מות המאסטרו, סובבתי אותו מזרחה כדי שאור הבוקר יאיר את פניה של מדונה ליזה בעת תפילותינו. זה היה... זו הייתה דרכי לחלוק לה כבוד. אור השחר על פניה... זה היה כאילו היא בוכה יחד איתנו על מאסטרו.

ההסבר נראה משביע-רצון עבור הפקיד, שרשם בכל זאת את המידע בפנקסו.

המלאי נמשך. הנוטריון עבר לתמונה הבאה:

— פריט שני. תמונה בגודל גדול המייצגת את אנה הקדושה, אם מרים הבתולה, את מרים הבתולה עצמה, ואת ישוע הילד המשחק עם כבשה, הכול מסודר בנוף סלעי עם הרים כחלחלים במרחק...

הוא מדד בקפדנות:

— ...מצוירת על לוח עץ צפצפה בממדים ניכרים — מודדת בדיוק ארבע רגליים ושני אינצ'ים גובה על שלוש רגליים ואינץ' אחד רוחב —, אך נותרה בלתי-גמורה מידי המאסטרו. חלקים מסוימים, בעיקר פני אנה הקדושה ופני הבתולה, מוגמרים לשלמות, בעוד אזורים אחרים, בעיקר הכבשה והנוף מימין, אינם אלא סקיצה.

פרנצ'סקו לא יכול היה שלא להתערב:

— תמונה זו העסיקה את מאסטרי כמעט שתיים-עשרה שנה. הוא מעולם לא הצליח להסתפק בה לגמרי. הוא נהג לומר שלייצג שלושה דורות של קדושה בקומפוזיציה אחת היה האתגר האולטימטיבי בקריירה שלו.

— מדוע מעולם לא סיים אותה? שאל רוסו.

— משום שחזונו התפתח ללא הרף. בכל פעם שחשב שמצא את הפתרון המושלם, עלה רעיון חדש. הוא עשה מחדש את פני אנה הקדושה לפחות שש פעמים. הביטו בקפידה, עדיין ניתן לראות עקבות הקומפוזיציות הקודמות מתחת לצבע הנוכחי.

לְלוֹאֵן התכופף ואכן, ניתן היה להבחין במתאר עמום מתחת לשכבות הצבע:

— יוצא-דופן! זה כאילו כמה תמונות מונחות זו על זו! רוסו, רשום: "יצירה המציגה חרטות מרובות נראות לעין דרך שקיפות".

המלאי נמשך במשך שעות. תמונה אחר תמונה, שרטוט אחר שרטוט, כל יצירה נמדדה, תוארה, הוערכה. השמש עלתה בשמיים, קרניה נעו לאט על רצפת הסדנה.

סביב השעה העשירית לבוקר, בעוד הם רושמים סדרת דיוקנאות של נשים צעירות, עצר מוֹנְקוֹרְנָה לפתע מול קיר שבו הבחינו בבירור סימנים מלבניים בהירים יותר.

— מה זה? שאל בהצביעו על סימנים אלה. נראה שתמונות הוסרו לאחרונה.

פרנצ'סקו הכין את תשובתו:

— אלה מיקומי יצירות שמאסטרי נתן במהלך מחלתו, אדוני. הוא הקפיד להודות לאלה שטיפלו בו או ניחמו אותו.

— ואילו יצירות בדיוק?

— לימודים בעיקר. דיוקן של צעיר שהוענק לאב אנטואן שהביא לו את הסקרמנטים. לימוד ידיים שהוענק לדוקטור פֶּרְנֶל. ראש זקן לכנומר בריקונה שנהג לבוא לשוחח עמו על תיאולוגיה.

מוֹנְקוֹרְנֶה התקרב לקיר:

— סימנים אלה נראים חדשים ביותר. הפרש בגוון מזערי. תמונות אלה הוסרו קרוב לוודאי לפני ימים אחדים בלבד.

— כשבועיים בערך, אדוני. זה היה בביקורו האחרון של הדוקטור פֶּרְנֶל. מאסטרי, ברגע של צלילות, התעקש להעניק לו את לימוד הידיים הזה כתודה על טיפוליו.

— ויש לכם עדים למתנות הללו?

— המקבלים עצמם, כמובן. תוכלו לחקור אותם.

הפקיד רשם את השמות בפנקסו:

— נעשה זאת, היו בטוחים בכך. נמשיך.

הם עברו לכתבי-היד. ערמות מחברות ופנקסים נערמו על מספר שולחנות. דְּלוֹאֶן הרים אחד מהם, פתח אותו בזהירות:

— אלוהים שבשמיים! קרא. הכתב הזה... הוא הפוך!

— מאסטרי כתב בכתב-מראה, הסביר פרנצ'סקו. מימין לשמאל. צריך מראה כדי לקרוא את הערותיו, או ללמוד לפענח את הכתב ההפוך הזה. זה היה בחלקו כדי להגן על סודותיו, בחלקו הרגל של איטר-יד.

— הוא היה איטר-יד? התפלא רוסו.

— איטר-היד המפורסם ביותר בעולם, אישר סלאי. הוא שרטט, צייר, כתב ביד שמאל. הוא נהג לומר שזו מתנת האל, שהיא איפשרה לו לראות את העולם אחרת.

מוֹנְקוֹרְנֶה דפדף במחברת, מנסה לפענח את הכתב ההפוך:

— ומה בדיוק מכילים כתבי-היד הללו?

פרנצ'סקו בחר את מילותיו בקפידה:

— תצפיות על הטבע, הרהורים פילוסופיים, לימודים מתמטיים, מחקרים על הפרספקטיבה. מאסטרי רשם כל מה שעניין אותו. הביטו, לדוגמה, כאן...

הוא נטל מחברת בלתי-מזיקה ופתח אותה בעמוד מכוסה שרטוטי פרחים:

— לימודים בוטניים. המאסטרו בילה שעות בגנים בשרטוט כל עלה-כותרת, כל עלה. הוא נהג לומר שלהבין את מבנהו של פרח, זה להבין את ארכיטקטורת היופי.

— ותרשימים אלה? שאל הפקיד בהצביעו על עמוד מכוסה בדמויות גיאומטריות מורכבות.

— לימודים על יחסים. מאסטרי חיפש את היחסים המתמטיים השולטים בהרמוניה החזותית. חתך-הזהב, היחסים האידיאליים של גוף האדם על-פי ויטרוביוס...

דלֵוֹאֵן החל להכתיב:

— פריט עשירי. אוסף כתבי-יד כרוכים ובלתי-כרוכים, כתובים בידו של המנוח בכתב-מראה...

הוא החל למנות את הכרכים:

— אני סופר... שתים-עשרה מחברות גדולות בפורמט רבע-גליון כרוכות בעור קורדובה אדום... עשרים ושלוש מחברות בפורמט שמינית-גליון בקלף... ובקירוב מאתיים דפים בודדים בממדים שונים.

— זה הכול? הכריז מונְקוֹרְנָה לפתע. עבור אדם שעבד חמישים שנה, זה נראה מעט.

הפקיד ניחש את ההצגה שלהם.

— מאסטרי היה סלקטיבי ביותר, השיב תוך שמאמץ לשמור על קור-רוחו. הוא השמיד בקביעות לימודים שסבר שהם בלתי-מושלמים. חוץ מזה, הרבה מהערותיו נותרו באיטליה, בחצרות ששירת בהן.

— והוא לא נתן דבר מכתבי-היד הללו במהלך מחלתו? התעקש מונקוֹרְנָה.

— כן, כמה מחברות. חיבור על הפרספקטיבה שהוענק לז'אן פֶּרְאָל, ציירו של המלך שהעריץ אותו. לימודים הידראוליים שהוענקו למהנדס המלכותי פייר דה נבאר. מחקרים על ביצורים שנשלחו למרשל דה לה-פאליס.

הפקיד רשם את כל השמות הללו בהבעה סקפטית:

— איזו נדיבות פתאומית! מאסטרוכם חילק מחצית מיצירותיו תוך שבועות אחדים!

סלאי התרגז:

— הוא רצה שידיעתו תשרת מטרה כלשהי! האם זה כה קשה להבין?

— מה שקשה להבין, השיב מונקוֹרְנָה, זה מדוע לא ערך צוואה כדי להוריש רכוש זה. מדוע מתנות בלתי-רשמיות אלה?

— הוא היה חלש מדי מכדי לכתוב, הסביר פרנצ'סקו. השיתוק תפס את ידו הימנית. הוא יכול היה רק לתת פקודות בעל-פה.

— נוח, נוח מאוד, מלמל הפקיד.

המתח בסדנה היה מוחשי. גֶּלּוֹאֶן, שחש את האווירה מכבידה, התערב:

— אדוני, נמשיך במשימתנו. הזמן חולף ועדיין נותר לנו הרבה לרשום.

הם עברו לכלים המדעיים. פרנצ'סקו בחר בקפידה אלה שהיה צריך להשאיר גלויים: מחוגות, זוויתונים, כדור-רקיע, כמה עדשות זכוכית, מראות.

— פריט עשרים. אוסף כלים מתמטיים ואופטיים...

מונקוֹרְנָה בחן עדשה קמורה:

— למה זה שימש?

— מאסטרי חקר את תכונות האור. הוא השתמש בעדשות אלה כדי להבין כיצד העין האנושית קולטת תמונות. זה היה חיוני לטכניקת הפרספקטיבה שלו.

— והמכשיר המשונה הזה? שאל הפקיד בהצביעו על מכלול מורכב של גלגלי-שיניים וקפיצים.

פרנצ'סקו חייך למרות מתחו:

— אחת מהמצאותיו. אודומטר, למדידת המרחקים שנעברו. הגלגלים סובבים ביחס מדויק, ולוח זה מציין את המרחק. הוא תכנן אותו עבור מהנדסים צבאיים.

— מבריק, הודה דֶלוֹאֶן. מאסטרוכם היה רוח אוניברסלית.

— אוניברסלית מדי אולי, העיר מונקוֹרְנָה. אדם המתעניין בכול מסיים בכך שאינו מצטיין בכלום.

— להפך! מחזה סלאי בנחרצות. דווקא משום שהבין הכול הצטיין בכול! ידיעתו באנטומיה שיפרה את ציוריו. לימודי ההידראוליקה שלו סייעו לו להבין את תנועת הבלדים. הכול היה קשור ברוחו!

המלאי נמשך. סביב הצהריים, הביאה מתורין לחם וגבינה. הסוכנים ערכו הפסקה, אך פרנצ'סקו לא הצליח כמעט לבלוע דבר, קיבתו קשורה מחרדה...

אחר-הצהריים, האווירה הכבידה. מונקוֹרְנָה, שבילה את ההפסקה בבחינת הערותיו, שב בנחישות מחודשת. הוא פנה אל

תיבת עץ יקר שהבחין בה קודם לכן, מוסתרת מאחורי ערימת ציורים.

— מה יש בתיבה זו? שאל בהרימו אותה.

פרנצ'סקו קפא. הוא שכח את התיבה הזו.

— ניירות אישיים של המאסטרו, לדעתי. תכתובות, מסמכים מנהליים.

— פתח אותה.

ידיו של פרנצ'סקו רעדו קלות בהסובבו את המפתח. בפנים נמצאו אכן מכתבים, חוזים, קבלות. מונקוֹרְנָה תפס אותם בלהיטות.

— בואו נראה... מכתבים מהקרדינל מארגון... מדוכס פרארה... ממרקיז מנטובה... אה, הנה משהו מעניין!

הוא הניף מכתב בחיוך נצחוני:

— מכתב מתאריך חודש מרץ של השנה הזו, כלומר חודשיים לפני מות המאסטרו. הוא מגיע מאדם בשם אוֹטְבֵּיָאנו מְלֶטְסֶטָה, סוחר אמנות ונציאני.

הוא קרא בקול:

— "מאסטרו לאונרדו המפואר ביותר, נודע לי מפי ידידנו המשותף לואיג'י פומֶפִי כי אתם משמרים בסדנתכם יוחנן המטביל בעל יופי יוצא-דופן, וכן לדה והברבור המזעזעת את הצדקנים בחושניותה הפגאנית. אהיה מעוניין ביותר ברכישת שני הפריטים הללו לאוספי הפרטי, ומוכן להציע עבורם מחיר נדיב. שלושת אלפים דוקטים זהב עבור יוחנן, אלפיים עבור לדה. זו הצעה ניכרת. שמעטים האמנים שהיו דוחים אותה".

הפקיד הרים את עיניו, נועץ מבטו בפרנצ'סקו בעוצמה:

— אם כן? היכן יוחנן המטביל והלדה והברבור הללו הנזכרים במכתב זה שתאריכו רק חודשיים? מדוע לא נתקלנו בהם במלאי שלנו?

פרנצ'סקו הכריח את עצמו לנשום ברוגע, ואז השיב בביטחון: שהיה רחוק מלחוש בו:

— יוחנן המטביל הולווה על-ידי מאסטרי להוד-מלכותו המלך פרנסואה אישית, לפני שלושה שבועות, זמן קצר לפני שהמחלה החמירה סופית. המלך ביקש להציגו לשגריר אנגליה שביקר בחצר. הוא רצה להוכיח שלצרפת יש את האמנים הגדולים בעולם. היצירה נמצאת אפוא בארמון המלוכה, בדירותיו הפרטיות של המלך. תוכלו לוודא זאת אצל החדרנים.

זה היה הסבר נועז — להפוך את המלך עצמו למחזיק ביצירה החסרה. מונקוֹרְנָה לא יוכל לוודא זאת בקלות מבלי לפנות ישירות לקצינים המלכותיים.

— המלך הלווה יצירה זו?

— "הלווה" אינה המילה המדויקת, השיב סלאי. הוד-מלכותו הביע רצון להתבונן ביוחנן המטביל, ומאסטרי לא יכול היה לסרב דבר למלך. זה היה לפני עשרים ושלושה ימים בדיוק. אני זוכר בבירור את היום: זה היה יום ראשון, אחרי המיסה. שני שומרים מלכותיים באו לקחת את התמונה עם אפריון מרופד. מונקוֹרְנָה רשם את המידע הזה, בבירור מתוסכל שאינו יכול לוודא זאת מיד.

— ולדה והברבור הזו?

פרנצ'סקו לבש הבעה כואבת:

— אה, לדזה... זהו סיפור טרגי, אדוני. מאסטרי השמיד אותה בידייו שלו בהתקף זעם אמנותי, חודש לפני מותו.

— הושמדה? יצירה השווה אלפיים דוקטים זהב?

— לכסף לא הייתה שום חשיבות עבור מאסטרי כשמדובר באמנותו. הוא לא היה מרוצה מהעיצוב של הבשר, סבר שהחושניות של הקומפוזיציה נטתה לגסות ולא ליופי טהור. ערב אחד, אחרי ביקורו של הקרדינל דה טורנון שנעלב מעירומה של לדה, נכנס מאסטרי לזעם נורא.

סלאי המשיך, מוסיף פרטים כדי להפוך את הסיפור למהימן יותר:

— אני זוכר את הלילה הזה. זה היה ה-3 באפריל, בשעה מאוחרת בערב. המאסטרו היה במצב של תסיסה גדולה. ביקורו של הקרדינל פצע אותו עמוקות. הוא חזר ואמר: "לדה זו אינה לדה שלי. זו רק פרודיה על מה שרציתי ליצור. הקרדינל צודק, זה גס, זה מגונה! הפכתי לזקן תאוותן ומטופש!". ניסינו לעצור אותו, אך הוא תפס סכין וקרע את הבד באלימות.

פרנצ'סקו המשיך:

— שברי הבד נשרפו באח הזה ממש. ניסיתי להציל כמה שברים, אך המאסטרו ציווה עלי להשמיד הכול. "לא עקבה, פרנצ'סקו, אף לא עקבה מתועבה זו!" צעק. זה היה... זה היה מפחיד לראות גאון שכזה משמיד את עבודתו שלו.

— באורח נוח מאוד... בעל תועלת, העיר מונקורנה בספקנות. יצירה יקרה שהוזכרה בדואר לאחרונה הושמדה ממש לפני המלאי. והשנייה נמצאת בארמון, מחוץ להישג ידנו.

— האמת לרוב פחות נוחה מהשקר, אדוני, השיב פרנצ'סקו בנימה אירונית קלה. אם רצינו להסתיר יצירות אלה, האם היינו משאירים את מכתבו של מֶלְטֶסְטָה בתיבה?

הטיעון עשה רושם. מונקורנה קימט את גבותיו, מכיר בהיגיון ההערה הזו.

הנוטריון התערב, חש שהמצב הופך נפיץ:

— נרשום את ההסברים הללו. אם הוד-מלכותו מחזיק ביוחנן המטביל, היצירה תיכלל כמובן במלאי הכולל של רכוש המנוח. באשר ללדה שהושמדה, איננו יכולים לרשום מה שכבר לא קיים. נמשיך בעבודתנו, אדוני.

אך מונקוֹרְנָה לא היה מרוצה. הוא המשיך לחפש במכתבים, קורא כל מסמך בתשומת-לב. לפתע, פניו הוארו בשביעות-רצון רעה:

— אה, אך הנה משהו מעניין עוד יותר!

הוא הניף מסמך:

— מלאי! מלאי כתוב בכתב-ידו של לאונרדו דה וינצ'י עצמו! פרנצ'סקו חש את הקרקע נשמטת מתחת לרגליו. הוא שכח לגמרי מקיומו של המסמך הזה.

— הביטו בתאריך: 1516, בזמן העזיבה מאיטליה לצרפת. רשימה מפורטת של כל מה שלקח עמו. נוכל להשוות למה שמצאנו היום ולזהות בדיוק מה חסר!

הפקיד החל לקרוא בהתלהבות ברורה:

— "דיוקן גברת פירנצנית, המכונה המונה ליזה" — נוכח. "קומפוזיציה של אנה הקדושה עם הבתולה והילד" — נוכח. "יוחנן המטביל" — נעדר, אתם טוענים שהוא בארמון. "לדה והברבור" — נעדרת, אתם טוענים שהושמדה.

הוא המשיך, קולו הופך יותר ויותר מאשים:

— "שתים-עשרה מחברות גדולות כרוכות המכילות לימודי אנטומיה מלאים" — אני סופר רק שלוש במלאינו הנוכחי. היכן התשע האחרות? "חיבור על מעוף הציפורים בשמונה מחברות" — נעדר לגמרי. "מחקרים על הידראוליקה בשש מחברות" — נעדרים. "לימודים על יחסי גוף האדם לפי ויטרוביוס, ארבע

מחברות" — נעדרים. "חיבור על ציור בעשר מחברות" — אני רואה רק שתיים כאן!

הפקיד הרים את עיניו, נועץ מבטו בפרנצ'סקו במבט חודר:

— כיצד תסבירו שיותר ממחצית כתבי-היד המוזכרים במלאי זה מ-1516 כבר אינם בסדנה ב-1519? לאן נעלמו? התאדו? פרנצ'סקו חש את הזיעה זולגת לאורך גבו. הוא שאף אוויר עמוקות ופתח בהסבר שהכין:

— כתבי-יד אלה חולקו על-ידי המאסטרו לפני מותו, כפי שהסברתי לכם. אך לא רק לחברים באמבואז. חלקם נשלחו לאיטליה, לחכמים ולמוסדות שיכלו לעשות בהם שימוש טוב.

— לאיטליה? קרא מונקוֹרְנָה. מאסטרוכם הגוסס היה שולח כתבי-יד לאיטליה?

— הוא רצה שידיעתו תשוב למולדתו, הסביר פרנצ'סקו. לימודי האנטומיה, לדוגמה, העניקו ליורשו של הדוקטור מרקאנטוניו דלה טורה באוניברסיטת פאביה. זו הייתה הבטחה שנתן לפני זמן רב. יש מכתבים בנושא זה בערימה הזו, אם תרצו לעיין בהם.

פרנצ'סקו חיפש במהירות בין הניירות והוציא מכתב דו-משמעי: — הביטו, המכתב הזה מהפרופסור בֶּרְנַנְדִּיֹו דֶה קֶרְפִּי המבקש הבהרות על תצפיות אנטומיות מסוימות. מאסטרי שלח לו שלוש מחברות בתגובה.

— באשר לחיבור על המעוף, אמר סלאי, הוא חולק בין מספר אנשים. אדוני דה וילרואה קיבל חלק ממנו, הוא מתעניין במכונות צבאיות. רוזן ליני קיבל חלק אחר, הוא חולם לבנות מכונות מעופפות. המהנדס דומניקו דה קורטונה, שביקר לפני חודשיים, לקח שתי מחברות לאיטליה.

פרנצ'סקו המשיך, מאלתר בייאוש:

— המחקרים ההידראוליים נשלחו למהנדס ג'ירולמו מילאנו הבונה תעלות עבור האפיפיור. זה היה רצון המאסטרו: שגילוייו ישרתו פרויקטים מוחשיים, לא שירקבו בתיבות.

מוֹנְקוֹרְנָה הקשיב בספקנות ברורה:

— איזו נדיבות יוצאת-דופן! מאסטרוכם חילק עשרות שנות מחקר תוך שבועות אחדים! ובאיזה נס ארגן אדם משותק את כל המשלוחים הללו?

— הוא לא היה משותק תמיד, מחזה סלאי. היו לו רגעי צלילות, ימים טובים יותר. ואנחנו אלה שביצענו את הוראותיו. הלא כן, פרנצ'סקו?

— בדיוק. המאסטרו הכתיב את הוראותיו, אנחנו כתבנו את מכתבי הלוואי, ארגנו את המשלוחים. באטיסטה הנאמן שלנו יכול להעיד, הוא נשא כמה חבילות לתחנת הדואר באמבואז.

מוֹנְקוֹרְנָה פנה למשרת שעמד ליד הדלת:

— זה נכון?

באטיסטה, נתפס לא מוכן, אך מבין את הסיכון, הנהן:

— כן, אדוני. נשאתי כמה חבילות בחודשים האחרונים. גלילים חתומים, מוענים לאנשים שונים בצרפת ובאיטליה.

— ולא מצאתם מוזרה את התדירות הפתאומית הזו של חלוקה?

— המאסטרו ידע שהוא עומד למות, אדוני. הוא רצה לסדר את ענייניו.

הפקיד רשם את כל השמות הללו, מוסיף ללא הרף רשומות חדשות לרשימת האנשים לחקירה:

— נבדוק את כל זה. היו בטוחים בכך. כל שם ייבדק. כל כתב-יד חסר יחופש. ואם נגלה ששיקרתם לנו...

הוא הניח לאיום לרחף.

— ההשלכות יהיו נוראות. גניבת רכוש המגיע לכתר עונשה מוות. כבר אמרתי לכם, אך אני רוצה שיהיה ברור לחלוטין.

— אין לי מה לחשוש מהאמת, השיב פרנצ'סקו.

המלאי נמשך באווירה מתוחה עוד יותר. מונקוֹרְנָה בחן כעת כל חפץ בחשד שיטתי. הוא חיפש עקבות מניפולציה אחרונה, בדק את האבק על המדפים, בדק את בלאי הכריכות.

סביב השעה השבע-עשרה, כשהאור דעך והיה צריך להדליק נרות, עשה הפקיד תגלית מטרידה חדשה. בהזיזו ערימת בדים, חשף חלק מהקיר שבו הטיח נראה שונה, טרי יותר.

— מה זה? שאל בהקישו על הקיר. נראה שהקיר הזה תוקן לאחרונה.

לבו של פרנצ'סקו כמעט נעצר. זה היה אחד המקומות שבהם קברו כתבי-יד בקיר. סלאי בכל זאת נשבע שהזקין את הטיח בשלמות.

— הקיר הזה תוקן לפני שישה חודשים, הסביר פרנצ'סקו במאמץ לשמור על קול רגיל. היו חדירות מים שאיימו לפגוע ביצירות. המאסטרו הביא בנאי מטור, מאסטרו גיום פישון. תוכלו לוודא אצלו.

מונקוֹרְנָה בחן את הקיר מקרוב יותר, גורד קלות בטיח בציפורנו: — שישה חודשים, אתם אומרים? הטיח הזה נראה טרי יותר מכך.

— לחות הלואר, אדוני. היא מונעת מהטיח להתייבש לגמרי. כל הבנאים באזור יאשרו זאת.

הפקיד לא השתכנע, אך ללא הוכחה מוחשית, לא יכול היה לעשות דבר. הוא רשם בכל זאת את התצפית הזו בפנקסו.

המלאי הגיע לבסוף לסיומו כשהלילה כבר ירד. הנרות הטילו צללים רוקדים על הקירות, יוצרים אווירה רוחנית. הבלבל רוסו, מותש, ייבש את כתיבתו האחרונה בפיזור חול דק.

— הנה, הכריז דְלוֹאֵן בסדרו את כליו. המלאי הושלם. מנינו עשרים ושלוש תמונות ולוחות מצוירים, מאה שלושים ושבעה שרטוטים, עשרים ושישה כתבי-יד כרוכים, כמאתיים דפים בודדים, ארבעים ושלושה כלים מדעיים, וחפצים אישיים שונים. הוא פנה אל פרנצ'סקו וסלאי:

— אדוני, בהתאם לדין ה'*droit d'aubaine*', כל הרכוש הזה הופך לרכושו של הוד-מלכותו. החיילים יבצעו את פינוי החפצים היקרים ביותר כדי להעבירם לארמון המלוכה, שם יאוחסנו וישומרו...

פרנצ'סקו הרכין ראשו בדממה, חסר יכולת לומר מילה. גרונו נחנק מרגש — תערובת של יגון על היצירות שאבדו והקלה חשאית על אלה שהצליחו להציל.

שני חיילי-המשמר נכנסו אז לסדנה, נושאים תיבות עץ מוצק וגלילי בד מגן. הם התקרבו בכבוד בלתי-רגיל עבור אנשים המורגלים בהחרמות ללא רחמים.

— נקטו בזהירות הרבה ביותר, ציווה דְלוֹאֵן. יצירות אלה בעלות ערך שאין לו תג-מחיר ושביירות קיצונית. גמלונות הקטנה ביותר עלולה לגרום נזק בלתי-הפיך. הוד-מלכותו לא יסלח לנו לעולם.

המונה ליזה הייתה היצירה הראשונה לעזוב את הסדנה. החיילים התקרבו אליה ביראה כמעט דתית. הענק אדום-השיער, מורטן, שבדרך-כלל היה גס, טיפל בתמונה בתנועות עדינות מפתיעות.

— לאט, ז'אק, מלמל לחברו. זו היא, הגברת שכולם מדברים עליה. ראה כיצד היא עוקבת אחרינו במבטה.

— זה נותן לי צמרמורת, השיב השני ברעד. נראה שהיא חיה.
 דְּלוֹאֶן פִּיקַח אִישִׁית עַל הָאֲרִיזָה. תחילה, עטף את התמונה בכמה
 שכבות בד פשתן דק:

— זהירות בפינות. שם העץ הכי שביר. הנה, עכשיו כיסוי
 הצמר. לא, לא ככה! צריך שיהיה מתוח בשלמות כדי למנוע
 חיכוך.

הנוטריון הזיע למרות קרירות הערב. הסיכון היה ניכר — פגיעה
 במונה ליזה תהיה אסון פוליטי לא פחות מאשר אמנותי.
 פרנצ'סקו התקרב:

— הרשוני לסייע לכם, אדוני. אני מכיר את שברירות היצירה
 הזו. ללוח יש נטייה קלה להתעקם עם הלחות. יש לשמור על
 לחץ אחיד.

יחד, הניחו את התמונה בתיבה מרופדת קטיפה אדומה. דְּלוֹאֶן
 דאג להביא נסורת עץ דקה כדי למלא רווחים:

— הנסורת הזו תספוג את הזעזועים במהלך ההובלה. זו טכניקה
 שלמדתי בהעברת יצירותיו של המנוח הבישוף מאמבואז.

סלאי צפה בסצנה, דמעות בעיניו:

— היא עוזבת את הסדנה הזו לנצח. המאסטרו נהג לומר שהיא
 מראתו, שהוא ראה את עצמו בה.

— למה כוונתכם? שאל רוסו, סקרן.

— המאסטרו נהג לומר שכל אמן שם את נשמתו ביצירתו.
 הגברת הזו, זהו לאונרדו עצמו. מסתוריותו, מלנכוליותו,
 חוכמתו... הכול שם, בחיוך הזה.

מוֹנְקוֹרְנָה, שפיקח על אריזת תמונה אחרת, השליך בציניות:

— שירה יפה, אך זהו רק ציור. סחורה בעלת ערך רב, אכן, אך
 סחורה בכל זאת.

פרנצ'סקו פנה אליו בזעם מרוסן:

— סחורה? כך אתם רואים את הגאון? כרכוש לרישום, להערכה, להחרמה?

— כך רואה זאת החוק, השיב הפקיד. ואני משרתו של החוק.

— החוק יכול להחזיק בתמיכה החומרית, התערב פרנצ'סקו, אך לעולם לא יחזיק ברוח המחיה אותה. התמונה הזו תמשיך להטריד את מי שיתבונן בה זמן רב אחרי ששכחו את חוקיכם.

— נראה. בינתיים, זהו רכושו של מלך צרפת.

פינוי היצירות נמשך בשיטתיות. הקדושה אנה נארזה באותה קפידה. אחר-כך באו שאר התמונות, אחת אחת. כל עזיבה הייתה קריעה עבור פרנצ'סקו וסלאי.

כשהגיע תורם של כתבי-היד, ניסה פרנצ'סקו תמרון אחרון:

— אדוני, מחברות אלה מכילות הערות טכניות ביותר, לעיתים בלתי-מובנות ללא הסברים. הרשוני להכין עותקים מוערים עבור הוד-מלכותו. אוכל לתרגם את כתב-המראה, להסביר את המונחים הטכניים...

— אין מה לדבר, קטע מונקוֹרְנָה. הכול חייב לצאת מיד. אם המלך יבקש הסברים, הוא יזמן אתכם.

כתבי-היד הונחו בתיבות מרופדות בד-לבד. פרנצ'סקו צפה בכל מחברת נעלמת, מוקל נפשית שהחשובות ביותר בטוחות במחבואיהן.

סביב השעה העשרים, בעוד החיילים טוענים את התיבות האחרונות, כמעט קרה אירוע שהיה מסכן הכול. בהזיזם שולחן כבד, פגע אחד החיילים בקיר שבו הוסתרו כתבי-היד. חתיכת טיח נשרה, חושפת חלל.

— אדוני! קרא החייל. יש משהו מאחורי הקיר הזה!

פרנצ'סקו חש את הדם נסוג מפניו. מונקוֹרְנָה מיהר, לפיד בידו:

— מה אתם רואים?

החייל גרד את הטיח, מרחיב את הפתח:

— נראה... חלל ריק. אולי נישה ישנה.

לבו של פרנצ'סקו פעם כה חזק שהיה בטוח שכולם יכולים לשמוע זאת. אך בנס, הפתח שיצר החייל חשף רק חלק ריק של המחבוא — כתבי-היד היו ערוכים רחוק יותר, בלתי-נראים מזווית זו.

— אלה צינורות הניקוז הישנים, הכריז במהירות באטיסטה שהבחין בסצנה. לאחוזתו הזו יותר ממאה שנה. יש מעברים מוקפים בקיר בכל מקום, ארובות ישנות, צינורות. הבנאי שתיקן את הקיר הזה בטח נתקל באחד מהם.

מונקורֶנָה בחן את הפתח בחשד:

— הרחיבו את החור הזה. אני רוצה לראות מה יש מאחוריו.

— אדוני, התערב דֶלוֹאֶן, השעה מאוחרת. יש בידינו עיקר המלאי. אם ברצונכם לערוך חיפושים מעמיקים יותר, שובו מחר עם פועלים. בינתיים, נסיים את מה שהתחלנו.

הפקיד היסס, ואז הנהן בלב כבד:

— יהי כן. אך אני אחזור. ואבדוק את כל קירות הסדנה הזו אם יהיה צריך.

פרנצ'סקו החליף מבט עם סלאי. הם זכו לדחייה, אך לכמה זמן? המלאי הפיזי הושלם עתה. רוסו אסף את קלפיו, בודק שכל עמוד ממוספר וחתום כראוי. דֶלוֹאֶן הטביע את חותם השעווה האדום שלו בתחתית המסמך הסופי.

— המלאי הרשמי של רכוש לאונרדו דה וינצ'י מונה שישים ושלוש עמודים, הכריז בחגיגות. הוא יופקד בלשכת החשבונות ועותק יימסר להוד-מלכותו.

מונקורֶנָה הוסיף:

— אדוני מלצי וסלאי, אתם כעת שומרי הסדנה הריקה הזו עד שהוד-מלכותו יחליט על גורלה. אסור לכם באיסור מוחלט להוציא או לשנות דבר. שומרים יעברו בקביעות לוודא שהכול נשאר על מכונו.

— לכמה זמן? שאל סלאי.

— עד להודעה חדשה. אולי כמה שבועות, אולי כמה חודשים. זה יתלה ברצון המלכותי.

דְּלוֹאֶן, רחום יותר, הוסיף:

— תוכלו להמשיך להתגורר באחוזה בינתיים. הוד-מלכותו מכיר בשירותים שהענקתם למנוח. אך היו מוכנים לעזוב כשהצו יגיע.

הסוכנים החלו לאסוף את חפציהם. העגלות בחצר היו כעת עמוסות תיבות המכילות את אוצר האמנות של לאונרדו. השוורים נשמו באוויר הקריר של הלילה.

לפני שעזב, התקרב דְּלוֹאֶן אל פרנצ'סקו:

— אני מבין את כאבכם, צעיר. לראות כך את יצירת מאסטרוכם עוזבת... אך דעו שהיא תישמר. למלך יש כבוד עמוק ללאונרדו. דה וינצ'י. יצירות אלה יזכו לכל הכבוד.

— הכבוד המגיע לשלל מלחמה, מלמל פרנצ'סקו במרירות.

הנוטריון נאנח:

— החוק קשה, אך זהו החוק. מאסטרוכם היה צריך לחשוב על כך.

— מאסטרי חשב שגאונות עולה על חוקי בני-האדם.

— אולי. אך אנו חיים בעולם בני-האדם, לא בעולם הגאונים.

מוֹנְקוֹרְנָה, ששמע את החילופין, התקרב:

— אזהרה אחרונה, מלצי. אני עומד לחקור כל אחת מטענותיכם. אני עומד לחקור כל אדם שהזכרתם. אם אגלה את השקר הקטן ביותר, ההסתרה הקטנה ביותר...

— לא תמצאו אלא את האמת, אדוני.

— נראה. בינתיים, אני מייעץ לכם לא לעזוב את אמבואז. לסבלנותי יש גבולות.

עם דברים מאיימים אלה, עזבו הסוכנים את האחוזה. פרנצ'סקו וסלאי הביטו בהם עוזבים מחלון הסדנה השדודה. לפידי המשמר התרחקו בלילה, נושאים עמם חלק מנשמת לאונרדו.

כאשר רעש העגלות דעך, קרס סלאי על שרפרף:

— אלוהים, פרנצ'סקו, חשבתי שאבדנו כשהקיר קרס!

— היה לנו מזל. אך מונקוֹרְנָה יחזור. עלינו להזיז את כתבי-היד המוחבאים כבר הלילה.

— הלילה? אך אנחנו מותשים!

— בדיוק בגלל זה. הם לא יצפו שנפעל כה מהר. באטיסטה יעזור לנו. נוציא את כתבי-היד ונפזר אותם. חלקם אצל חברים בטוחים, חלקם במרתף כנסיית סן-דני.

מתורין נכנסה לסדנה, נושאת נרות חדשים:

— אדוני, כדאי לכם לאכול משהו. לא בלעתם דבר כל היום.

— אחר-כך, מתורין. יש לנו עבודה.

מנהלת משק הבית הביטה בהם בדאגה:

— היו זהירים, אדוני. לקירות יש אוזניים. ולמונקוֹרְנָה יש שם של מי שיש לו מרגלים בכל מקום.

— נהיה זהירים.

כשעזבה, פנה פרנצ'סקו אל סלאי:

— עלינו גם לכתוב את המכתבים ההם עם תאריך מוקדם. כדי ליצור את הרושם שהמתנות אכן ניתנו. שמרתי נייר מוזקן ודיו דהוי.

— אתה חושב על הכול.

— אני מנסה. המאסטרו לימד אותי לצפות מראש. "התבונן, נתח, נבא", נהג לומר תמיד.

הם בילו את השעות הבאות בהוצאת כתבי-היד מהמחבואים בעדינות. כל מחברת עוטפה בבד שעווה, ואז הונחה בשקי יוטה. סביב חצות, בעת שהתכוונו להעביר את המשלוח הראשון, שב באטיסטה מהעיר בחדשות מדאיגות:

— אדוני, יש לי חדשות רעות. מונקוֹרְנָה כבר החל בחקירתו. הוא שלח אנשים לדוקטור פֶּרְנָל ולאב-מנזר סן-פלורנטיין. הוא רוצה לוודא את הצהרותיכם כבר מחר בבוקר.

פרנצ'סקו קילל בשיניים חשוקות:

— הוא לא מבזבז זמן. באטיסטה, עליך לצאת מיד לטור. הבא חבילה זו לדוקטור פֶּרְנָל עם מכתב זה. אמור לו שזו שאלה של חיים ומוות.

הוא הושיט למשרת תמונה קטנה — לימוד ידיים בעל ערך לא רב — ומכתב שנוסח בקפידה.

— ולאב המנזר?

— סלאי מטפל בזה. הוא ייצא לפני השחר עם לימוד צמחים. האב איש טוב, הוא יבין.

הלילה היה ארוך ומתיש. הם הזיזו את כתבי-היד, יצרו מסמכים מזויפים, הכינו את עדיהם. כשעלה השחר על אמבואז, הכול היה מוכן להמשך ההונאה הגדולה שלהם.

פרנצ'סקו התבונן בפעם האחרונה בסדנה הריקה. המונה ליזה נראתה לועגת לו. אך במחבואים החשאיים, בתיבות המוסתרות, בעליות-הגג המאובקות, שרד עיקר גאונותו של לאונרדו. — סלחו לנו, מאסטרו, מלמל. אנו עושים את מה שעלינו לעשות.

6 במאי 1519, ההלוויה

למחרת בבוקר, ה-6 במאי 1519, עלה השחר על אמבואז בערפל סמיך שעלה מהלואר.

ההלוויה הרשמית עתידה הייתה להיות בעלת חגיגות רבה, עם נוכחות המלך פרנסואה הראשון וכל החצר, מה שדרש תיאום זמינותם של משתתפים רבים בטקס.

משום כך, נערכה תחילה קבורה זמנית במהירות, ללא ליטורגיה. פרנצ'סקו התקרב לאט אל הארון. המכסה עדיין היה פתוח. הוא יכול היה לראות את פני מאסטרו שלו בפעם האחרונה.

לאונרדו שכב ידיו שלובות על חזהו, לבוש בגלימת הקטיפה הארגמנית המפוארת ביותר שלו המעוטרת בפרוות סמור — זו שנשא באודיינציות מלכותיות. שערותיו הלבנות הארוכות, סרוקות בקפידה, נפלו על כתפיו. זקנו, גם הוא לבן, נגזם ובושם בשמן מור. מישו — קרוב לוודאי באטיסטה — הניח על חזהו צלב שנהב קטן.

אך פניו הם שריתקו את תשומת-הלב. במוות, מצא לאונרדו שלוה שמעולם לא הכיר בחיים. קמטי הדאגה שחרצו את מצחו הוחלקו. קפלי המרירות סביב פיו נעלמו. הוא נראה כישן, פשוט ישן, כאילו עמד לפתוח את עיניו בכל רגע ולומר בקולו העמוק: "פרנצ'סקו, ילדי, חלמתי חלום המוזר ביותר..."

אך הוא לא יפתח את עיניו לעולם עוד.

הגופה נטמנה בחלקה פנויה בבית-הקברות של אמבואז, בנוכחות שני התלמידים בלבד, כמה קרובים, קצין מלכותי וכומר.

ההלוויה הרשמית נערכה שלושה חודשים לאחר מכן, ב-12 באוגוסט 1519.

באותו יום הוצא הארון מקברו והועבר לאחוזת על-ידי שישה שומרים מלכותיים.

פרנצ'סקו לא ישן. עומד ליד חלון חדרו, צפה בעיר מתעוררת באטיות, מודע לכך שהיום הזה יסמן את סופה הסופי של תקופה. פעמוני הכנסייה סנט-פלורנטין החלו לצלצל את פעמון-האבל — צליל עמוק, חוזר, בלתי-מתפשר, שהדהד בעמק כתוכחה המכוונת לשמים עצמם.

דונג. דונג. דונג.

כל צלצול פעמון היה פעימת לב שנעצרת, נשימה שלעולם לא תשוב. פרנצ'סקו עצם את עיניו, מניח לצליל לפשוט בו, לחדור בו. הוא לא בכה מאז מות המאסטרו.

סלאי נכנס לחדר בלי לדפוק. גם הוא לא ישן. עיניו היו אדומות, נפוחות מדמעות ומעייפות. הוא נשא את בגדי-האבל שלו — פורפואן קטיפה שחורה, מכנסי-רגל שחורים, מעיל כהה. הוא אחז בידו תיבת עץ יקר.

— הגיע הזמן, אמר בפשטות. הם באו לקחת את הארון.

פרנצ'סקו הנהן בדממה. הוא לבש את בגדי-האבל שלו, מסדר מכנית את קפלי מעילו. ידי רעדו קלות. הוא היה בן עשרים ותשע ועמד לקבור את האיש שהיה יותר ממאסטרו, יותר מאב — זה שלמד אותו לראות את העולם בעיני התבונה והיופי.

הם ירדו במדרגות יחד. בפרוזדור הכניסה חיכו להם באטיסטה ומתורין, לבושים גם הם בשחור. מנהלת משק הבית אחזה מחרוזת תפילה בין אצבעותיה המפרקסות ומלמלה תפילות ללא הפוגה. באטיסטה, פניו נעולות, נשא נר שעווה לבן.

הארון שכב באולם הגדול, על חוצבי-עץ מכוסים קטיפה שחורה רקומה זהב. זה היה ארון פשוט, אך מכובד, מעץ אלון מוצק. ללא עיטורים מוגזמים, ללא גילופים ראוותניים — רק העץ האציל ולוחית נחושת קטנה חרוטה: לאונרדו דה וינצ'י, Pictor, Regius, 1452-1519.

עשרות נרות בערו, יוצרים אור זהוב ורועד שהעניק את הרושם שהצללים רוקדים על הקירות. האוויר היה רווי בריח שעוות-דבורים מעורב בעשבי-תיבול — רוזמרין, לבנדר, טימין — שכיסו בהם את הארון כדי להסתיר את ריח הריקבון.

פרנצ'סקו הניח יד על שולי הארון כדי לא להתנווד. כאב חד חדר את חזהו, כה עז שלרגע חשב שהוא עצמו עומד למות. כיצד יכול היה העולם להמשיך להסתובב בלי לאונרדו? כיצד העזה השמש לזרוח, הציפורים לשיר, האנשים לעסוק בענייניהם, בעוד זה שהבין את סודות הטבע שכב ללא-נוע בתיבת עץ?

סלאי כרע ופתח את התיבה שנשא. בפנים היו כמה חפצים: מחברת שרטוטים — סקיצות שצייר לאונרדו של סלאי כשהיה צעיר, יפה, חסר-דאגה; מכחול בלוי, זה שהעדיף המאסטרו לפרטים העדינים ביותר; בקבוקון קטן המכיל אדמת פירנצה, ששמר לאונרדו בקפדנות במשך כל שנות גלותו.

— המאסטרו ביקש ממני להניח חפצים אלה לצדו, הסביר סלאי בקול שבור. הוא רצה לקחת עמו קצת מאמנותו, קצת ממולדתו. — סלחו לי, מאסטרו, מלמל. סלחו לי שלא תמיד עמדתי בגובה הציפיות. סלחו לי על גחמותי, על זעמי, על קנאותי. הייתם

סבלניים עמי כשלא הגעתי אלא לתוכחות. אהבתם אותי למרות כל פגמי.

הוא קרס מול הארון, מזועזע מבכי עז שחילץ ממנו יבבות כמעט חייתיות. פרנצ'סקו כרע לצדו, מניח זרוע סביב כתפיו. גם הוא בכה עתה, דמעות זולגות בחופשיות על לחייו.

— הוא ידע, סלאי. הוא ידע שאתה אוהב אותו. הוא אמר לי זאת יום לפני מותו. "סלאי היפה שלי", מלמל, "השטן שלי בעיני מלאך. הוא הרס את חיי והאיר את ימי. אינני מתחרט על דבר". סלאי הרים ראשו, מחפש בעיני פרנצ'סקו אישור שמילים אלה אמת.

— הוא אמר את זה?

— אני נשבע בנשמת.

רגע של דממה חלף. ואז הוסיף פרנצ'סקו:

— תורי עכשיו.

מכיסו הוציא חפץ קטן עטוף בקטע משי אדום — אותו בד שכיסה את המונה ליזה במשך שנים.

— מאסטרו, נתת לי זאת לפני עשר שנים, ביום שהפכתי רשמית לתלמידכם. אמרתם לי: "פרנצ'סקו, המחוגה הזו שייכה למאסטרי שלי, אנדריאה דל וורוקי. הוא נתן לי אותה באומרו לי שהאמנות אינה רק השראה, אלא גם דיוק. היום אני מעביר אותה לך. עשה בה שימוש טוב".

הוא פתח את המשי, חושף מחוגת פליז עתיקה, מצופה פטינה של עשרות שנות שימוש. הזרועות היו חרוטות בכתובות לטיניות זעירות.

— ניסיתי לעשות בה שימוש טוב, מאסטרו. ניסיתי להיות ראוי להוראתכם. אך עכשיו... עכשיו כשאינכם עוד כדי להנחות אותי, אני פוחד. אני פוחד שאיני חזק דיו, חכם דיו, אמיץ דיו כדי להגן

על מורשתכם. קחו את המחוגה הזו עמכם. שתזכיר לכם, בכל מקום שתהיו כעת, שהוראתכם ממשיכה לחיות בנו.

הוא הניח בעדינות את המחוגה על הארון.

באטיסטה התקרב מצדו. המשרת הנאמן, שבילה שלוש שנים בהשגחה על נוחות המאסטרו, אחז נר שעווה לבן פשוט.

— מאסטרו, אמר בפשטות, נהגתם בי בטוב-לב כשאתם היו מגרשים אותי. דיברתם אלי כאל שווה כשאתם נהגו בי ככלב. את הנר הזה, אדליק כל שנה ביום השנה למותכם. כל עוד אחיה, זכרכם יבער.

הוא הניח את הנר על הארון, ואז הצטלב לאט.

מתורין הייתה האחרונה. מנהלת משק הבית הזקנה התקדמה ברעד, לוחצת את מחרוזת התפילה אל חזה. היא לא אמרה דבר — מעולם לא הרגישה בנוח עם מילים — אך הניחה שקית בד קטנה המכילה פרחים מיובשים מהגן שאהב לאונרדו כה מאוד.

דפיקות על הדלת קטעו את רגע האינטימיות הזה. ארבעה גברים נכנסו — נושאים מקצועיים מאחוות הצוברים השחורים, לבושים גלימות ארוכות כהות עם ברדס. מאחוריהם עמד האב אנטואן, הכומר שהעניק ללאונרדו את הסקרמנטים האחרונים.

— אדוני, אמר הכומר בכובד-ראש, הגיעה השעה. התהלוכה חייבת לצאת אם ברצוננו להגיע לסן-פלורנטין לפני המיסה.

פרנצ'סקו הנהן, חסר יכולת לדבר.

הנושאים הרימו את הארון והניחו אותו על כתפיהם. האב אנטואן פתח בקול עמוק: "*In paradisum deducant te Angeli*" — "שהמלאכים יובילו לך לגן-עדן..."

התהלוכה התארגנה. בראש צעדו שנים-עשר ילדי-מקהלה בשמלות לבנות, נושאים מחתות קטורת שממנה נמלטו קורי עשן מבושמים. מאחוריהם, האב אנטואן, אוחז צלב תהלוכה מוזהב

גדול. אחר-כך באו הנושאים עם הארון. ולבסוף, סוגרים את התהלוכה, פרנצ'סקו, סלאי, באטיסטה ומתורין, ואחריהם קהל קטן של משרתים, אומנים ושכנים שהכירו את לאונרדו.

הם יצאו מהאחוזה באור האפור של הבוקר. הערפל התרומם לאט, חושף בשברים את הנוף הסובב. הגנים שבהם בילה לאונרדו כה הרבה שעות בהתבוננות בצמחים, בציפורים, בחרקים. שדרת הברושים שנטע עם הגיעו, אומר שהם מזכירים לו את טוסקנה. הביתן הקטן שבו נהג לפעמים להרהר בשקיעה. התהלוכה פנתה אל השביל שירד לעבר העיר. פעמון-האבל המשיך לצלצל, מקצב את צעדתם האבלה. תושבי אמבואז יצאו מבתיהם, נמשכים אל צליל הפעמונים.

הם עמדו על ספי בתיהם, שקטים, ראשיהם חשופים כאות כבוד. חלקם הצטלבו. אחרים כרעו. אישה זקנה בכתה בגלוי, לוחצת אל חזה עותק מגושם של בתולה מיצירת לאונרדו שקנתה מרוכל ושהעריצה כאיקונה קדושה.

פרנצ'סקו התבונן באנשים הפשוטים הללו החולקים כבוד לאיש שמעולם לא הכירו באמת, שראו רק מרחוק, אך ששמעו עליו כעל יצור באמצע הדרך בין אדם למלאך. עבורם, לאונרדו לא היה רק צייר — הוא היה קוסם, חכם, נביא אולי. סיפרו שהוא יכול לקרוא את העתיד בכוכבים, שפרץ את סודות החיים והמוות.

התהלוכה חצתה את הגשר על הלואר. הנהר זרם לאט, מימיו האפורים משקפים את השמיים המעוננים. לאונרדו אהב את הנהר הזה. "המים הם רכב הטבע", נהג לומר. "הם בתנועה נצחית, כמו החיים עצמם".

על הגדה השנייה, הקהל היה צפוף יותר. עשרות אנשים התאספו — אומנים, סוחרים, אצילים, כמרים. פרנצ'סקו זיהה כמה פנים מוכרות: ז'אן פֶּרְאָל, ציירו של המלך, שהרכין ראשו עמוקות

בעוברם הארון; פייר דה נבאר, המהנדס המלכותי, שבכה ללא ריסון;

ואז, לפתע, תנועה בקהל. האנשים נסוגו, נפלו על ברכיהם. לחישה עברה: "המלך! המלך!"

פרנסואה הראשון הופיע, רוכב על סוס לבן, מוקף מלוה מצומצמת. הוא נשא אבל מלא — קטיפה שחורה, גלימה שחורה, אפילו כובעו בעל הנוצות היה שחור. פניו, בדרך-כלל כה שמחות ובטוחות, היו הרוסות ביגון. עיניו היו אדומות. ניכר שבכה.

הוא ירד מסוסו והתקדם לעבר התהלוכה. הנושאים עצרו, הניחו את הארון על הקרקע בזהירות. המלך כרע באבק השביל — מלך צרפת, האיש החזק ביותר באירופה, כורע בבוץ מול ארון של צייר זר.

— לאונרדו, מלמל בקול שבור. אבי. מאסטרי. ידידי.

הוא הניח את שתי ידיו על הארון, ראשו מורכן, ונשאר כך זמן רב. פרנצ'סקו ראה את כתפיו רועדות. המלך בכה.

לבסוף, קם פרנסואה הראשון. הוא פנה אל פרנצ'סקו וסלאי:

— אדוני, אמר בקול צרוד, ברצוני שתדעו שצרפת לעולם לא תשכח את מה שהעניק לה מאסטרוכם. גאונותו הארה את חצרי. חוכמתו הנחתה את החלטותי. נוכחותו... נוכחותו חיממה את לבי כשם שהשמש מחממת את האדמה.

הוא נעצר, נאבק בדמעות.

— רציתי לתת לו הכול. אחוזה. קצבאות. כבוד. אך מה זה, בהשוואה למה שהעביר לי? הוא לימד אותי לראות. לפני שהכרתי אותו, הבטתי בתמונה וראיתי רק דמות. עכשיו, אני רואה את האור, את הצל, את הקומפוזיציה, את הנשמה. הוא פקח את עיני ליופיו של העולם.

פרנצ'סקו הרכין ראשו עמוקות:

— הוד-מלכותכם מכבד את זכר מאסטרי במילים אלה. הוא דיבר עליכם לעיתים קרובות ברוך עמוק. הייתם בעיניו הבן שמעולם לא היה לו.

המלך ניגב את עיניו ללא בושה:

— והוא היה בעיני האב שהייתי רוצה שיהיה לי. אבי הביולוגי מת כשהייתי בן עשרים. לאונרדו מילא את החלל הזה. כשהיה לי בעיה קשה, אליו פניתי. כשהיו לי ספקות, את חוכמתו חיפשתי.

הוא פנה אל הארון פעם אחרונה:

— Addio, padre mio. שהאל יקבל את נשמתך בקרב הקדושים והחכמים. חיית כאדם, תמות כאגדה.

המלך עלה שוב על סוסו ורמז לתהלוכה להמשיך. אך לא עזב. הוא נשאר שם, על סוסו הלבן, צופה בתהלוכת ההלוויה שבה למסעה. וכשעבר הארון לפניו, הסיר פרנסואה הראשון את כובעו והרכין ראשו עמוקות — המלך רוכן בפניו נתינו.

התהלוכה חידשה את דרכה אל כנסיית סן-פלורנטין שאליה הגיע המלך זמן קצר לאחר מכן. הקהל עקב עתה, מתעצם בכל פינת רחוב. מאות אנשים צעדו מאחורי הארון, יוצרים תהלוכה שחורה ארוכה שהתפתלה ברחובות אמבואז.

כנסיית סן-פלורנטין התנשאה על גבעה קטנה, שולטת בעיר. זה היה בניין צנוע, אך אלגנטי, שנבנה מאתיים שנה קודם לכן בסגנון הגותי המפואר. צריחיה השתרעו לעבר השמיים כתפילות אבן. חלונות הזכוכית הצבעונית שלה, מוארים מבפנים במאות נרות, נצצו כתכשיטים רב-גוניים באפרוריות היום.

דלתות הכנסייה היו פתוחות לרווחה. בפנים, כל אינץ' של חלל היה תפוס. אצילים בבגדי חצר, אזרחים בתלבושותיהם

המפוארות ביותר, אומנים בבגדי עבודה נקיים, איכרים בקבקי-עץ — כולם התאספו כדי לחלוק כבוד אחרון למי שכבד את עירם בנוכחותו. המלך תפס מקום בשורה הראשונה. הנושאים העבירו את הארון עד למקהלה והניחוהו על קטפלק מכוסה קטיפה ארגמנית. האוויר היה עבה מקטורת — בושם של מור ולבונה שעלה בתמרות לעבר הכיפות.

האב אנטואן עלה על הבמה. הוא היה איש זקן בעל פנים חמורות, אך טובות, שבילה ארבעים שנה בשירות הקהילה הזו. קולו, עדיין חזק למרות גילו, הדדה בכנסייה השקטה:

— אחיי, אחיותיי, אנו מתאספים היום כדי לחלוק כבוד אחרון לאיש יוצא-דופן. לאונרדו דה וינצ'י לא היה סתם אמן, ולא סתם חכם. הוא היה מחפש אמת בעולם של צללים. הוא היה יוצר יופי בעולם של כיעור. הוא היה איש אמונה בעולם של ספק.

הוא נעצר, מניח למילותיו להדהד.

— יש האומרים שהיה כופר. שניתח מתים, ובכך חילל את מקדשי האל. שביקש לעוף כמלאכים, ובכך התריס כנגד רצון הבורא. ששאל יותר מדי שאלות, פקפק יותר מדי, חיפש יותר מדי.

הכומר סקר את הקהל במבטו:

— לאלה, אני משיב: מהי אמונה, אם לא חתירה אחר האמת? מהי אהבת האל, אם לא התבוננות בבריאתו? לאונרדו דה וינצ'י בילה את חייו בחקר מלאכת האל. כל עצם ששרטט, כל שריר שניתח, כל חוק טבע שגילה — כל אלה לא היו אלא תפילה. התפעמות ארוכה אל מול תבונת האל.

לחישות הסכמה עברו בכנסייה.

— הוא נהג לומר לי לעיתים קרובות, המשיך האב אנטואן, "אבי, כשאני מנתח גוף אנוש ורואה את המורכבות המושלמת של

מנגנוניו, אינני יכול שלא להיות נדהם מול הבורא שתכנן מכונה שכזו. כל גיד ממוקם בדיוק היכן שעליו להיות. כל עצם עוצב בדיוק כפי שצריך. זוהי ההוכחה הבוהקת ביותר לקיום האל".

הכומר נעצר, נרגש מזיכרונו שלו.

— לאונרדו דה וינצ'י היה איש אמונה. לא אמונה עיוורת, לא אמונה המקבלת בלי להבין, אלא אמונה מוארת, אמונה המחפשת להכיר את האל דרך יצירותיו. והאין זו הצורה הנעלה ביותר של דבקות?

הוא הרים את עיניו אל הצלב השולט על המזבח:

— אדוננו ישוע המשיח אמר לנו: "חפשו ותמצאו". לאונרדו חיפש כל חייו. ומה מצא? הוא מצא את היופי. הוא מצא את ההרמוניה. הוא מצא את החוקים השולטים ביקום. ובכל אלה, הוא מצא את האל.

המיסה נערכה בחגיגות הנדרשת. האב אנטואן חגג את הקדוש-סעודה בתשומת-לב מיוחדת לכל תנועה, לכל מילה. השירה הגרגוריאנית עלתה לעבר הכיפות, נישאת בקולותיהם הטהורים של ילדי-המקהלה. "*Dies irae, dies illa*" — "יום זעם, יום ההוא..."

פרנצ'סקו, כורע בשורה הראשונה, כמעט לא הקשיב. רוחו נדדה, עוברת שוב ושוב על הרגעים האחרונים עם מאסטרו שלו. היד שלחצה את שלו. הקול החלש שלחש הוראות. העיניים שכבו לאט, כמו נר המגיע לקצה שעוותו.

"פרנצ'סקו", אמר לאונרדו באחד מרגעי הצלילות האחרונים שלו, "אתה עומד למצוא את עצמך לבד. זהו גורלם של כל התלמידים — להיות יתומי מאסטרוהם. אך אל תהיה עצוב. אני לא ממש עוזב. כל עוד תזכור את הוראותי, כל עוד תביט בעולם בעיניים שלימדתי אותך לפקות, אהיה עמך".

המיסה קרבה לקצה. הגיע זמן הקבורה. הנושאים הרימו שוב את הארון ונשאו אותו אל מרתף הכנסייה, אולם מקומר מתחת למקהלה שבו כבר שכבו כמה עשרות נכבדים מקומיים.

הירידה למרתף הייתה קשה. מדרגות האבן היו צרות. הנושאים נאלצו להתקדם בזהירות כדי לא לפגוע בארון בקירות. פרנצ'סקו וסלאי הלכו אחריהם, נושאים לפידים שהטילו צללים רוקדים על כיפות האבן.

המרתף הריח אדמה לחה ואשלג. זה היה מקום קר, שקט, שבו נדמה שהזמן מושעה.

בור נחפר ברצפת האבן. בצדו הייתה לוח שיש לבן גדול, כבר חרוט: *"Hic jacet Leonardus Vincius, Florentinus"* — *"Pictor Regius, qui obiit die II Maii MDXIX"* — טמון לאונרדו דה וינצ'י, הפירנציני, ציירו של המלך, אשר נפטר ביום השני למאי 1519.

הנושאים הניחו את הארון בשולי הבור. האב אנטואן פתח ב-*De Profundis: "De profundis clamavi ad te Domine..."* — *"מן המעמקים קראתי אליך, אדוני..."*

זה היה הרגע שממנו חשש פרנצ'סקו ביותר. הרגע שבו הארון ירד באדמה. הרגע שבו הכול יהפוך לסופי, בלתי-הפיך, מוחלט. הנושאים אחזו בחבלים והחלו להוריד לאט את הארון לתוך הבור. העץ שרט על האבן. הצליל הדדהד בדממת המרתף כזעקת גסיסה.

פרנצ'סקו לא יכול היה עוד להתאפק. הוא קרס, נופל על ברכיו בשולי הבור:

— לא! עדיין לא! בבקשה, עדיין לא!

סלאי תפס אותו בכתפיו, מנסה לעצור אותו, אך פרנצ'סקו נאבק:

— אינני מוכן! לא היה לי הזמן להגיד לו כל מה שרציתי לומר!
לא היה לי הזמן להודות לו על כל מה שנתן לי!

קולו נשבר בבכי בלתי-נשלט. כל היגון שריסן עד כה התפרץ
עתה באלימות שהותירה אותו נושם בכבדות, ריק, שבור.

סלאי כרע לצדו, לוחץ אותו בזרועותיו. גם הוא בכה, אך
דמעותיו היו שקטות, פנימיות, כמעט מקובלות.

— לא היה לו צורך במילים, הוא פשוט אהב אותך, אמר סלאי
— כיצד אתה יכול להיות בטוח בכך?

— כי הוא אמר לי זאת. כמה ימים לפני מותו אמר לי: "פרנצ'סקו
שלי הוא הטוב ביותר מבינינו. חכם ממני, ממושמע יותר, ישר
יותר. הוא ילך רחוק יותר משהלכתי אני מעולם. וכשיגיע לפסגת
ההר שהתחלתי לטפס עליו, יחשוב עלי ויחייך".

פרנצ'סקו הרים את ראשו, עיניו שטופות דמעות:

— הוא אמר את זה?

— כן.

דממה ארוכה חלפה. הארון הגיע כעת לתחתית הבור. הנושאים
משכו את החבלים. בעוד רגעים אחדים, יתחילו להשליך את
האדמה.

פרנצ'סקו התכופף בשולי הבור. הוא הביט בפעם האחרונה
בארון האלון המכיל את כל מה שנותר גשמית מלאונרדו דה
וינצ'י.

— Addio, maestro, מלמל. תודה על הכול. אעשה כמיטב
יכולתי כדי להיות ראוי לכם. אגן על מורשתכם. אעביר את
הוראתכם. וכשתגיע שעת, כשאצטרף אליכם בעולם הבא, אני
מקווה שתהיו גאים במה שאשיג.

הוא נטל חופן אדמה והשליכה לבור. היא נחתה על מכסה הארון בקול עמום. אחר-כך עשה סלאי כמותו. אחר-כך באטיסטה. אחר-כך כל אלה שירדו למרתף.

החופרים התקדמו והחלו במלאכתם. את-מגרפה אחר את-מגרפה, האדמה כיסתה את הארון. צליל האדמה הנופלת על העץ היה בלתי-נסבל — כל פגיעה הייתה פרידה, כל את-מגרפה ויתור.

פרנצ'סקו לא יכול היה להסיר את מבטו. הוא הביט באדמה עולה, מוחקת בהדרגה את הארון ממבטו. תחילה נעלם המכסה. אחר-כך הצדדים. אחר-כך הכול כוסה. לא נותר אלא ערמת אדמה טרייה, כהה, לחה.

החופרים הידקו את האדמה, ישרו אותה, ואז הניחו את לוח השיש הכבד מעליה. קול האבן ההולמת הזהד כרעם אחרון. הכול הסתיים. לאונרדו דה וינצ'י מצא את מנוחתו הנצחית.

האב אנטואן אמר את התפילות האחרונות, עשה את סימן הצלב הסופי, ואז הזמין את הקהל לעלות. אחד אחד, האנשים עזבו את המרתף, עולים לעבר אור היום.

פרנצ'סקו היה האחרון לעזוב. הוא נשאר שם, עומד מול הקבר הטרי, חסר יכולת לעשות את הצעד הראשון שיסמן את הקבלה הסופית. מאחוריו, המתין סלאי בסבלנות.

— פרנצ'סקו, אמר ברכות, צריך לצאת עכשיו. תן לו לנוח.

— כיצד אעשה זאת? כיצד אחיה בלעדיו?

— כפי שלימד אותנו. בהתבוננות. ביצירה. בחיפוש אחר האמת. זו דרכנו לשמור אותו חי.

פרנצ'סקו עצם את עיניו, שאף אוויר עמוקות, ואז פנה אל המדרגה. כל מדרגה שעלה קירבה אותו לעולם החיים והרחיקה

אותו מעולם המתים. כשעלה אל הכנסייה, אור החלונות הצבעוניים נראה לו בהיר עד כאב אחרי חשכת המרתף.

הכנסייה התרוקנה. רק כמה קרובים נותרו — המלך פרש, אך כמה אנשי-חצר נכחו, וכן אמנים וחכמים שהכירו את לאונרדו.

ברגע שפרנצ'סקו התכונן לצאת, התקרב אליו אדם. הוא היה איטלקי זקן בעל שיער לבן, לבוש באלגנטיות. פרנצ'סקו זיהה אותו מיד: דומניקו דלה פאלה, סוחר אמנות פירנצני שהיה חברו של לאונרדו בנעוריו.

— אדוני מלצי, אמר הזקן במבטא טוסקני מובהק, הרשוני להביע את תנחומיי. לאונרדו היה... הוא היה יחיד במינו. לא יהיה עוד אחד כמוהו.

— תודה, אדוני. נוכחותכם מכבדת את זכרו.

— עשיתי את הדרך מפירנצה. הייתי חייב להיות כאן. לאונרדו ואני חלקנו את נעורינו בסדנת ורוקיו. היינו כאחים.

האיש הוציא מכיסו מדליון קטן מזהב:

— זה היה שייך ללאונרדו כשהיה צעיר. זו הייתה מתנה מאביו, סר פייארו. לאונרדו נתן לי אותו לפני ארבעים שנה, בלילה שבו שתינו יותר מדי ודיברנו יותר מדי על העתיד. "שמור אותו, דומניקו", אמר לי, "וכשאמות, קבור אותו איתי". מעולם לא שכחתי את ההבטחה הזו.

הוא הושיט את המדליון לפרנצ'סקו:

— תוכל להניח אותו ליד קברו? אני זקן מדי מכדי לרדת למרתף.

פרנצ'סקו לקח את המדליון. זה היה פריט פשוט, אך יפה, המייצג מלאך פורש כנפיים.

— אעשה זאת. תודה לכם שכיבדתם את הבטחתכם אחרי כה הרבה שנים.

— ארבעים שנה. הרבה קרה בארבעים שנה. היינו צעירים, חזקים, בטוחים שנכבוש את העולם. לאונרדו הצליח. אני, נשארתי סוחר. אך מעולם לא חדלתי להעריצו.

פרנצ'סקו ירד שוב למרתף, לבדו הפעם. הוא כרע ליד הקבר הטרי וחפר, בידי, חור קטן באדמה הרפויה. הוא הניח בו את המדליון, ואז כיסה אותו בקפידה.

— מתנה מנעוריהם, מאסטרו. שהמלאכים ישאו אתכם לשמיים. כשעלה, הכנסייה הייתה ריקה. השמש פרצה את העננים וקרניה הנוטות חדרו דרך חלונות הזכוכית, מטילות כתמי צבע על רצפת האבן. אדום, כחול, ירוק, זהב — הצבעים שאהב לאונרדו כה מאוד, הצבעים שהקדיש את חייו להבנתם ולשחזורם.

בחוץ, על הרחבה, קהל קטן התאסף. אנשים פשוטים ברובם, שבאו פשוט לחלוק כבוד. חלקם הניחו פרחים בתחתית המדרגות. אחרים הדליקו נרות. אישה שרה קינה באיטלקית, שיר טוסקני ישן שנהג לאונרדו לפעמים לשיר בסדנה.

פרנצ'סקו עצר ברחבה, מתבונן בסצנה. אנשים אלה מעולם לא הכירו את לאונרדו. הם לא הבינו את תיאוריותיו המדעיות, לא יכלו להעריך במלואה את מורכבות תמונותיו. אך ידעו, בידיעה אינסטינקטיבית, שאיש גדול עזב. ורצו לציין את העזיבה הזו, אפילו בצניעות.

ילד התקרב לפרנצ'סקו. זה היה ילד קטן כבן עשר, מלוכלך וקרוע-בגדים, ככל הנראה בנו של איכר. הוא אחז פרח בר — פשוט חרצית שדה.

— אדוני, אמר בביישנות, האם נכון שהמאסטרו לאונרדו יכל לצייר מלאכים יפים כה מאוד שהם גרמו לאנשים לבכות?

פרנצ'סקו כרע כדי להשתוות לגובה הילד:

— זה נכון. מלאכיו היו כה יפים שנדמה היה שהם עומדים לעוף מתוך התמונה.

— ונכון שהוא יכל לבנות מכונות שעפות?

— הוא ניסה. מעולם לא הצליח, אך ניסה.

הילד הרהר רגע, ואז הושיט את פרחו לפרנצ'סקו:

— תוכל להניח את זה על קברו? זה כל מה שיש לי, אך אני רוצה שידע שגם אני, אני חושב עליו.

פרנצ'סקו נטל את הפרח, נרגש עמוקות:

— הוא ידע. תודה, ילד קטן.

הוא שב פעם אחרונה לכנסייה, ירד למרתף, והניח את החרצית על הקבר. הפרח הפשוט הזה, שהוענק על-ידי ילד עני, נראה לו יקר מכל הכבוד הרשמי, מכל דברי-ההספד, מכל האנדרטאות שניתן היה להקים.

כי זו הייתה, בסופו של דבר, גאונותו האמיתית של לאונרדו: לגעת לא רק בגדולי העולם הזה, אלא גם בפשוטים. ליצור יופי אוניברסלי כה שיוכל ילד שדות לחוש בו, אפילו בלי להבינו.

פרנצ'סקו עלה. על סף הכנסייה, הוא הסתובב והביט פנימה. הנרות עדיין בערו. חלונות הזכוכית נצצו. אך משהו השתנה. העולם היה שונה עתה. קטן יותר. פחות מואר. פחות עשיר באפשרויות.

הוא יצא אל אחר-הצהריים הדועך. הקהל התפזר. רק סלאי ובאטיסטה חיוכו לו.

— זה נגמר, אמר סלאי בפשטות.

— לא, השיב פרנצ'סקו. זה לא נגמר. זה רק מתחיל.

הוא הביט לעבר האופק, לעבר אחוזת קלו-לוסה שנראתה מרחוק על גבעתה. שם, במחבואים החשאיים, בעליות-הגג, אצל שותפים דיסקרטיים, ישנו אוצרותיו האמיתיים של לאונרדו.

מוֹנְקוֹרְנָה החרים את היצירות הגלויות. המלך החזיק עתה במונה ליזה ובשאר התמונות. אך פרנצ'סקו הצליח. הוא שיקר, הסתיר, הטעה, זייף. הוא הפר את החוק, התריס כנגד המלך, סיכן את הגרדום. אך הציל את המורשת.

ועכשיו החלה המשימה האמיתית: לשמר את כתבי-היד הללו, להעתיקם, לחקור אותם, להעבירם. לדאוג שגאונותו של לאונרדו תמשיך לחיות במשך הדורות.

— נחזור, אמר לבסוף. יש לנו עבודה.

הם פנו בדרך חזרה אל קלו-לוסה. השמש שקעה, מטילה צללים ארוכים על הדרך. מאחוריהם, פעמוני סן-פלורנטין צלצלו פעם אחרונה, צליל מלנכולי מהדהד בעמק.

דונג. דונג. דונג.

שלום, לאונרדו. שלום, מאסטרו. שלום, אבא.

אך לא שלום לנצח. כי הגאונות לעולם לא מתה. היא מתמרת, עוברת הלאה, נולדת מחדש בצורות אחרות. התמונות מזדקנות, נסדקות, נמחות. כתבי-היד מצהיבים, נקרעים, אובדים. אך הרעיונות, הם בני-אלמוות.

ורעיונותיו של לאונרדו דה וינצ'י רק עתה החלו במסעם אל הנצח.

פרק 3: שנות ההונאה

מילאנו, סתיו 1519

שישה חודשים חלפו מאז מות לאונרדו דה וינצ'י.

פרנצ'סקו מלצי התבונן בגגות מילאנו מחלון החדר הצנוע ששכר ליד פֹּרְטָה טִיצ'ינֶזָה. עיר ילדותו נראתה לו גם מוכרת וגם זרה. שלוש-עשרה שנות היעדרות שינו את העיר הדוכסית: ארמונות חדשים התנשאו, מחליפים את בתי ימי-הביניים הישנים; הספרדים, אדונים חדשים מאז התבוסה הצרפתית של 1515, הטביעו את חותמם האדריכלי.

הוא לא שב מנוסטלגיה, אלא מהכרח. אחרי הלוויית לאונרדו, אחרי פיזור משרתי קל-לוסה, אחרי העימותים עם סוכני האוצר המלכותי, הישארות בצרפת הפכה למסוכנת. כל יום שחלף באמבואז הגביר את הסיכון שפרט מרמאותם ייחשף, שעד יחזור בו, שמוֹנְקוֹרְנָה יחדש את חקירתו.

מסע החזרה היה מתיש. הוא נאלץ להעביר בחשאי את היצירות הגנובות: יוחנן המטביל שפורק ממסגרתו וגולגל בבדי-הגנה, לדה והברבור שנארזה כמותה, ובעיקר עשרות כתבי-יד המפוזרים במספר תיבות-מסע. בליון, מכס חשדני רצה לבדוק את מטענו. הוא נאלץ לשלם שוחד ניכר כדי למנוע פתיחת התיבות.

סלאי ליווה אותו עד ליון, ואז החליט להישאר כמה שבועות בצרפת "לסדר עניינים אישיים" — במציאות, למכור בחשאי כמה שרטוטים משניים ולכיס את הכסף מבלי לחלוק אותו. פרנצ'סקו הניח לזה, מותש מדי מכדי להתקוטט. ידידותם, אם אי-פעם באמת הייתה, התדרדרה מאז מות המאסטרו. כל אחד ראה בשני שותף-לפשע מטריד ולא חבר-מאבק.

כעת מתגורר במילאנו, היה עליו לבנות מחדש את חייו. הוא היה בן עשרים ותשע, ללא מקצוע פרט לזה של תלמיד למאסטרו מנוח, והון ביצירות אמנות שלא יכול היה למכור בגלוי מבלי למשוך את תשומת-לב הרשויות הצרפתיות או האיטלקיות.

אביו, הקצין ג'ובאני מלצי, מת שנתיים קודם לכן, מוריש לו קצבה קטנה וכמה נחלות חקלאיות ליד ואפריו ד'אדה. זה הספיק לחיות בצניעות, אך לא הספיק לשמור על המעמד החברתי שאליו שאף. אחיו, שניהלו את עיקר נכסי המשפחה, הביטו בו בתערובת של רחמים ובוז: מה ניתן היה לצפות מאיש שבזבז את נעוריו במעקב אחר צייר זר במקום לבנות קריירה בצבא או במנהל?

עליו היה למצוא במהירות דרך למנף את מורשתו הבלתי-לגיטימית מבלי לעורר חשד. אך כיצד למכור פריטים אלה מבלי יכולת להציג תיעוד המוכיח את מקורם החוקי? כיצד להסביר את נוכחותם ברשותו בעוד כל מילאנו ידעה שהמאסטרו מת בצרפת ושרכשו נרשם על-ידי סוכני המלוכה? התשובה באה ממקור בלתי-צפוי.

הברית עם פומפיו

בבוקר אחד בנובמבר 1519, הופיע צעיר אלגנטי שהציג את עצמו כפומפיו בונני, פסל ואספן חובב. פומפיו היה בן עשרים וארבע, פנים דקות בעלות תווים סדירים, וזה הביטחון הטבעי של אנשים שנולדו בנוחות. אביו, לאונה בונני, היה פסל מפורסם בשירות קרל החמישי, והוא ירש את כישרונו האמנותי ואת קשריו בחצרות אירופה.

— אדוני מלצי, השליך אחרי ברכות הנימוס, שמכם קדם לכם. אומרים שהייתם התלמיד המועדף על לאונרדו הגדול, שירשתם

את יצירותיו היקרות ביותר, שברשותכם כתיב-יד המכילים סודות שהעולם מעולם לא ראה.

בזהירות, השיב פרנצ'סקו:

— השמועות תמיד מגזימות, אדוני. זכיתי בכבוד לשרת את המאסטרו במשך שנים רבות, זה נכון. אשר למורשת, היא צנועה בהרבה ממה שמספרים הרכלנים.

— צנועה? חזר פּוֹמְפֵּיוֹ בחיוך סקפטי. שמעתי על לימודים מדהימים, על חיבורים על מעוף הציפורים, על שרטוטי מכונות יוצאות-דופן. זה לא נראה לי צנוע.

פרנצ'סקו הבין שעליו לשנות טקטיקה. פּוֹמְפֵּיוֹ זה היה מיודע היטב. במקום להכחיש, עדיף היה לגשש אותו.

— ואם שמועות אלה מבוססות? מה יהיה עניינכם?

— עניני כפול. ראשית, הערצה כנה לגאונותו של לאונרדו. ראיתי כמה מיצירותיו ברומא ובפירנצה, והזדעזעתי מיופיו. שנית, עניין... פרגמטי יותר. אני מכיר אספנים ברחבי אירופה שישלמו הון כדי לרכוש יצירות אותנטיות של המאסטרו. אך אספנים אלה תובעניים. הם רוצים ערבוביות, הוכחות מקור.

— אתם מציעים לעזור לי למכור?

— אני מציע להפוך למתווכח. יש לכם היצירות, אך לא הקשרים. יש לי הקשרים, אך לא היצירות. יחד, נוכל לבנות משהו רווחי ביותר.

פרנצ'סקו בחן את הצעיר. ניתן לבטוח בו? או שזה מלכודת? סוכן חשאי שנשלח על-ידי הצרפתים או הרשויות המילאניות כדי להפליל אותו?

הוא החליט לקחת סיכון, לחשוף בדיוק כמה שיצטרך כדי לבחון את תגובתו של פּוֹמְפֵּיוֹ.

— אתם צודקים. ברשותי מספר יצירות חשובות. אך מקורן... מורכב. המאסטרו מת בצרפת, וחוקי הצרפתים על ירושת זרים דרקוניים. הצלחתי להציל פריטים מסוימים, אך לא את כולם. ואין ברשותי תיעוד רשמי לכל אלה שהצלתי.

— חשדתי בכך. בדיוק בגלל זה אתם זקוקים לי. אני יכול ליצור את התיעוד הדרוש, לבסס שרשרת מקור אמינה, למצוא את הקונים המתאימים שלא ישאלו יותר מדי שאלות מביכות.

— ליצור תיעוד? אתם מדברים על ניירות מזויפים?

— הייתי נמנע מהמונח הבוטה הזה. נאמר במקום זאת שאני יכול... לבנות מחדש את תולדות היצירות הללו באופן שיספק את הדרישות החוקיות תוך הגנה על האינטרסים הלגיטימיים שלכם. הרי היצירות הללו שייכות לכם מוסרית, לא כן? שירתם את המאסטרו במשך שנים. זה החוק הצרפתי המונע מכם ליהנות מהן.

הסופיזם הזה מצא חן בעיני פרנצ'סקו.

— מהי עמלתכם?

— עשרים אחוזים ממחיר המכירה. וגישה מזדמנת לכתבי-היד עבור מחקריי האמנותיים שלי. אני פסל. הלימודים האנטומיים של לאונרדו מעניינים אותי ביותר.

עשרים אחוזים היה משמעותי. אך היה בעל שותף מקושר היטב שווה מחיר זה. ופומפיו נראה מבין באינטואיציה את הדקויות של המצב.

— יהי כן, הסכים פרנצ'סקו. אך בתנאים מסוימים. ראשית, דיסקרטיות מוחלטת. שנית, לא תמכרו דבר ללא הסכמתי מראש. שלישית, פריטים מסוימים אינם למכירה, תהא הסיטואציה אשר תהא.

— יוחנן המטביל?

פרנצ'סקו נבהל.

— כיצד אתם יודעים שהוא ברשותי?

— היסק פשוט. המאסטרו עבד על התמונה הזו בשנותיו האחרונות. היא הייתה בסדנתו בקלו-לוסה. עם זאת, לפי מה ששמעתי, היא לא נרשמה על-ידי הסוכנים הצרפתים. לאן הייתה יכולה ללכת, אם לא לרשותכם?

פרנצ'סקו הבין שיש מולו רוח בעלת חדות-ראייה יוצאת-דופן. פּוֹמְפִּיֹּ לא היה רק מתווך פשוט. הוא היה מנתח ניחן באינטליגנציה יוצאת-דופן.

— בסדר. ברשותי יוחנן המטביל. ואתם צודקים, הוא אינו למכירה. לעולם לא.

— אני מכבד זאת. יש יצירות שאין מוכרים, שאי-אפשר למכור. הן יקרות מדי, טעונות מדי במשמעות אישית.

ההבנה האינטואיטיבית הזו חתמה את בריתם. בימים שלאחר מכן, הראה פרנצ'סקו לפּוֹמְפִּיֹּ את היקף אוצרו. הפסל הצעיר נותר פעור-פה מול כתבי-היד, מכושף מדיוק השרטוטים, נדהם מנועזות התצפיות.

— אתם מבינים מה ברשותכם? קרא בדפדפו במחברת המראה ניתוחי לב. שרטוטים אלה קדימים מדע הרפואה הנוכחי במאות שנים! אם עבודות אלה יפורסמו, הן ירעיזו את הרפואה!

— בדיוק בגלל זה היה צריך להצילם, השיב פרנצ'סקו בלהט. המאסטרו הקדיש עשרים וחמש שנה למחקרים אלה. לא יכולתי להניח לאוצרות אלה להיות מוחרמים על-ידי סוכנים מלכותיים בורים שהיו זורקים אותם או מוכרים אותם לסוחרני נייר.

— אתם לא הזדמנתן שגנב ירושה. אתם שומר שהציל אוצר. זה שונה מאוד.

הבחנה מוסרית זו, שפרנצ'סקו התאמץ לשמר ברוחו, התחזקה בהסכמת פֶּומְפֵּיו. כן, הוא גנב. אך גנב למען המטרה הנכונה. זה היה פשע צדיק, אם דבר שכזה יכול להתקיים.

המכירות הראשונות

פֶּומְפֵּיו החל בעבודתו. הוא פתח בזיהוי הפריטים שניתן היה למכור ללא סכנה: שרטוטים משניים שיצר לאונרדו בנעוריו, כמה לימודים מקדימים ליצירות שמעולם לא נוצרו, עותקים שפרנצ'סקו עצמו יצר בהדרכת המאסטרו וניתן היה להציג כמקוריים.

לכל מכירה, יצר סיפור מקור מתקבל על הדעת. לדוגמה, עבור שרטוט של סוס מזדקר, הוא טען שלאונרדו העניק אותו לאציל מילאני ב-1505, שאציל זה הוריש אותו לבנו, ושפרנצ'סקו קנה אותו חזרה מבנו. הוא אף זייף מכתבים המעידים על עסקה בדויה זו.

המכירה החשובה הראשונה נערכה במרץ 1520. הקונה היה הקרדינל ברנרדו דוֹבִיצִי דֶה בִּיפִינָה, חובב אמנות גדול ואספן מנוסה. פֶּומְפֵּיו הציע לו סדרה של שנים-עשר שרטוטים בוטניים — יצירות אמיתיות של לאונרדו, אך משניות — בסכום של שלוש מאות דוקטים זהב.

הקרדינל בחן את השרטוטים זמן רב, משווה אותם ליצירות אחרות של לאונרדו שברשותו. משוכנע באותנטיותם, הסכים למחיר. פרנצ'סקו, שהיה נוכח בעסקה, חש הקלה עצומה. המכירה הראשונה עברה ללא תקלות. השיטה עבדה.

בשנתיים שלאחר מכן, ארגנו כעשר מכירות דומות. כל עסקה הוכנה בקפידה, הקונה נבחר בקפדנות: אספנים הידועים בדיסקרטיותם, אצילים המעוניינים יותר ביוקרת החזקת לאונרדו מאשר בפרטים המשפטיים של המקור, סוחרי אמנות

שהעדיפו לא לחקור יותר מדי את מקור הפריטים שהוצעו להם במחיר טוב.

פרנצ'סקו השתמש בכסף כדי להתמקם מחדש במילאנו. הוא שכר תחילה דירה גדולה יותר ברובע בֶּרְהָה, ואחר-כך, ב-1522, קנה פאלאצו קטן ברובע פוֹרְטָה ורֶצֶ'לינה, ליד כנסיית סנטה מריה דלה גראציה שבה צייר לאונרדו את הסעודה האחרונה המפורסמת שלו עשרות שנים קודם לכן.

הפאלאצו הזה, אמנם צנוע בהשוואה למגורי המשפחות הגדולות המילאניות, התאים לצרכיו. הוא כלל כעשרה חדרים המפוזרים על שלוש קומות, אורוות שיכלו להכיל ארבעה סוסים, גן פנימי מעוטר במזרקה, ובעיקר עליית-גג מרווחת שבה סידר סדנה סודית. שם שמר על אוצרותיו היקרים ביותר: יוחנן המטביל, כתבי-היד האנטומיים, החיבורים על המעוף.

במקביל לעסקאות מסחריות אלה, עמל על ביסוס מעמדו החברתי. הוא טיפח את קשריו עם אישים משפיעים במילאנו: המושל הספרדי, הארכיבישוף, מפקד המצודה, ראשי המשפחות הגדולות של האצולה המילאנית. הוא העניק בנדיבות שרטוטים משניים של לאונרדו לאישים אלה, יוצר מחויבים שיהיו אסירי-תודה לו בעת קושי. הוא השתתף באירועים חברתיים, בקבלות-פנים, בטקסים דתיים. הוא הפך עצמו לבלתי-נחסך כמומחה באמנות ובעתיקות.

אסטרטגיית הקשרים הזו הייתה חשובה כמו זיוף המסמכים. בחברה שבה קשרים אישיים נחשבו לעיתים יותר מהחוק הכתוב, החזקה בחברים חזקים הייתה ההגנה הטובה ביותר.

ב-1523, נקט צעד מכריע: ביקש וקיבל תפקיד יועץ אצל המושל הספרדי של מילאנו, אלפונסו ד'אֶלְוִס. תפקיד זה היה כבודי — עליו היה לחוות דעתו על רכישות אמנותיות של המושל ולארגן מדי פעם תערוכות בארמון הדוכסי. אך הוא העניק לו מעמד

רשמי שהגן עליו מפני האשמות אפשריות בהונאה או בקבלת גנבה. מי היה מעז להאשים את יועץ המושל במכירת יצירות גנובות?

שובו של סלאי

בספטמבר 1523, הופיע שוב סלאי במילאנו. פרנצ'סקו, שלא ראה אותו מאז פרידתם בליון ארבע שנים קודם לכן, הופתע מתמורתו. בגיל ארבעים ושלוש, סלאי איבד את כל יופיו האנדרוגיני. פניו היו נפוחות מאלכוהול, עיניו אדומות מחוסר שינה, בגדיו מוזנחים. הוא נראה כאילו הזדקן עשרים שנה.

— פרנצ'סקו! קרא בהזמינו עצמו לפאלאצו מבלי להמתין להזמנה. איזה עונג לראותך שוב! שמעתי שהתמקמת היטב כאן. פאלאצו יפה, עמדה מכובדת. הצלחת!

פרנצ'סקו התרעם מהחדירה הזו. הוא הושיב את סלאי בסלון והציע לו יין.

— מה אתה עושה במילאנו? היכן היית במשך ארבע השנים הללו?

— קצת בכל מקום, השיב סלאי בעמימות. תחילה בצרפת, ניסיתי למכור כמה יצירות. אחר-כך בוונציה, בפירנצה, ברומא. ניסיתי להתבסס כצייר עצמאי, אך ללא הצלחה. ההזמנות נדירות. כשאין לך את שמו של המאסטרו.

פרנצ'סקו הביט בחברו לשעבר בתערובת של רחמים וחשדנות. הוא ניחש שסלאי בא לבקש כסף.

— ומהן תוכניותיך כעת?

— חשבתי להתמקם במילאנו. לחדש קשר עם קשריי הישנים. אולי אתה ואני, נוכל לשותף פעולה שוב? כמו בימי המאסטרו?

— שיתוף פעולה כיצד?

— ובכן, יש לך את הירושה. יש לי קשרים. יחד, נוכל למכור את הפריטים החשובים. יוחנן המטביל, לדוגמה. או לדה. יצירות אלה שוות הון!

צמרמורת עברה בפרנצ'סקו. סלאי חשב שהוא עדיין מחזיק בכל היצירות שהוצאו ב-1519. הוא לא ידע שכבר מכר חלקן באמצעות פומפיו.

— לדה כבר אינה ברשותי, שיקר. נתתי אותה לאספן ונציאני תמורת טובה.

— נתת? התרגז סלאי. נתת יצירה השווה כמה מאות דוקטים?

— זה היה הכרחי כדי לקבל הגנות מסוימות. היית מבין אילו הכרת את הפרטים.

סלאי הביט בו בחשד.

— יש משהו שאתה לא אומר לי. הקמת פעולה בלעדיי, נכון? מצאת דרך למכור את היצירות ומשאיר אותי בחוץ!

— נפרדנו לפני ארבע שנים, השיב פרנצ'סקו בעייפות. במשך כל הזמן הזה, לא נתת אות חיים. לא שלחת לי שום מכתב, שום מסר. מה ציפית? שאשב מרחרח בצפייה לשובך?

— היינו שותפים! צעק סלאי. גנבנו את היצירות הללו יחד! לא הייתה לך זכות למכור אותן בלעדיי!

ההצהרה הפזיזה הזו, שנאמרה בקול רם בסלון שבו כל אחד יכול היה לשמוע, הבעיתה את פרנצ'סקו. הוא מיהר לדלת כדי לוודא שאיש לא מקשיב, ואז שב אל סלאי בזעם:

— שתוק, טיפש! אתה רוצה שנעצר שנינו? לעולם לא תבטא שוב מילים אלה, אתה שומע אותי? לעולם לא!

סלאי, נדהם מהנחרצות של פרנצ'סקו, השתתק. אך מבטו נותר טעון טינה.

— אני זקוק לכסף. יש לי חובות. הרבה חובות. אם לא אחזיר במהירות, יהיו לי בעיות גדולות.

פרנצ'סקו נאנח. הוא הוציא ארנק המכיל חמישים דוקטים והושיטו לסלאי.

— הנה מה שיספיק לך למספר חודשים. אך זו הפעם האחרונה שאני נותן לך כסף ללא תמורה. אם תרצה יותר, יהיה עליך לעבוד. אני יכול למצוא לך כמה הזמנות של עותקים, אם אתה מעוניין.

סלאי תפס את הארנק בלהיטות, שוקל אותו כדי להעריך את תכולתו. מאוכזב מהסכום, החליק אותו בחגורתו.

— חמישים דוקטים? זה הכול? אתה חי בפאלאצו, יש לך משרתים, ואתה נותן לי חמישים דוקטים עלובים?

— זה יותר משאתה ראוי לו. ואם תמשיך לשתות ולהמר כפי שאתה עושה, חמישים הדוקטים הללו לא יחזיקו אפילו חודש.

עם מילים חדות אלה, עזב סלאי את הפאלאצו בטריקת הדלת. פרנצ'סקו נשאר מהורהר. שובו של סלאי מהווה איום. האיש היה בלתי-צפוי, אלוהוליסט, מוצף חובות. הוא היה יכול, ברגע חולשה או זעם, לחשוף את סודם. היה צריך לפקח עליו מקרוב. הוא סיפר על כך לפומפיו בארוחתם המשותפת.

— השותף לשעבר שלך מסוכן. צריך או לקנות אותו כדי להבטיח את שתיקתו, או... לחסל אותו.

— לחסל אותו? חזר פרנצ'סקו, מזועזע. אתה מדבר על להרוג אותו?

— אני מדבר על נטרול איום. אך ישנן דרכים אחרות מלבד רצח. ניתן, לדוגמה, לגרום למאסרו על חובות. או לגרום לגירוש ממילאנו על-ידי הרשויות. או למצוא לו מקום היכן-שהוא רחוק מכאן, שבו לא יוכל עוד להזיק לנו.

פרנצ'סקו הרהר בהצעות אלה. הרעיון לגרום למאסרו של סלאי לא מצא חן בעיניו, אך פוֹמְפִּיּוֹ צדק: "השטן הקטן" מהווה איום שיש לנהל.

הוא בחר בפתרון ביניים. הוא ניצל את קשריו עם המושל כדי להביא למינויו של סלאי כצייר רשמי בעיירה קטנה בפרובינציה, קרְמָה, במרחק חמישים קילומטרים ממילאנו. התפקיד היה בעל שכר צנוע, אך קבוע, והוא הרחיק את סלאי מבירת לומברדיה שבה יכול היה לגרום לבעיות.

סלאי, שכמעט לא הייתה לו ברירה, קיבל את המינוי. אך פרנצ'סקו ידע שזו רק הפוגה. במוקדם או במאוחר, יחזור.

שקיעתו של סלאי

שלושה חודשים לאחר מכן, בדצמבר 1523, הופיע שוב סלאי בפאלאצו. הידרדרותו הייתה גלויה. פניו לא היו רק נפוחות מאלכוהול, אלא הרוסות ממחלה סמויה. ידיו רעדו ללא הרף, קולו הפך צרוד, והוא השתעל בקביעות מדאיגה.

פרנצ'סקו הכניס אותו בחשאי דרך דלת השירות כדי למנוע מהמשרתים לראותו. הוא הוביל אותו לחדרו הפרטי.

— סלאי, אינך יכול להמשיך כך. אתה הורס את עצמך.

— אני הורס את עצמי? חזר בצחוק מר שהפך להתקף שיעול. הסוד שלנו הוא זה שהורס אותי! כל יום אני חי בפחד. פחד שיגלו מה עשינו. פחד שיענו אותי כדי לגרום לי להתוודות. פחד להסתיים תלוי בכיכר הציבורית!

— איש לא יענה אותך. אנחנו בטוחים.

— בטוחים? צעק סלאי. אתה אולי! אתה עם הפאלאצו היפה שלך. אך אני? מה הרווחתי מכל זה? עוני, בדידות, בושה!

— אני זקוק לכסף. הרבה כסף. יש לי חובות... חובות משמעותיים. אם לא אשלם, הם יהרגו אותי.

— מי יהרוג אותך?

— אנשים... אנשים מסוכנים. מלווים בריבית. לוויתי כדי להמר, והפסדתי. עכשיו הם רוצים החזר עם ריבית מופרזת.

פרנצ'סקו ערך חישוב מהיר במחשבתו. זו הייתה הפעם השלישית ששילם את חובות סלאי. בכל פעם, הבטיח סלאי שזו האחרונה, שהוא ישתנה, שיחדל לשתות ולהמר. ובכל פעם, כמה חודשים לאחר מכן, שב עם חובות חדשים.

— כמה אתה חייב הפעם?

— מאה דוקטים, מלמל סלאי מבלי להעז להביט בו.

— מאה דוקטים! קרא פרנצ'סקו. זהו הון! כיצד הצלחת לצבור חוב שכזה?

— חשבתי שאוכל להרוויח... חשבתי שמזלי יתהפך...

פרנצ'סקו קם והלך אל החלון, גבו לסלאי. הוא הרהר במרץ. מאה דוקטים היה סכום גדול. אך זה היה גם מחיר השתיקה. אם יסרב, סלאי, מיואש, עלול לעשות כל דבר. כולל לחשוף את סודם לרשויות בתקווה לרחמים תמורת וידויו.

פרנצ'סקו הסתובב.

— אני אשלם את חובותיך. פעם אחרונה. אך בתנאי אחד.

— איזה? שאל סלאי בתקווה פתאומית.

— שתעזוב את מילאנו. לצמיתות. מצאתי לך עבודה, אך עזבת אותה בין-לילה. עתה אקנה לך בית קטן בכפר מרוחק, רחוק מכאן. תחיה שם בשלווה עם קצבה צנועה, אך מספקת לצרכיך. אך לעולם לא תשוב למילאנו. לא תיצור עמי קשר שוב. סיפורנו הסתיים.

סלאי פתח פיו למחות, ואז סגר אותו. הוא הבין שזו ההצעה הטובה ביותר שיוכל לקבל. ואולי פרנצ'סקו צדק. אולי התרחקות ממילאנו, מפיתוייה, מזיכרונותיה, תאפשר לו להתחיל מחדש.

— בסדר. אעזוב. אך... הבית, יהיה בשמי? אהיה הבעלים?

— הוא יהיה בשמך. אכין את שטרות הבעלות אצל נוטריון. תוכל לחיות בו עד יום מותך, ואחר-כך תוכל להורישו למי שתראה.

פרנצ'סקו עמד בדיבורו. הוא שילם את חובות סלאי אצל המלווים המילאניים. הוא קנה בית קטן בכפר פג'יו, כעשרה קילומטרים ממילאנו. הוא הקים קצבה שנתית של עשרים וארבעה דוקטים שתשולם לסלאי מדי רבעון באמצעות נוטריון. פרנצ'סקו חשב שלעולם לא יראה אותו שוב.

מותו של סלאי

שישה חודשים לאחר מכן, ביוני 1524, קיבל פרנצ'סקו מסר בלתי-צפוי. סלאי ביקש לפגוש אותו בדחיפות. המסר, שנכתב ביד רועדת, רמז שזו שאלה של חיים ומוות.

פרנצ'סקו היסס. לא הייתה לו שום רצון לראות שוב את סלאי, לצלול שוב לתוך עבר שהתאמץ לשכוח. אך הסקרנות ניצחה. הוא שלח מסר בתגובה, קובע פגישה בפונדק דיסקרטי מחוץ לחומות העיר, רחוק ממבטים סקרנים.

כשהגיע סלאי, פרנצ'סקו קיבל הלם. האיש שעמד מולו היה בלתי-ניתן לזיהוי. תוך זמן קצר כה הפך לרוח-רפאים חיה: כפוף, כחוש, עורו שעווני, עיניו שקועות בארובותיהן. הוא השתעל ללא הפסקה, שיעול שמני ועמוק שכאב לשמעו, יורק לעיתים דם למטפחת מוכתמת כבר.

— סלאי... מלמל פרנצ'סקו. אלוהים, מה קרה לך?

— החיים קרו לי. החיים שבחרנו באותו לילה מאי 1519.

הם התיישבו בפינה חשוכה של הפונדק. פרנצ'סקו הזמין יין ואוכל, אך סלאי כמעט לא נגע בדבר. הוא שתה את היין בלהיטות, אך סרב לאכול.

— אני גוסס. הרופאים אומרים שיש לי מחלת ריאות. נותרו לי כמה חודשים, אולי שנה לכל היותר.

פרנצ'סקו לא ידע מה להשיב. מה אומרים לאיש שמבשר לך את מותו הקרב?

— אני מצטער.

— אל תצטער. חייתי את החיים שבחרתי. שתיתי, הימרתי, אהבתי את מי שרציתי. אין לי חרטות... או ליתר דיוק, יש לי חרטה אחת.

— איזו?

— זו של הלילה ההוא. הגניבה. השקר. כל זה.

סלאי לגם גמיעה ארוכה מהיין לפני שהמשיך:

— במשך שנים, שכנעתי את עצמי שעשינו את הדבר הנכון. שהצלנו את מורשת המאסטרו. שהעוול שלנו הצדיק עצמו בסיבה עליונה. אך עכשיו כשהמוות מתקרב, עכשיו כשעלי להתמודד עם הדין האלוהי, אני תוהה אם לא פשוט גנבנו למען העשרתנו שלנו.

— לא גנבנו כדי להתעשר. הצלנו יצירות שהיו נעלמות!

— אז מדוע מכרת כה הרבה פריטים? מדוע אתה חי בפאלאצו מפואר? מדוע יש לך מעמד חברתי מקנא? כל זה, השגת בזכות הגניבה.

פרנצ'סקו לא יכול היה להכחיש את ההאשמה הזו. זה היה נכון. הוא הרוויח חומרית מהגניבה. אך גם שימר אוצרות שאין להם ערך כספי. שתי האמיתות התקיימו יחד.

— מה אתה רוצה ממני, סלאי? שאתוודה בפומבי? שאשיב הכול? מאוחר מדי לכך.

— אני לא רוצה כלום ממך. רציתי פשוט לראותך פעם אחרונה. להביט בעיניך.

הוא השתעל זמן רב.

— רציתי גם להזהיר אותך. כשאמות, כומר קרוב לוודאי יבוא לבקרך. אני מתכוון להתוודות לפני מותי. אספר הכול לכוומר. הגניבה, הצוואה המזויפת, הכול.

— אתה עומד להלשין עלי?

— לא, סוד הווידוי מוחלט. הכומר לא יוכל לגלות דבר. אך רציתי שתדע שמישהו אחר יכיר את האמת. שסודנו לא ימות לגמרי איתי.

פרנצ'סקו לא ידע אם עליו להרגיש הקלה או דאגה. סוד הווידוי היה מוחלט בתיאוריה. אך בפועל, כמרים היו בני-אדם, עם חולשותיהם ופיתוייהם. האם סוד מפוצץ שכזה יוכל להישאר כלוא בדממת הווידוי?

— סלאי, אל תעשה זאת. שמור על הסוד עד הסוף. למען המאסטרו. למען מורשתו.

— למען המאסטרו? המאסטרו מת. הוא כבר לא אכפת לו משקרינו. לא, אם אתוודה, זה למען נשמתי שלי, לא למען המאסטרו.

הוא רוקן את כוס היין וקם בקושי.

— שלום, פרנצ'סקו. לא נראה שוב בחיים האלה. אני מקווה שבחיים האחרים, נסלח על מה שעשינו.

פרנצ'סקו הביט בו הולך ומתנודד בלילה המילאני. זו הייתה פגישתם האחרונה.

שלושה שבועות לאחר מכן, נודע לפרנצ'סקו שסלאי מת באופן חשוד. גופתו נמצאה חדורה בחץ קלע. שמועה טענה שנפל קורבן לתגרה בעקבות ערב שתייה.

פרנצ'סקו לא נכח בהלוויה. הוא שלח זר פרחים ומיסה למען מנוחת נשמת המנוח, אך סירב להיראות באבל על סלאי. יותר מדי שאלות היו נשאלות. יותר מדי קשרים היו נוצרים.

פּוֹמְפִּיּוֹ, שנכח בחשאי בקבורה, בא לדווח.

— היו שם כעשרה אנשים. איכרים מהכפר, אישה זקנה שטיפלה בו, והכומר. איש לא חשוב. איש שמכיר אותך.

— הכומר... הוא זה שהוודה אותו?

— ככל הנראה. אך סוד הווידוי קדוש.

— אני יודע. אך אני תוהה מה בדיוק אמר לו. אם נתן את שמי. אם הזכיר פרטים שיאפשרו למצוא אותי.

פּוֹמְפִּיּוֹ הניח יד על כתפו של חברו.

— גם אם סיפר הכול, הכומר לא יכול לעשות בזה דבר. הוא כבול בשבועתו. הכומר הוא ככל הנראה איש כפר פשוט שאינו מבין דבר בתככי האמנות של מילאנו.

פרנצ'סקו רצה להאמין בכך. אך במשך שבועות, חי בחרדה שאיש-דת יבוא לדפוק על דלתו כדי לחקור אותו. זה מעולם לא קרה.

עם מות סלאי, פרנצ'סקו נותר שומר יחיד של הסוד המקורי. פּוֹמְפִּיּוֹ ידע, אכן, אך לא השתתף בגניבה המקורית. הוא היה שותף-בדיעבד, לא שחקן.

הבדידות הזו הכבידה. הוא היה כעת בן שלושים וארבע. מחצית חייו הייתה מאחוריו. הוא בנה בניין חברתי מרשים, אך בניין זה נשען על יסודות שקריים.

זיוף הצוואה

שנות 1524 ו-1525 היו שנות ביסוס. פרנצ'סקו שכלל את חייו הכפולים: אמן מכובד ביום, זייפן זהיר בלילה. הוא מכר יצירות משניות כדי לממן את סגנון חייו תוך שהוא שומר בקנאות על הפריטים העיקריים.

במהלך תקופה זו, החל לזייף את הצוואה המפוברקת שתהפוך מאוחר יותר לפריט המרכזי בהגנתו נגד ההאשמות בגניבה. עבודה זו דרשה סבלנות ומיומנות יוצאות-דופן.

הוא שמר על כמה מכתבים אותנטיים של לאונרדו, שנכתבו במהלך שנותיהם המשותפות. הוא חקר בקפדנות את כתב-ידו של המאסטר: צורת האותיות, לחץ העט, הנטייה האופיינית, הקיצורים המועדפים. הוא בילה שבועות בתרגול, מכסה עשרות דפים בניסיונות כושלים, עד ששחזר את כתב-ידו של לאונרדו בדיוק מדהים.

הצוואה נכתבה על קלף עתיק שנקנה מסוחר מומחה. הוא הזקין את הדיו באופן מלאכותי בהוסיפו תרכובות כימיות שהאיצו את חמצונה. התוצאה הייתה מסמך שנראה כאילו נכתב ב-1519 ונשמר במשך שש שנים בתנאים רגילים.

התוכן כויל בקפידה. הוא בירר על הנוסחאות המשפטיות המשמשות בצוואות צרפתיות. הוא התייעץ בחשאי עם נוטריון ידיד בטענו שברצונו לכתוב את צוואתו שלו. הוא בחן צוואות אחרות של אמנים איטלקיים שמתו בצרפת.

התוצאה הייתה מסמך שנשמע נכון. לאונרדו הוריש בו לפרנצ'סקו את עיקר כתבי-ידו וכמה יצירות ספציפיות. סלאי

ירש בין היתר מחצית מגן. לאחיו-למחצה של המאסטרו בטוסקנה, הוריש סכום כסף וכמה רהיטים. למשרתים, מענקים צנועים. הכול נראה סביר, עקבי, מהימן.

הוא זייף גם את המכתב המפורסם לאחיו של לאונרדו, מתאריך ה-1 ביוני 1519, שבו הזכיר את "מכתבי המלך הנוצרי ביותר" המתירים למאסטרו לצוות. המכתב הזה היה אבן-הפינה של הבנייה כולה: הוא הסביר כיצד לאונרדו, אף שהיה זר, יכול היה להעביר את רכושו כדין.

העדינה ביותר הייתה יצירת האשליה שמסמכים אלה תמיד היו קיימים. הוא לא יכול היה להציגם לפתע ב-1525 מבלי שאיש יתהה מדוע לא הראה אותם קודם. עליו היה לבסס בהדרגה את קיומם.

הוא החל להזכיר מדי פעם, בשיחות עם סוחרים אמנות או אספנים, שהמאסטרו כתב צוואה. הוא רמז שברשותו עותק, אך מעדיף לא לפרסמו כדי להימנע ממחלוקות משפחתיות. כך יצר, חודש אחר חודש, שמועה שלפיה קיימת צוואה, אף שמעטים ראו אותה.

האסטרטגיה הזו הוכיחה את עצמה. ב-1525, כשיתחיל להצדיק את החזקתו ביצירות מול שאלות דוחקות והולכות, קיום הצוואה כבר יתקבל על-ידי רבים כעובדה מבוססת.

הנסיעה לאמבואז

אך פרנצ'סקו ידע ששמועה לא תספיק. כדי שהתחבולה שלו תעמוד בבחינה רצינית, הוא זקוק לערבות רשמית, לעיגון בארכיוני הנוטריונים הצרפתיים. באביב 1525, יצא למסע מסוכן: לחזור לאמבואז.

המסע ממילאנו נמשך שלושה שבועות. פרנצ'סקו נסע בקלילות, נושא רק את הנחוץ ביותר, ומוסתרת בקפידה בילקוט עור

מרופד משי, הצוואה המזויפת שהקדיש לה חודשים בשלמותה. כל שלב במסע הצית מחדש את זיכרונותיו: ליון שבה נפרד מסלאי שש שנים קודם לכן, דרכי צרפת שעבר לצד לאונרדו, ולבסוף אמבואז, העיר שממנה נמלט בחיפזון אחרי מות המאסטרו.

העיר השתנתה מעט. ארמון המלוכה עדיין שלט על הלואר במסתו המרשימה. קלו-לוסה, האחווה שבה בילה לאונרדו את שנותיו האחרונות, הייתה כעת מאוכלסת בידי איש-חצר כלשהו. פרנצ'סקו נמנע בקפידה לעבור על פניה, חושש שמראה המקומות הללו יעורר רגשות מסוכנים.

הוא פנה אל משרד הנוטריון של מאסטרו גיום בֶּוֹרֵן, בבית מסורג עצים אופייני לאזור. הנוטריון היה איש כבן חמישים ומשהו, פניו קשוחות. משרדו, חשוך ועמוס ברישומים, הריח קלף עתיק ודיו.

פרנצ'סקו הכין את גישתו. הוא הציג עצמו כתלמידו לשעבר של לאונרדו, שבא לסדר את הפורמליות האחרונות בענייני ירושת המאסטרו. הוא הסביר שבזמן מות לאונרדו, בבלבול האבל, מסמכים מסוימים לא נרשמו כראוי. הוא רצה כעת לתקן את המחדל הזה.

בֶּוֹרֵן הקשיב לו בתשומת-לב חשדנית. כשהוציא פרנצ'סקו את הצוואה מילקוטו, נטל אותה הנוטריון בזהירות, בחן אותה זמן רב. עיניו המנוסות סרקו את הקלף, נעצרות על הניסוחים, החתימות.

— מסמך זה מתאריך ה-23 באפריל 1519, ציין בֶּוֹרֵן בקול ניטרלי. אנו במאי 1525. שש שנים חלפו. מדוע לבוא לרשום אותו עכשיו?

— נסיבות משפחתיות מורכבות, אדוני, השיב פרנצ'סקו בביטחון שחזר עליו מאה פעם. יורשיו האיטלקיים של המאסטרו

חולקים על הוראות מסוימות. אני זקוק לתיעוד רשמי של הצוואה הזו כדי לממש את זכויותיי.

בורו הניח את המסמך על שולחנו ושילב ידיו לפניו.

— אדוני מלצי, בטרם נמשיך, עלי לשאול שאלה שנראית לי חיונית. האם מאסטרוכם לאונרדו דה וינצ'י היה מוסמך כאזרח צרפת?

— המאסטרו קיבל מכתבי התאזרחות מהמלך פרנסואה, אדוני. זה מוזכר בהמכתב ששלחתי לאחיו של לאונרדו זמן קצר לאחר מותו.

בורו הניד ראשו לאט.

— בדיוק כן נמצאת הבעיה. הבינו, במאי 1519, מיד לאחר פטירתו של מאסטרו לאונרדו, פנו אלי סוכני האוצר המלכותי. מאסטרו אָטְּןָן לְלוֹאֶן ואדוני גיום דה מונקוֹרְנָה ערכו מלאי מלא של רכוש המנוח בקלו-לוסה. ויודעים אתם מטעם מה פעלו?

פרנצ'סקו לא השיב, מנחש מה עומד לבוא.

— מטעם דין ה'droit d'aubaine', המשיך בורו בקול תקיף. דין ה'droit d'aubaine' חל על זרים שמתו בצרפת מבלי לקבל מכתבי התאזרחות. כל רכושם שב אוטומטית לכתר. אילו היה מאסטרו לאונרדו מוסמך כאזרח צרפת, דין זה לא היה חל. לסוכנים המלכתיים לא היה שום מניע לערוך מלאי זה. אך הם עשו זאת. הם החרימו את היצירות העיקריות — המונה ליזה, אנה הקדושה — הנמצאות כעת ברכוש המלכות.

הדממה שלאחר מכן הייתה כבדה. פרנצ'סקו חיפש בייאוש תשובה, מוצא-סתרים.

— אולי הייתה טעות מנהלית. מכתבי ההתאזרחות אולי הוענקו, אך נרשמו בטעות. או אולי לסוכני האוצר לא היה ידיעה על כך...

— סוכני האוצר הם מקצוענים, קטע בורו. הם אינם יוצאים לפעול על-פי דין ה'*droit d'aubaine*' מבלי לוודא תחילה את היעדר ההתאזרחות. ואני עצמי בדקתי את רישומי הקנצלריה המלכותית לבקשתם. שום מכתב התאזרחות בשם לאונרדו דה וינצ'י אינו מופיע בהם. שמרתי עדות לכך בארכיוני שלי.

פרנצ'סקו הבין שהכחשת המובן מאליו לא תועיל לו.

— אדוני בורו, אמר בקול נמוך יותר, אהיה כן עמכם. אתם צודקים. מכתבי ההתאזרחות קרוב לוודאי מעולם לא היו קיימים. או אם הובטחו, מעולם לא הוענקו רשמית. המאסטרו מת מהר מדי. אך האם זה אומר שצוואתו חייבת להיות בטלה? שרצונו להוריש לי את עבודותיו, פרי שלושים שנות מחקר, חייב להתעלם בגלל פורמליות?

— זו אינה פורמליות פשוטה. זהו חוק הממלכה.

— חוק לא צודק! התלהב פרנצ'סקו. המאסטרו שירת את המלך פרנסואה במסירות במשך שלוש שנים. הוא העניק לו את יצירותיו היפות ביותר. הוא ראוי היה להתאזרח. אם לא התאזרח, זה בשל רשלנות, לא באשמתו.

בורו הביט בו זמן רב, פניו נותרו בלתי-חדירות.

— אני מבין את תחושתכם. אך נוטריון אינו יכול להתעלם מהחוק. הצוואה שאתם מציגים לי בעייתית מבחינה משפטית. ללא מכתבי התאזרחות, מאסטרו לאונרדו לא יכול היה לצוות כדין בצרפת. כל מה שהחזיק היה צריך לשוב לכתר על-פי דין ה'*droit d'aubaine*'. צוואה זו, אף אם היא משקפת את כוונותיו האמיתיות, נטולת ערך משפטי.

— אם כן מה אתם מציעים? שאחזיר הכול לסוכנים המלכותיים? מאוחר מדי. שש שנים חלפו. היצירות שברשותי, הצלתי אותן מפזור ומהשמדה. בלעדיי, היו נמכרות לסוחרים או אובדות. שימרתי את גאונות המאסטרו. האם זהו פשע?

בורו קם.

— אתם מעמידים אותי במצב קשה, אדוני מלצי. מצד אחד, אני מבין את מניעיכם. מצד שני, אני קצין ציבור. אינני יכול לאמת מסמך שאני יודע שהוא בטל מבחינה משפטית.

— איני מבקש מכם לאמת אותו, השיב פרנצ'סקו במהירות. אני מבקש מכם פשוט לשמר אותו בארכיונים. כפקיד-שמירה, לא כמאמת.

בורו הסתובב.

— הפקדה תחת חותם?

— בדיוק. אתם שומרים על המסמך כמות שהוא, מבלי להכריע בתוקפו. אם מישהו יערער על ירושתי, אוכל תמיד לומר שקיימת צוואה והיא מופקדת אצל הנוטריון של אמבואז. זה יעניק מראית-עין של לגיטימיות להחזקתי.

— מראית-עין של לגיטימיות, חזר בורו בנימת אירוניה קלה. אתם מבקשים ממני להשתתף בהונאה.

— אני מבקש מכם לשמר את זכרו של איש גדול. החוקים אינם מושלמים, אדוני בורו. לעיתים, הצדק האמיתי דורש לחרוג מהם.

הנוטריון שב לשבת בשולחנו, תווי פניו מסומנים במחשבה.

— ואם אקבל את... ההפקדה תחת חותם הזו, מה ארוויח מכך? או ליתר דיוק, מה אסתכן בכך? שכן אני מסכן את המוניטין שלי, אולי את משרתי, בכך שאהפוך לפקיד-שמירה של מסמך שאני יודע את פגמיו המשפטיים.

פרנצ'סקו צפה את ההתנגדות הזו.

— לכנסיית סן-דני של אמבואז, אני מאמין, נחוצים שיפוצים דחופים. חמישים דוקטים זהב יכולים לתרום ניכרות למלאכה

זו. תרומה חסידה לזכר מאסטרי המנוח, כמובן. שמכם יופיע בין הנדבנים.

פניו של בֹּרוֹר לא בגדו בשום רגש, אך פרנצ'סקו ראה את אצבעותיו מתכווצות קלות על משענת כורסתו. חמישים דוקטים ייצגו הון עבור כנסייה קטנה בפרובינציה.

— חמישים דוקטים, מלמל הנוטריון. זה נדיב.

— ועבורכם אישית, הוסיף פרנצ'סקו בהוציאו ארנק שני, עשרים דוקטים נוספים. עבור הזמן שתקדישו לשימור המסמך הזה, עבור הזהירות המיוחדת שתצטרכו לנקוט.

בֹּרוֹר הביט בשני הארנקים המונחים על שולחנו. הקונפליקט המוסרי ניכר עתה בבירור על פניו. הוא היה איש ישר, מורגל לכבד בקפדנות את החוק. אך ההצעה הייתה ניכרת. ואחרי הכול, מה עשה כה מגונה? הוא לא אימת את אותנטיות הצוואה. הוא לא הכשירה משפטית. הוא פשוט שמר אותה בארכיונו, כשם ששמר מאות מסמכים אחרים.

הדממה נמתחה. פרנצ'סקו עצר את נשימתו.

— טוב מאוד, אמר לבסוף בֹּרוֹר בקול עייף. אשמור את הצוואה הזו בארכיוני, תחת חותם. אספק לכם אישור הפקדה, המעיד שהפקדתם בידי מסמך זה לשמירה. אך עלי להיות ברור לחלוטין בנקודה אחת: אישור זה לא יאמת כלל את אותנטיות הצוואה או את התאמתה לחוק הצרפתי. הוא יקבע רק שמסרתם לי מסמך שאתם טוענים שהוא צוואת לאונרדו דה וינצ'י.

— זה מספיק לי, אדוני.

— ואוסיף הערה ברישומי הפרטיים, המשיך בֹּרוֹר בטון תקיף יותר, המציינת את נסיבות ההפקדה המדויקות ואת הסתייגויותי לגבי תוקפו המשפטי של המסמך. הערה זו תישאר חסויה, מועברת רק ליורשי בתפקיד הנוטריון. זו ערבותי האישית, הגנתי אם עניין זה ייבחן יום אחד.

פרנצ'סקו היסס. הערה זו יכולה להיות מסוכנת. אך סירוב עלול להביא לכישלון כל המשא-ומתן.

— אני מסכים, אמר. הסתייגויותיכם יישארו בארכיונים הפרטיים. והצוואה עצמה?

— היא תישמר בתיבה חתומה, נגישה רק בהצגת רשות בכתב מטעמכם או מטעם יורשיכם החוקיים. איש אחר לא יוכל לעיין בה.

— ואישור ההפקדה?

— אנסח אותו מיד.

בורו הוציא גיליון קלף ריק והחל לכתוב בכתבו היפה של נוטריון. פרנצ'סקו הביט בעט גורד את הנייר, יוצר את המילים החותמות את הסכמתם האשמה.

"אני החתום מטה, גיום בורו, נוטריון מלכותי באמבואז, מאשר שקיבלתי מאדוני פרנצ'סקו מלצי, אציל מילאני, לשמירה בארכיוני תחת חותם, מסמך המוצג כצוואת המנוח אדוני לאונרדו דה וינצ'י, אמן טוסקני שנפטר באמבואז ב-2 במאי 1519, מסמך זה, מתאריך ה-23 באפריל 1519. תעודה נערכה באמבואז, ב-15 במאי 1525, לבקשת אדוני פרנצ'סקו מלצי".

בורו הטביע את חותמו בתחתית המסמך והושיטו לפרנצ'סקו, שנטלו בהקלה עצומה.

— הנה זה נעשה. חמישים הדוקטים לסן-דני?

פרנצ'סקו הניח את הארנק הראשון על השולחן.

— אשר לסכום השני...

הוא החליק בחשאי את הארנק השני לעבר הנוטריון, שהעלימו במגירה בתנועה מהירה.

בורו קם, מרמז שהפגישה הסתיימה.

— אדוני מלצי, אני מקווה שלא אצטרך להתחרט על מה שעשיתי זה עתה. העניתי לכם את מה שביקשתם, אך דעו שפעלתי כנגד מצפוני. אם עניין זה יגרום נזק למישהו, אשא באחריות המוסרית.

— איש לא ייפגע, אדוני בורו, הבטיח פרנצ'סקו. להפך. יצירות המאסטרו יישמרו, יילמדו, יועברו לדורות הבאים. האין זה החשוב ביותר?

— אולי. או שאולי פשוט נתתי לעצמי להיקנות. הזמן יגיד.

פרנצ'סקו עזב את משרד הנוטריון עם האישור מקופל בקפידה בילקוטו. בצאתו לרחוב השמשי של אמבואז, חש תערובת מורכבת של רגשות: הקלה על ההצלחה, אשמה על שהשחית איש ישר, וסיפוק על עיגון שקרו בארכיונים הרשמיים.

מה שלא ידע, זה שבֹּרוֹ, שנותר לבדו במשרדו, כתב ברישומו הפרטי הערה מפורטת: "היום, ה-15 במאי 1525, קיבלתי מאדוני פרנצ'סקו מלצי מסמך המוצג כצוואת לאונרדו דה וינצ'י. לאחר בדיקה, מסמך זה מציג אי-סדירויות משפטיות חמורות. ראשית, מכיוון שאדוני לאונרדו מעולם לא קיבל מכתבי התאזרחות, דין ה'*droit d'aubaine*' חל על ירושתו ב-1519, מבטל כל צוואה. שנית, ניסוחי המסמך אינם תואמים את המנהגים הנוטריוניים. שלישית, אדוני מלצי לא הצליח להציג שום עד לניסוח הצוואה. עם זאת, הסכמתי לשמור מסמך זה תחת חותם מבלי לאמת אותו בשום אופן. הוראה ליורשי: לעולם לא להציג מסמך זה ללא רשות בכתב מיורשי מלצי. לשמור הערה זו ולהעביר רק לנוטריון הבא שיירש את התפקיד".

הערה זו תישאר מוסתרת במשך שלוש מאות שנה, מועברת מאב לבן בשושלת בורו, הופכת לחוליה החשאית בשרשרת שותפות בלת-רצונית שתגן על ההונאה של פרנצ'סקו עד סוף המאה

התשע-עשרה, אז הכחדת משפחת בורו תאפשר סוף-סוף שהאמת תתחיל לצוץ.

פרנצ'סקו, מתעלם מהדיוק שבו תיעד בורו את ספקותיו, עזב את אמבואז למחרת בבוקר. מסע החזרה למילאנו היה פחות מטריד מהלוך. הוא הצליח מעבר לתקוותיו. לצוואה המזויפת הייתה כעת קיום רשמי, עיגון בארכיוני הנוטריונים הצרפתיים. יותר מכך, אישור ההפקדה נשא תאריך מוקדם שהעניק לו שש שנות רטרואקטיביות לכאורה — איש לא יוכל להוכיח שהמסמך לא הופקד כבר ב-1519, גם אם האישור ניתן ב-1525.

ההונאה הייתה כעת שלמה, מוגנת בשתיקתו של נוטריון שמצפונו המוטרד ישותף על-ידי כל שושלתו במשך מאות שנים.

פרשת טריבולציו

זה היה באוקטובר 1525 שהאיום התגשם בדמותו של מונסיניור ג'אן-ג'קומו טריבולציו, כומר שאפתן וחובב אמנות.

פרנצ'סקו שמע על טריבולציו הרבה לפני פגישתם הראשונה. האיש היה דמות בלתי-נמנעת בחיים האינטלקטואליים המילאניים: כומר-מלווה של המושל ד'אָנְלוֹס, חבר בכמה אקדמיות מלומדות, אספן הידוע בטעמו התובעני ובתרבותו האנציקלופדית. סיפרו עליו שיש לו זיכרון מופלא, מסוגל לצטט קטעים ארוכים מפליניוס הזקן או מאוגוסטינוס הקדוש מבלי לטעות במילה אחת.

מה שהפך את טריבולציו למסוכן במיוחד היה אובססיותו לאמת ולאותנטיות. הוא בנה את מוניטינו בחשיפת כמה זיופים — כתב-יד לכאורה של קיקרו שהתגלה כזיוף מהמאה ה-14, פסל "עתיק" שהיה למעשה בן עשרים שנה בלבד. במעגלי התרבות המילאניים, כינו אותו "הכלב מגלה-הריח" בשל יכולתו להריח תחבולות.

הפעם הראשונה שפגש פרנצ'סקו את טריבולציו הייתה בקבלת-פנים בארמון הדוכסי, בספטמבר 1525. הכומר היה איש כבן ארבעים ומשהו, גבוה ורזה, בעל פנים מחודדות שהעניקו לו מראה סקפטי נצחי. עיניו האפורות, חדות ונעות, נדמו לצפות בכול, לקטלג הכול, לנתח הכול.

בקבלת-הפנים ההיא, סבב טריבולציו בין האורחים, נעצר מול כל יצירת אמנות מוצגת כדי לבחון אותה בקפדנות. פרנצ'סקו צפה בו מרחוק, מקווה למנוע כל אינטראקציה. אך הגורל החליט אחרת.

— אדוני מלצי, לא כן? השליך טריבולציו בהתקרבו, כוס יין בידו. תלמידו לשעבר של לאונרדו הגדול?

פרנצ'סקו הסתובב עם חיוך מנומס שקיווה שיראה טבעי.

— זה אני, מונסיניור. אתם מכירים אותי?

— מהמוניטין בלבד. אך איזה מוניטין! אומרים שברשותכם אוסף היצירות היפה ביותר של לאונרדו מחוץ לאוספים המלכותיים. שהפכתם למומחה הבלתי-מעורער על המאסטרו. שהאספנים הגדולים באירופה מתייעצים אתכם.

היה משהו בטון של טריבולציו, אירוניה קלה אולי, שהעמיד את פרנצ'סקו על משמרו.

— השמועות תמיד מגזימות, מונסיניור. זכיתי בכבוד לשרת את המאסטרו במשך שנים רבות, זה נכון. אך לטעון שאני מומחה...

— צניעות מזויפת, קטע טריבולציו. ראיתי כמה מהפריטים שמכרתם. הם אותנטיים, ללא ספק. הקרדינל דוכיצי הראה לי את שרטוטיו הבוטניים. פלא. ידו של לאונרדו מוכרת מבין אלה.

— אני שמח שמונסיניור מרוצה מרכישתו.

— מרוצה? הוא מוקסם מכך. אף שהוא שאל את עצמו לעיתים... כיצד לומר... על המקור המדויק של שרטוטים אלה.

לבו של פרנצ'סקו החל לפעום מהר יותר, אך שמר על ארשת-פנים אדישה.

— המקור פשוט, מונסיניור. אלה פריטים שהמאסטר הוריש לי בצוואתו. הכול מתועד בשלמות.

— אה כן, הצוואה. שמעתי על הצוואה הזו. באורח מוזר, נראה שאיש לא ראה אותה. מדברים עליה, מתייחסים אליה, אך המסמך עצמו נותר באורח מוזר... בלתי-נתפס.

פרנצ'סקו חש את הזיעה נוצצת על מצחו למרות קרירות ערב הסתיו.

— הצוואה נשמרת בצרפת, אצל הנוטריון שרשם אותה. ברשותי עותק מאושר, כמובן, אך המקור נותר בארכיוני הנוטריונים של אמבואז.

— כמה נוח, ציין טריבולציו בקול רך. מסמך מכריע, אך למרבה הצער בלתי-נגיש לאימות, נשמר בממלכה רחוקה.

— מונסיניור, אם אתם רומזים למשהו...

— אינני רומז דבר, אדוני מלצי. אני פשוט תוהה. זה האופי שלי. אני איש סקרן. סקרן מדי, אומרים לי לפעמים.

משרת עבר עם מגש מטעמים. טריבולציו נטל אחד ממנו בהיסח-דעת, מבלי להסיר את עיניו מפרנצ'סקו.

— אמרו לי, אדוני, המשיך הכומר, סיפור מכתבי ההתאזרחות שהוענקו למאסטרו על-ידי המלך פרנסואה... אתם בטוחים בכך?

— בטוח לחלוטין. זה מוזכר בהתכתבותי עם אחיו של לאונרדו אחרי מותו.

— מעניין. כי, הבינו, יש לי כתב-חליפין בפרז, עמית מלומד בעל גישה לארכיוני המלוכה. והוא כתב לי לאחרונה שאין שום מכתב התאזרחות בשם לאונרדו דה וינצ'י ברישומי הקנצלריה.

פרנצ'סקו חש את הקרקע נשמטת מתחת לרגליו. טריבולציו חקר. הוא בדק אצל מקורות צרפתיים. השיחה שנראתה מקרית לכאורה הייתה למעשה חקירה שהוכנה בקפידה.

— הארכיונים עשויים להיות חלקיים, השיב פרנצ'סקו במאמץ לשמור על קור-רוחו. מסמכים אובדים, בייחוד בתקופת מלחמה. הרבה טלטלות היו בצרפת בשנים האחרונות...

— קרוב לוודאי, קרוב לוודאי, הודה טריבולציו בהנהון שלא שיקף שום שכנוע. אך בכל זאת, זה מטריד. מכתבי התאזרחות שהוענקו על-ידי המלך, זה מסמך חשוב. צריכה להיות עדות לכך.

קבוצת אורחים התקרבה, קוטעת את שיחתם. פרנצ'סקו ניצל הסחת-דעת זו כדי להיעלם, בטענו לפגישה דחופה. אך זה היה רק דחייה. טריבולציו היה בעקבותיו.

בימים שלאחר מכן, נודע לפרנצ'סקו שהכומר שואל שאלות עליו בכל מילאנו. הוא חקר את סוחרי האמנות ששימשו כמתווכים במכירותיו, את האספנים שקנו יצירות, את הנוטריונים שערכו את חוזי המכירה.

— הוא קפדני, דיווח פומפיו באחת מפגישותיהם הסודיות. הוא רושם הכול, מרכז רשימות, משווה עדויות. זה כאילו הוא בונה תיק האשמה.

— אך על איזה בסיס? התלהב פרנצ'סקו. איזה פשע ביצעת? החזקה ביצירות מאסטרי, שירשתי כדין?

— הוא חושד שירושתי אינה לגיטימית כפי שאתה טוען. וכנות, הוא לא טועה. אם אי-פעם הוא ישים ידיו על הוכחות מוחשיות...

— אין הוכחות! קטע פרנצ'סקו. המסמכים שזיפתי מושלמים. הצוואה בלתי-ניתנת להבחנה ממקורית. ההתכתבות ללא רבב. הוא לא יכול להוכיח דבר.

— הבעיה אינה רק המסמכים הפיזיים. זה ההיגיון של הסיפור. טריבולציו הוא רוח אנליטית. הוא מחפש אי-עקביות, פרטים שלא מסתדרים. וסיפורנו, כמה שיהיה בנוי היטב, יש לו חולשות.

— אילו?

— ראשית, היעדר מכתבי ההתאזרחות בארכיונים הצרפתיים. המצאנו מכתבים אלה כדי להסביר כיצד לאונרדו יכול היה לצוות, אך אם אינם קיימים ברישומים הרשמיים, ההסבר שלנו קורס. שנית, הזמן. מדוע חיכת שש שנים לפני שרשמת את הצוואה בצרפת? זה חשוד. שלישית, העדויות. האנשים שאתה טוען שהיו עדים לצוואה או שקיבלו מתנות מהמאסטר... חלקם אינם זוכרים בבירור, אחרים נותנים גרסאות סותרות.

— אלה פרטים שוליים. שכחות טבעיות אחרי כמה שנים.

— עבורך ועבורי, אלה פרטים שוליים. עבור טריבולציו, אלה פגמים בבנייה מרמה. ויש לו האינטליגנציה והעקשנות לנצל אותם.

— מה אתה מציע? שאברח ממילאנו? שאזנח כל מה שבנית?

— לא. אני מציע שנכין הגנה רלוונטית. שנחזק את הנקודות החלשות בסיפורנו. ובעיקר, שנמצא דרך לנטרל את טריבולציו לפני שיהפוך למסוכן באמת.

— לנטרל כיצד?

— כמה אפשרויות. נוכל להכפיש אותו בזריעת ספקות על אוספו שלו — שמעתי שיש לו פסלון "רומי" שעשוי להיות זיוף מודרני. נוכל להשתמש בקשריך עם המושל כדי לגרום להסרת אישור חקירתו. או פשוט נוכל לקנות אותו — לכל אדם יש מחיר.

פרנצ'סקו הסתובב, מזועזע מההצעה האחרונה הזו.

— אתה מדבר על שוחד?

— אני קורא לזה משא-ומתן. טריבולציו הוא אספן. הצע לו כמה פריטים יוצאי-דופן, והוא עשוי להראות פחות... נלהב בחקירותיו.

הרעיון הרתיע את פרנצ'סקו, אך לא יכול היה להכחיש את ההיגיון שבו: לכל אדם יש מחיר. השאלה הייתה אם טריבולציו מהסוג שמחירו ניתן למשא-ומתן.

שבוע לאחר מכן, קיבל פרנצ'סקו מסר רשמי מטריבולציו המזמין אותו לבוא לראותו בבישופות "לדון בעניינים בעלי עניין משותף בנוגע לירושתו של המנוח לאונרדו דה וינצ'י". הטון היה מנומס, אך ההזמנה הייתה כזימון לכל דבר.

פרנצ'סקו התייצב ביום ובשעה שנקבעו, בלוויית פומפין שהציג כיועצו המשפטי. הם התקבלו בחדר הפרטי של טריבולציו, חדר צנוע שקירותיו מכוסים ספרים, עם צלב עץ כהה גדול השולט על שולחן מסיבי.

טריבולציו קיבל אותם בנימוס אדיש.

— אדוני מלצי, אדוני בוניני, אני מודה לכם שבאתם. שבו, בבקשה.

הם התיישבו בכורסאות הבלתי-נוחות שהצביע עליהן הכומר. טריבולציו התיישב מאחורי שולחנו, משלב ידיו לפניו בתנוחה שהזכירה שופט העומד להכריע פסק-דין.

— אלך ישר לעניין, פתח. במשך כמה שבועות, אני מנהל חקירה שקטה על מקור אוסף יצירותיכם של לאונרדו. חקירה זו חשפה כמה... אי-עקביות המטרידות אותי עמוקות.

פרנצ'סקו חש את גרונו נחנק, אך התאמץ להיראות רגוע.

— אי-עקביות, מונסיניור? אילו?

טריבולציו פתח רישום המונח לפניו והחל למנות את גילוייו בדיוקו של תובע:

— ראשית, מכתבי ההתאזרחות המפורסמים. הם אינם קיימים בשום רישום רשמי צרפתי. בדקתי דרך שלושה מקורות בלתי-תלויים. שנית, הצוואה עצמה. איש מעולם לא ראה אותה, מלבדכם. אתם טוענים שהיא נשמרת אצל נוטריון באמבואז, אך אינכם יכולים להציג שום הוכחה לרישומה. שלישית, יצירות מסוימות שאתם טוענים שירשתם אינן מופיעות במלאי רכושו של לאונרדו שנערך על-ידי הסוכנים המלכותיים במאי 1519. במיוחד יוחנן המטביל ולדה והברבור, שיודעים שהיו בסדנת המאסטר זמן קצר לפני מותו.

הוא סגר את הרישום והביט בפרנצ'סקו ישר בעיניים.

— כיצד תסבירו אי-עקביות אלה, אדוני מלצי?

פרנצ'סקו נשם ארוכות. אם יראה מגונן מדי, יאשר את חשדותיו של טריבולציו. אם יהיה יהיר מדי, יעודד אותו להמשיך בחקירתו. היה צריך למצוא את הטון הנכון: נעלב במידה מספקת כדי להיראות מוטרד בכנות, אך משתף פעולה במידה מספקת כדי לא להיראות כמסתיר משהו.

— מונסיניור, פתח בקול מתון, אני מבין את דאגתכם לאמת. זו תכונה ראויה להערצה בכומר. אך הרשוני להשיב נקודה אחר נקודה על... דאגותיכם.

הוא מנה על אצבעותיו, מחקה את מחוותו של טריבולציו:

— ראשית, בנוגע למכתבי ההתאזרחות. ייתכן שמעולם לא נרשמו רשמית ברישומים הגדולים של הקנצלריה. המלך פרנסואה העניק לעיתים זכויות במכתבי-פטנט שלא עברו במסלולים המנהליים הרגילים. המאסטרו היה קרוב למלך. ייתכן שקיבל הבטחות בעל-פה או מסמכים פרטיים שאינם מופיעים בארכיונים הרשמיים.

— הבטחות בעל-פה אינן מהוות התאזרחות חוקית, התנגד טריבולציו.

— קרוב לוודאי. אך בהקשר התקופה, עם הקשרים האישיים בין לאונרדו למלך, הבטחות שכאלה עשויות היו להיחשב מספיקות. זכרו שהמאסטרו היה זקן וחולה מאוד. הפורמליות אולי לא הייתה עדיפות.

טריבולציו לא נראה משוכנע, אך רמז לפרנצ'סקו להמשיך.

— שנית, בנוגע לצוואה. היא קיימת. ברשותי אישור מהנוטריון של אמבואז המאשר שהיא נשמרת בארכיוניו תחת חותם. אם תרצו, אוכל להראות לכם אישור זה.

— אישור אינו הצוואה עצמה.

— זה נכון. אך הצוואה מכילה הוראות פרטיות שאיני מעוניין לפרסם. היא מזכירה הורשות לאנשים שכבר אינם בין החיים, סידורים משפחתיים עדינים. הצגתה בפומבי תיצור יותר בעיות ממה שתפתור.

— נוח, מלמל טריבולציו.

פרנצ'סקו התעלם מההפרעה והמשיך:

— שלישית, בנוגע ליצירות שאינן מופיעות במלאי המלכותי. יש להבין את ההקשר. המלאי נערך במהירות, בבלבול שבא בעקבות מות המאסטרו. יצירות מסוימות כבר יצאו מהסדנה לפני הפטירה. יוחנן המטביל, לדוגמה, הופקד בשמירתי שבועות אחדים לפני מות המאסטרו, שרצה שאמשיך לעבוד עליו. הוא לא היה אפוא בסדנה בעת המלאי.

— יש לכם עדים לשמירה מוקדמת זו? שאל טריבולציו בספקנות.

— כן. מאסטרו בוננואל, הרוקח שטיפל במאסטרו. הגברת מרגריט דה רוֹאן, שביקרה תכופות בקלו-לוסה. האב-מנזר סן-

פלורנטיין, שבא לוודות את המאסטרו. כולם יכולים להעיד שיצירות מסוימות כבר היו ברשותי לפני הפטירה הרשמית.

זה היה שקר נועז, אך פרנצ'סקו ידע שעדים אלה, אף אם ייחקרו, ייתנו תשובות דו-משמעיות שניתן לפרש בכיוון הרצוי. הרוקח והאב-מנזר קיבלו "מתנות" שיהפכו אותם רתועים מלסתור את פרנצ'סקו. והגברת מרגריט, שמתה שנתיים קודם לכן, כבר לא יכלה להעיד כלל.

טריבולציו רשם הערות, עטו גורד את הנייר בקול חד שהדהד בדממת החדר.

— עדים אלה, אמר לבסוף בהרימו עיניו, יצרתם עמם קשר — לאחרונה, לא כן? כדי "לרענן את זיכרונם"?

השאלה הייתה מלכודת. הודאה בקשר תהיה שווה הכרה בניסיון מניפולציה על העדויות. הכחשה תהיה שקר שקל לוודא.

פרנצ'סקו בחר בדרך שלישית:

— הזדמן לי להתכתב עם כמה מהם, כן. אחרי שש שנים, טבעי לחיות זיכרונות. אך לא הצעתי להם דבר כוזב. פשוט ביקשתי מהם להיזכר במה שאכן קרה.

— ובאורח מקרי לחלוטין, זיכרונותיהם תואמים בדיוק את גרסתכם לאירועים.

— מונסיניור, אמר פֶּוֹמְפִּיֹּו ששתק עד כה, שיחה זו לובשת צורה של חקירה. אדוני מלצי אינו חייב שום הצדקה בפניכם. באיזו סמכות אתם מנהלים חקירה זו?

— בסמכות מצפוני, אדוני פֶּוֹנִיִּי. כשאני רואה אי-עקביות המרמזות על הונאה אפשרית, אני סבור שזו חובתי המוסרית לחקור. אם אדוני מלצי אין לו מה להסתיר, אין לו צורך לחשוש משאלותיי.

— הוא אינו חושש מהן. אך הוא שואל את עצמו על מניעיכם. האם אתם מונעים על-ידי רצון כן לאמת? או שיש סיבות אחרות, אישיות יותר...

פניו של טריבולציו קפאו.

— למה כוונתכם?

— שמעתי שאתם חומדים פריטים מסוימים באוסף. שניסיתם מספר פעמים לרכוש אותם, ללא הצלחה. האין זה תסכול זה שמזין את... נלהבותכם החוקרת?

זו הייתה מכה נועזת. טריבולציו מעולם לא הציע לקנות דבר מפרנצ'סקו. אך ההאשמה, המושלכת בפומבי, עלולה לזרוע ספק במניעיו.

טריבולציו קם בפתאומיות, כמעט הפיל את קסת הדיו.

— איך אתם מעזים! אני איש-דת! אני לא מונחה בתאוות בצע! — כמובן שלא, מונסיניור, מיהר פרנצ'סקו לומר. חברי התבטאו לא נכון. הוא לא ערער על יושרתכם. אך עליכם להבין את מצבנו. שאלותיכם, לגיטימיות ככל שיהיו, יוצרות אווירת חשד המזיקה לנו. אספנים יהססו לקנות יצירות אם שמועות מסתובבות על מקורן.

טריבולציו התיישב שוב לאט, בבירור נתון לקונפליקט פנימי. מצד אחד, האינסטינקט שלו אמר לו שפרנצ'סקו משקר, שכל סיפור הירושה הלגיטימית הזה הוא בנייה מרמה. מצד שני, לא הייתה לו הוכחה מוחשית, רק אי-עקביות וחשדות.

— אדוני מלצי, אמר לבסוף בקול רגוע יותר, אהיה כן עמכם. אני חושב שירושתכם אינה שקופה כפי שאתם טוענים. אני חושב שמסמכים מסוימים... יופו. אולי אף זויפו. אך אני מודה שאין לי הוכחות רשמיות להונאה מכוונת.

הוא עצר לפני שהמשיך:

— אמשׁיך אפוא בחקירתִי. אכתוב לאנשי-קשר שלי בצרפת כדי לקבל מידע נוסף. אחקור את העדים שהזכרתם. ואם אמצא הוכחה מוחשית כלשהי לזיוף, לא אהסס להביא עניין זה בפני הרשויות המוסמכות. אני ברור?

— ברור לגמרי, מונסיניור, השיב פרנצ'סקו בקומו. והרשוני להוסיף שאני מאחל לכם הצלחה בחקירותיכם. שכן לא תמצאו דבר שיוכל לערער את לגיטימיות ירושתי.

הם עזבו את הבישופות בדממה מתוחה. משהגיעו לרחוב, פֶּומְפִּיֹּו נאנח נאנחה ארוכה.

— יש לנו בעיה. בעיה גדולה.

— אני יודע, מלמל פרנצ'סקו. טריבולציו לא ישחרר. הוא כמו כלב עם עצם. הוא יחפור, יחקור, יוודא. ובמוקדם או במאוחר, ימצא סדק.

— אם כן עלינו לפעול לפני שימצא את הסדק הזה. עלינו או לשכנע אותו להפסיק את חקירתו, או להכפיש אותו מספיק כדי שאיש לא יקח את האשמותיו ברצינות.

פרנצ'סקו הנהן, אך לבו היה כבד. הביקור סימן את תחילתה של תקופת חרדה עזה.

אחרי עזיבתו של טריבולציו, נעל השניים את עצמם בחדר העבודה של הפאלאצו.

— הוא יודע משהו, סיכם פרנצ'סקו בקול מתוח. או לפחות, הוא חושד במשהו. החקירה הזו שהוא מאיים להשיק עלולה לחשוף הכול.

פֶּומְפִּיֹּו הרהר זמן רב לפני שהשיב:

— טריבולציו מסוכן מכיוון שהוא חכם ועקשן. אך יש לו גם חולשות. עלינו לזהותן ולנצלן.

— אילו חולשות?

— ראשית, גאוותו. הוא איש שרואה את עצמו מבריק יותר מהאחרים. אם נספק לו הסבר המחניף לחדות-ראייתו תוך שהוא מוליך אותו למסלול שווא, הוא עלול לעקוב אחריו. שנית, שאיפתו. טריבולציו הוא רק כומר-מלווה של המושל. הוא חולם על תפקיד חשוב יותר, אולי בישופות. אם נוכל לרמז למושל שטריבולציו חורג מתחומי-סמכותו בעריכת חקירה זו...

— אתה מציע להביא לכך שידחפו אותו לסדר על-ידי הממונים עליו?

— בדיוק. המושל ד'אָלֹוס מחבב אותך. אתה יועצו האמנותי. אם תבהיר לו שהחקירה הזו גורמת לך נזק בלתי-מוצדק, שטריבולציו פועל מקנאה אישית ולא מדאגה לצדק, ד'אָלֹוס עשוי להתערב.

פרנצ'סקו הרהר בהצעה הזו. זה היה מסוכן. אם המושל יתייצב לצד טריבולציו, המצב יחמיר. אך גם אי-עשייה מסוכנת.

— אחשוב על הגישה הטובה ביותר. בינתיים, עלינו להכין את הגנתנו. האם המסמכים שזייפתי משכנעים דיים?

— הצוואה והמכתב לאחים מצוינים, הבטיח פֶּוֹמְפִּיו. אך צריך לחזק את השאר. העדויות שהוזכרו לטריבולציו חייבות להתחזק. האב-מנזר סן-פלורנטין, מאסטרו בֶּוֹנֶוֹאל, הגברת מרגריט דה רוֹאָן... כולם חייבים לקבל את היצירות המובטחות ולהיות מוכנים להעיד באופן עקבי.

— כיצד נכין אותם מבלי לעורר את חשדם? אם אסביר להם יותר מדי מה עליהם לומר, הם יבינו שאני מבקש מהם לשקר.

— אין צורך להסביר להם. שלח להם את היצירות עם מכתב הרומז שכבר קיבלו אותן מהמאסטרו, אך שכחו זאת. מול יצירת אמנות שהתקבלה בפתאומיות, רובם ישמחו מדי מכדי לשאול שאלות.

פרנצ'סקו פעל לפי עצה זו. הוא שלח בחשאי שליחים לצרפת עם חבילות ארוזות בקפידה. לאב-מנזר סן-פלורנטין, שלח שלושה שרטוטים בוטניים של לאונרדו יחד עם מכתב:

"אב מכובד, בסדרי את ארכיוני מאסטרי המנוח, מצאתי שרטוטים אלה שהתכוון להעניק לכם כהכרה בתמיכתכם הרוחנית במהלך מחלתו האחרונה. מכבוד לרצונו, אני מעביר אותם לכם היום, בעיכוב של שנים אחדות, אך בביטחון שהם מגיעים מידו ומלבו".

הניסוח היה ערמומי. הוא רמז שהמאסטרו הביע כוונה להעניק שרטוטים אלה, מבלי לציין אם המתנה הזו התרחשה בחייו או שפרנצ'סקו מבצע אותה עתה. האב-מנזר, בקבלו יצירות יקרות אלה, יוכל להעיד בתום-לב מלא שקיבל "בזמן המאסטרו" שרטוטים מידו, מבלי לשקר טכנית, אך תוך יצירת הרושם הרצוי.

הוא פעל באותו אופן עם שאר העדים. לכל אחד, שלח כמה יצירות משניות יחד עם מכתבים דו-משמעיים. רובם השיבו בהכרת-תודה, ללא שאלות מביכות. רק מאסטרו פונְוואל, הרוקח, הביע תמיהה:

"אדוני, אני מודה לכם על לימודי צמחי המרפא המרהיבים הללו. אולם, זיכרוני אולי בוגד בי, אך איני זוכר שהמאסטרו המנוח נתן לי אותם בחייו. האם ייתכן שדווקא אתם מעניקים לי אותם היום לזכרו?"

תשובה זו איימה לחסל את האסטרטגיה. אם פונְוואל יעיד שלא קיבל דבר מהמאסטרו, זה יטיל ספק בכל שאר העדויות. פרנצ'סקו נאלץ להגיב.

הוא כתב לרוקח מכתב ארוך המסביר שהמאסטרו, בשבועותיו האחרונים, חילק יצירות רבות, אך שחלק מהמקבלים, במהומת האבל, לא שמרו על זיכרון מדויק. הוא רמז שאולי שכח פונְוואל את המתנה הזו בצער.

אחר-כך, חשוב יותר, שלח לפוננאל מכתב שני, חסוי, שבו הסביר שמתנהלת חקירה זדונית ושמקנאים מסוימים מבקשים לערער את ירושתו הלגיטימית של המאסטרו. הוא ביקש מהרוקח, אם יחקר, לאשר שקיבל את השרטוטים "בזמן שהמאסטרו עדיין היה בחיים".

המכתב השני הזה היה מסוכן. הוא הפך את פוננאל לשותף מודע. אך לפרנצ'סקו לא הייתה ברירה. היה צריך לוודא את עדות הרוקח.

פוננאל, איש פשוט ומסור, הסכים להעיד בכיוון הרצוי. בתשובתו, כתב:

"אדוני, לאחר הרהור ועיון ברישומיי, אני נזכר שהמאסטרו מסר לי לימודים אלה במהלך מחלתו האחרונה, כהכרה בטיפולי. הצער עכר את זיכרוני, אך הכול חוזר אלי בבירור. אם רשות כלשהי תחקור אותי, אאשר ללא היסוס את המתנה הזו".

פרנצ'סקו נאנח בהקלה. עד קריטי התחזק. אך התקרית חשפה בפניו את שבריריות מבנהו. עד אחד בלבד שיחזור בו, והכול יתמוטט.

חקירתו של טריבולציו

טריבולציו לא בזבז זמן. כבר בנובמבר 1525, החל בחקירתו. הוא כתב תחילה לאיש-הקשר שלו בצרפת, מונסיניור ז'אן דה פֶּלִי, בישוף לה-מאן, שהיו לו קשרים בחצר פרנסואה הראשון. המכתב נוסח בערמומיות:

"אב מכובד ביותר, אני זקוק לאורכם בעניין עדין הנוגע לירושתו של אמן איטלקי שנפטר בצרפת. לאונרדו דה וינצ'י, צייר טוסקני בעל שם רב, נפטר באמבואז ב-1519. אחד מתלמידיו לשעבר, המתגורר במילאנו, טוען שירש חלק ניכר מיצירותיו על-פי צוואה

שהתאפשרה הודות למכתבי התאזרחות שהוענקו על-ידי המלך.
תוכלו לבדוק בארכיוני המלכות אם מכתבים כאלה קיימים? ואם
צוואה נרשמה?"

חקירה זו נמשכה חודשים אחדים, מכיוון שהתקשורת בין
מילאנו לפריז הייתה איטית. בהמתנה לתשובה, ניהל טריבולציו
את חקירתו בשטח המילאני.

הוא חקר תחילה את יורשיו האיטלקיים של לאונרדו, אחיו-
למחצה של המאסטר בטוסקנה. סר ג'וליאנו דה וינצ'י, הבכור,
זומן למילאנו בטענה של עניין נוטריוני. טריבולציו קיבל אותו
בבישופות ושאל אותו.

— אדוני ג'וליאנו, קיבלתם ירושה מאחичם המנוח?

— כן, מונסיניור, השיב ג'וליאנו, נוטריון במקצועו כמו אביו
לפניו. קיבלתי כמה רהיטים, בגדים, וסכום כסף צנוע. אחי
אנטוניו ואני חלקנו בין השניים את הרכוש.

— ויצירות אמנות? תמונות, שרטוטים, כתבי-יד?

— כמה שרטוטים. לימודים מקדימים ללא ערך מסחרי רב. אחי
לאונרדו לא היה עשיר, בניגוד למה שחלקם עשויים להאמין.
רוב יצירותיו החשובות כבר נמכרו או הוענקו בחייו.

— ירושות אלה, כיצד הועברו לכם?

— באמצעות אדוני פרנצ'סקו מלצי, שהיה התלמיד הקרוב
ביותר לאחי. הוא שלח לנו את הפריטים המגיעים לנו.

אחרי עזיבתו של ג'וליאנו, רשם טריבולציו ברישומו:

"היורשים האיטלקיים מאשרים שקיבלו כמה יצירות משניות, אך
אינם מגלים חשד כלפי מלצי. עדותם בעלת ערך מוגבל, שכן לא
היו נוכחים בצרפת בעת הפטירה".

טריבולציו חקר לאחר מכן כמה סוחרים אמנות ואספנים מילאניים
שקנו יצירות של לאונרדו באמצעות פרנצ'סקו. כולם אישרו

שהוא מחזיק ביצירות המאסטרו ומוכר אותן מדי פעם. אך אף אחד לא יכול היה לספק תיעוד המוכיח את מקורן.

הקרדינל ברנרדו דוביצי דה בִּיפִּינָה, שקנה את שנים-עשר השרטוטים הבוטניים ב-1520, נחקר.

— הוד-רוממותכם, כשקניתם שרטוטים אלה, ביקשתם מאדוני מלצי להוכיח שהם שייכים לו כדין?

הקרדינל השיב בכעס:

— מונסיניור טריבולציו, אינני סוחר בהמות שבודק את מקור כל חיה. אני חובב אמנות. כשמציעים לי יצירות איכותיות, אני בוחן אותן כדי לוודא את אותנטיותן האמנותית. האותנטיות המשפטית לא מעניינת אותי. פרנצ'סקו מלצי היה תלמידו של לאונרדו. טבעי שברשותו יצירות של מאסטרו שלו. לא ראיתי סיבה לפקפק.

— אך אם יצירות אלה נגנבו?

— נגנבו ממני? המאסטרו מת. אין לו יורשים ישירים. אחיו קיבלו את חלקם. ממי גנב פרנצ'סקו? מהמלך צרפת? אך המלך כבר מחזיק במונה לזיה וביצירות עיקריות אחרות. הוא לא הביע שום תביעה בנוגע לפריטים שפרנצ'סקו מוכר.

טיעון זה, שטריבולציו ישמע מאספנים רבים אחרים, היה יעיל להפליא. בהיעדר תובע, מי יכול היה להאשים את פרנצ'סקו בגניבה? דין ה'*droit d'aubaine*' שיחק לטובת הכתר הצרפתי, אך פרנסואה הראשון לא נראה מוטרד מכך. ללא קורבן ברור, קשה היה להעמיד לדין פשע.

המתקפת-הנגד

בעוד טריבולציו ניהל את חקירתו, מלצי לא נותר פסיבי. הוא החליט ליטול את היוזמה במקום להמתין בפסיביות.

צעדו הראשון היה לבקש אודיינציה פרטית עם המושל ד'אָלֹס. זה היה איש צבא במקצועו, גם במידותיו. הוא העריך את פרנצ'סקו על ידיעתו האמנותית ויכולתו למצוא יצירות איכותיות עבור אוספו.

פרנצ'סקו התייצב בארמון הדוכסי בבוקר אחד באפריל, נושא תחת זרועו תמונה קטנה עטופה בקטיפה אדומה. הוא התקבל בחדרו הפרטי של המושל, חדר צנוע מרוהט ברהיטים ספרדיים בעלי קווים תקיפים.

— הוד-מעלתכם, פתח פרנצ'סקו אחרי הברכות, באתי לבקש את עצתכם בעניין עדין. מונסיניור טריבולציו מנהל חקירה על הירושה שקיבלתי ממאסטרי המנוח לאונרדו דה וינצ'י. נראה שהוא מערער על חוקיותה.

ד'אָלֹס קימט את גבותיו.

— טריבולציו? הכומר-מלווה שלי? באיזו סמכות הוא מנהל חקירה שכזו?

— זו השאלה ששואל אני עצמי, הוד-מעלתכם. האם טריבולציו פועל בהוראותיכם? או שהוא נוטל לעצמו סמכויות החורגות מתפקידו?

המושל, שלא אהב שפועלים מאחורי גבו ללא רשותו, השיב ביובש:

— איש לא ביקש ממני רשות. אם טריבולציו נטל את היוזמה הזו, זה על דעת עצמו.

— הוד-מעלתכם, המשיך פרנצ'סקו, אני חושש שמונסיניור טריבולציו מונע ממניעים פחות נאצלים מחיפוש הצדק. הוא חומד יצירות מסוימות באוספי. הוא הציע לי מספר פעמים הצעות רכישה שדחיתי. אני חושש שהחקירה הזו אינה אלא אמצעי לחץ כדי לאלץ אותי למכור במחיר נמוך.

זה היה שקר. טריבולציו מעולם לא הציע הצעת רכישה. אך פרנצ'סקו הימר שהמושל לא יוודא את הטענה הזו ושיהיה נוטה יותר להאמין ליועצו האמנותי מאשר לכומר-מלווה פשוט.

ההימור עלה יפה. ד'אנל'וס, שלא אהב במיוחד את טריבולציו — אינטלקטואל יומרני בעיניו — קיבל פרשנות זו.

— אם זה המצב, זה בלתי-מקובל. אינני יכול לסבול שחבר בביתי ינצל את עמדתו לרווח אישי.

— הוד-מעלתכם, לא הייתי רוצה לגרום בעיות למונסניור טריבולציו. אולי נוכל להבהיר לו שהחקירה הזו חורגת מתחומי-סמכותו ושעליו להסתפק בתפקידיו הדתיים?

ד'אנל'וס הנהן.

— תנו לי לטפל בזה. טריבולציו יקבל קריאה לסדר. וכדי להוכיח לכם את אמוני ביושרתכם, אקבל את היצירה שנראה שהבאתם עמכם.

פרנצ'סקו פרק את התמונה: מדונה עם הילד קטנה, עותק מידו על-פי מקור של לאונרדו. זה לא היה פריט בעל ערך רב, אך הוא היה בעל עיצוב יפה שיחניף לאגו של המושל.

— הוד-מעלתכם, זהו כבוד להעניקה לכם. עותק זה, שיצרתי בהדרכת המאסטר עצמו, שלכם.

ד'אנל'וס בחן את התמונה בשביעות-רצון. הוא לא היה מומחה דיו כדי להבחין בין עותק למקור, ופרנצ'סקו לא הוציאו מטעותו. — אתלה אותה בחדרי הפרטי. היא תזכיר לי את נאמנותכם וכישרונכם.

פרנצ'סקו עזב את הארמון הדוכסי בתחושת ניצחון. הוא הצליח להפוך את המושל נגד טריבולציו. אך זה היה רק קרב אחד, לא המלחמה. הכומר לא ירתע.

העימות הסופי

כמה ימים לאחר מכן, קיבל פרנצ'סקו זימון "להבהיר נקודות מסוימות בחקירתו". טריבולציו לא ויתר.

פרנצ'סקו ופומפיו התייצבו בבישופות. הם התקבלו באותו החדר שבו התקיים עימותו הראשון של פרנצ'סקו עם הכומר. טריבולציו קיבל אותם בקרירות מנומסת.

— אדוני מלצי, המשכתי בחקירתי על ירושתכם לכאורה. חקרתי את היורשים האיטלקיים, כמה אספנים, וכתבתי לצרפת כדי לוודא את קיום מכתבי ההתאזרחות שאתם מסתמכים עליהם.

— ומה גיליתם, מונסיניור?

— דברים מעניינים. היורשים האיטלקיים מאשרים שקיבלו ירושה. האספנים מאשרים שברשותכם יצירות של לאונרדו, אך אף אחד אינו יכול להעיד על מקורן החוקי. אשר לצרפת, טרם קיבלתי תשובה.

— מונסיניור, על בסיס חוקי מהו אתם מנהלים חקירה זו? אדוני מלצי לא הואשם בשום פשע. איש לא הגיש תלונה נגדו. אם היו לכם הוכחות לפשע, הייתם צריכים להעבירן לרשויות השיפוטיות המוסמכות. אך אין לכם, לא כן? יש לכם רק חשדות ורמזים.

המתח עלה. פרנצ'סקו התערב כדי להרגיע:

— מונסיניור, אני מבין את דאגתכם לצדק. אך אני מבטיח לכם שירושתי לגיטימית. אם תרצו, אוכל להראות לכם את הצוואה וההתכתבות המבססים את חוקיות זכויותי.

הוא הוציא מילקוטו העתק של המסמכים שזייף ואת האישור שהוציא בֶּורֶז. הוא הניחם על שולחנו של טריבולציו. הכומר בחנם זמן רב, מהפכם והופכם, מחפש סימני זיוף.

— מסמכים אלה נראים אותנטיים במבט ראשון, הודה. אך אותנטיות לכאורה אינה הוכחה סופית. יהיה צריך להביא אותם לבחינה בפני מומחי כתב-יד.

— איני רואה שום התנגדות, השיב פרנצ'סקו בביטחון. הביאו אותם לבחינה בפני מי שתרצו. תגלו שהם אותנטיים.

זה היה בלוף נועז. פרנצ'סקו הימר שטריבולציו לא יעז להביא את המסמכים לניתוח בפני מומחים אמיתיים, כי זה יחייב חשיפה פומבית של חשדותיו וסיכון להיות מוכחש.

ההימור הצליח. טריבולציו, שלא רצה לאבד את כבודו בהעלאת האשמה שלא יוכל להוכיח, העדיף לדחות.

— אמתין לתשובה מצרפת בטרם אחליט על ההמשך. בינתיים, אדוני מלצי, אני מייעץ לכם לא למכור שום יצירה חשובה. אם חקירתי תחשוף אי-סדירויות, מכירות אלה עלולות להתבטל ותהיו מחויבים להשיב לקונים את כספם.

— אני רושם את עצתכם, השיב פרנצ'סקו. אך אמשיך לנהל את ירושתי כרצוני, בגבולות החוק.

עם מילים אלה, עזבו פרנצ'סקו ופומפיו את הבישופות. משהגיעו לרחוב, פומפיו נאנח באנחת הקלה.

— שיחקת קרוב לקצה. אילו הביא טריבולציו את מסמכך לבחינה מומחים...

— הוא לא יעשה זאת, קטע פרנצ'סקו. הוא איש-דת, לא שופט. אין לו לא הסמכות ולא האמצעים לנהל חקירה שיפוטית אמיתית. כל מה שהוא יכול לעשות, זה לשאול שאלות ולקוות שאבגוד בעצמי. אך לא אבגוד.

המכתב מצרפת

ביוני 1526, קיבל טריבולציו את התשובה שחיכה לה מצרפת. מונסיניור דה בֶּלֵי כתב לו:

"אב מכובד ביותר, חקרתי כפי שביקשתם ממני בעניין לאונרדו דה וינצ'י. עיינתי בארכיוני לשכת החשבונות וחקרתי את הפקידים שערכו את מלאי רכוש המנוח ב-1519. הנה מה שהצלחתי לקבוע:

אין שום עדות למכתבי התאזרחות שהוענקו ללאונרדו דה וינצ'י ברישומים הרשמיים. וידאתי פעמיים, והתוצאה זהה: שום מכתב-פטנט בשם זה לא נרשם בין 1515 ל-1519.

מלאי רכוש המנוח, שנערך על-ידי מאסטרו אֶטֶן דֶּלֹאָן ואדוני גיום דה מונקֶרְנָה במאי 1519, אינו מזכיר שום צוואה. היצירות הוחרמו על-פי דין ה'*droit d'aubaine*', בהתאם לחוק החל על זרים שנפטרו ללא התאזרחות.

יצירות חשובות אחדות אינן מופיעות במלאי אף שהיו צריכות להימצא בו, בעיקר יוחנן המטביל ולדה והברבור שהיו בסדנת המאסטרו זמן קצר לפני מותו.

עובדות אלה מרמזות בחוזקה שאדוני מלצי הוציא יצירות מהמלאי המלכותי וזייף צוואה כדי להצדיק את החזקתו בהן. עם זאת, הוד-מלכותו המלך פרנסואה לא הביע שום כוונה להעמיד לדין עניין זה. המלך כבר מחזיק במונה ליזה ובכמה יצירות עיקריות אחרות, ואינו מעוניין לפתוח בהליכים יקרים כדי להשיב פריטים הנמצאים באיטליה.

לסיכום, אתם צודקים בחשדכם להונאה, אך הונאה זו אינה ניתנת להוכחה בוודאות ללא גישה למסמכים המקוריים, וגם אם הייתה מוכחת, נראה שאף אחד אינו מעוניין להעמידה לדין".

טריבולציו קרא את המכתב הזה כמה פעמים ברגשות מעורבים. מצד אחד, חשדותיו אושרו: פרנצ'סקו גנב את הירושה. מצד שני, שום רשות לא נראתה מוכנה להעמיד את העניין לדין.

הכומר זימן שוב את פרנצ'סקו, אך הפעם באסטרטגיה שונה. הוא כבר לא ינסה להפליל את הזיפן. הוא ינסה להשיג ויתורים.

— אדוני מלצי, השליך טריבולציו בפגישה זו, קיבלתי מידע מצרפת שאינו לטובתכם. עם זאת, אני איש ריאליסטי. אני מבין שמצבים מסוימים מורכבים. ושלעיתים, החוק הכתוב אינו עושה צדק עם המציאויות המוסריות.

פרנצ'סקו, מופתע משינוי הטון הזה, נותר שקט בזהירות, ממתין לראות לאן הכומר חותר.

— הנה מה שאני מציע לכם, המשיך טריבולציו. לא אמשיך בחקירתי. אכיר בפומבי בחוקיות-לכאורה של ירושתכם. בתמורה, תתרמו לכנסיית מילאנו יצירה משמעותית מאוספכם. נאמר עשרה שרטוטים שיישמרו בספריית הארכיבישופות, לרשות הרופאים והחכמים.

פרנצ'סקו הבין את התמרון. טריבולציו לא יכול היה להפלילו כדין, אז ניסה לסחוט אותו. זו הייתה סחיטה המחופשת להסדר ידידותי.

תגובתו הראשונה הייתה זעם. אך הוא התאושש. אולי עדיף היה לרצות את טריבולציו מאשר לשמר אויב מזיק.

— מונסיניור, השיב פרנצ'סקו לאחר הרהור, הצעתכם מעניינת. עם זאת, השרטוטים שאתם חומדים הם מבין היקרים ביותר באוספי. ערכם אין לו תג-מחיר. אם אצטרך למסור אותם, זה יהיה רק בערבות מוחלטת שתפסיקו כל חקירה ותגנו בפומבי על לגיטימיות ירושתי.

— יש לכם את מילתי, הבטיח טריבולציו.

— מילתו של כומר אינה מסמך חוקי, השיב פרנצ'סקו. אני רוצה הסכם בכתב, חתום וחתום בחותם, שבו אתם מתחייבים להכיר בירושתי ולעולם לא לערער עוד את זכויותיי.

טריבולציו היסס. מסמך שכזה יהפוך אותו לשותף-לפשע. אך פיתוי השרטוטים היה חזק מדי.

— יהי כן. מזכירי ינסח את ההסכם הזה.

המסמך נוסח בימים שלאחר מכן. פרנצ'סקו, בייעוצו של פומפיו, וידא שהוא איתן משפטית. טריבולציו התחייב "להכיר בחוקיות ובלגיטימיות של הירושה שקיבל אדוני פרנצ'סקו מלצי מהמנוח לאונרדו דה וינצ'י" ו"להפסיק כל חקירה נוכחית או עתידית על מקור ומוצא היצירות המרכיבות את הירושה הנ"ל".

בתמורה, פרנצ'סקו יתרום לארכיבישופות עשרה שרטוטים מידו של לאונרדו, וכן סכום של מאה דוקטים זהב לבניית קפלה חדשה בקתדרלה.

ההסכם נחתם באוגוסט 1526, בנוכחות עדים. עבור פרנצ'סקו, זה היה ניצחון מר. הוא נאלץ למסור יצירות יקרות, אך השיג את ההכרה הרשמית בירושתו מאחד ממבקרי העיקריים. הכרה זו הייתה שווה את המחיר ששולם.

אחרי החתימה, אמר לו טריבולציו בחיוך חידתי:

— אדוני מלצי, אינני יודע עדיין אם צוואתכם אותנטית או לא. אך דבר אחד ודאי: אתם איש חכם ונחוש להפליא. המאסטרו בחר היטב את יורשו.

פרנצ'סקו לא ידע כיצד לפרש מילים אלה. האם זו הייתה מחמאה כנה? או עקיצה סרקסטית אחרונה? הוא העדיף לא להשיב ועזב את הבישופות עם מסמכיו.

ברחוב, פומפיו חיכה לו בחרדה.

— אז? נעשה?

— נעשה. לטריבולציו יש את שוחדו. יש לנו שלום.

— עשית טוב. עשרה שרטוטים תמורת ביטחון כל האוסף, זה עסק מקובל.

פרנצ'סקו הנהן, אך חש מרירות עמוקה. עשרת השרטוטים שמסר זה עתה ייצגו שנות עבודה של לאונרדו. אלה היו פריטים בלתי-ניתנים להחלפה. והוא הקריב אותם כדי לקנות את שתיקתו של כומר חמדן.

— לפחות, ניחם פומפיו, הם יישמרו בספריית הארכיבישופות. הם לא יאבדו. חכמים יוכלו ללמוד מהם.

— אם הכמרים לא ישמידו אותם כיצירות כפירה, השיב פרנצ'סקו במרירות. אתה יודע מה הכנסייה חושבת על ניתוחים. הם רואים בכך חילול גופות.

— טריבולציו אינו טיפש. הוא יודע שלשרטוטים אלה ערך מדעי. הוא יגן עליהם.

פרנצ'סקו רצה להאמין בכך. טריבולציו היה בעיקר אספן. שרטוטים אלה יעטרו את חדרו הפרטי במקום את הספרייה הציבורית.

הוא מסר במהירות את עשרת השרטוטים המובטחים. הוא בחר פריטים באיכות גבוהה, אך לא המושלמים ביותר. הלימודים על הלב נשארו ברשותו, כמו גם השרטוטים המראים את מערכת העצבים או מבנה העין.

טריבולציו עמד בדיבורו. הוא הפיץ במעגלי התרבות המילאניים שירותו של פרנצ'סקו "לגיטימית לחלוטין ומאושרת במסמכים המתאימים". הערבות הזו של כומר הידוע ביושרו האינטלקטואלי חיזקה ניכרות את מעמדו.

האספנים שהיססו לקנות יצירות ממקור מפוקפק חשו הרגעה. המכירות התחדשו במרץ. הוא הצליח אפילו להעלות את מחיריו, מנצל את הלגיטימיות שהושבה.

אך המחיר הפסיכולוגי היה גבוה. פרנצ'סקו הבין שיישאר תמיד תחת חסדו של חוקר עקשן חדש שישאל את השאלות הנכונות. ביטחונו נשען על איזון שברירי בין אמינות מסמכיו לבין היעדר רצון הרשויות לחפור עמוק מדי.

הנישואין

ב-1527, קיבל פרנצ'סקו החלטה שתשנה את חייו: הוא נישא. בגילו, הגיע הזמן להקים משפחה, אם רק כדי לשמר את מראית-העין החברתית. גבר בדרגתו שנשאר רווק עורר חשדות. לחשו שיש לו נטיות סוטות, שקיים קשר אינטימי מדי עם מאסטרו המנוח שלו.

שמועות אלה, אף שחסרות בסיס — הקשר בין פרנצ'סקו ללאונרדו תמיד היה קשר של מאסטרו ותלמיד —, פגעו במוניטין שלו. הנישואין היו האמצעי הטוב ביותר להשתיקן.

בחירת הכלה נבעה משיקולים מעשיים. הוא חיפש אישה ממשפחה טובה, אך ללא הון מוגזם, שתעניק כבוד חברתי מבלי לשאול יותר מדי שאלות על פעילויותיו. הוא מצא אותה בדמותה של אנג'ליקה לנדריאני.

אנג'ליקה הייתה בת עשרים וארבע, בתה הצעירה של משפחת אצולה קטנה לומברדית שהתרוששה. אביה, קצין לשעבר, בזז את עיקר נכסי המשפחה בהימורים. לאנג'ליקה לא היה נדונה, ניכרת, מה שהפחית את סיכוייה לנישואין טובים. עבורה, נישואים לפרנצ'סקו מלצי, יועצו האמנותי של המושל ובעל פאלאצו יפה, ייצגו הזדמנות בלתי-צפויה.

הוא פגש אותה בקבלת-פנים בארמון הדוכסי. היא הייתה אישה צעירה בעלת תווי-פנים נעימים מבלי להיות בולטים, בעלת מידות מנומסות, אינטליגנציה צנועה אך מספקת. היא נראתה צינתנית, לא סקרנית, מרוצה מגורלה. בדיוק מה שחיפש.

האירוסין נחגגו באפריל 1527, החתונה ביוני. הטקס נערך בכנסיית סנטה מריה דלה גראציה, ואחריו סעודה בפאלאצו מלצי. כחמישים אורחים נכחו: חברי האצולה המילאנית, אמנים, סוחרים. המושל ד'אָנְלוֹס עצמו כיבד את האירוע בנוכחותו.

פּוֹמְפֵּיוֹ היה עדו של פרנצ'סקו. בנאומו, שיבח את תכונותיו של החתן והביע תקווה שהאיחוד יבורך בילדים רבים.

ליל הכלולות היה עבור פרנצ'סקו מבחן ולא עונג. עליו היה למלא את חובתו הזוגית, אך לבו לא היה בכך. אנג'ליקה, שחונכה במסורת הקפדנית ביותר, נכנעה בפסיביות, מבלי לגלות לא הנאה ולא אי-הנאה.

פרנצ'סקו ואנג'ליקה כוננו שגרה זוגית הולמת. חלקו את אותה מיטה, אכלו את ארוחותיהם יחד, נכחו בטקסים דתיים זה לצד זה. אך אינטימיות רגשית אמיתית לא קשרה ביניהם. זה היה סידור מעשי ולא איחוד אהבה.

אנג'ליקה התגלתה כרעיה יעילה. היא ניהלה את הבית בכשירות, השגיחה על המשרתים, קיבלה אורחים בחן. היא מעולם לא שאלה שאלות מביכות על פעילויות בעלה, לא ניסתה להבין את חידות אוסף יצירות האמנות שלו.

פרנצ'סקו היה ברור מההתחלה: עליית-הגג של הפאלאצו, שם שמר על אוצרותיו היקרים ביותר, הייתה אסורה לחלוטין על אנג'ליקה. זה היה תחומו הפרטי שלעולם לא הייתה צריכה לחדור אליו. אנג'ליקה קיבלה את הכלל הזה ללא מחאה, כשם שקיבלה כל מה שבעלה החליט.

הילדים

ב-1528, ילדה אנג'ליקה את בנם הבכור, בן שקראו לו אוֹרְצִיֹּ. פרנצ'סקו חש רגש בלתי-צפוי בהחזיקו את בנו הרך-הנולד. לראשונה זה שנים, חש משהו שלא היה מזוהם בשקר ובהונאה. האם ילד תמים זה יגיע גם הוא, יום אחד, לסוד המשפחתי? פרנצ'סקו קיווה שלא. הוא רצה שילדיו יחיו בבורות מהאמת, שיאמינו בכנות בלגיטימיות של הירושה המשפחתית. אך במקביל, מישו יצטרך להכיר את האמת. מישו יצטרך להמשיך את התחבולה אחרי מותו. הדילמה הזו תרדוף אותו במשך עשרות שנים.

ב-1530 נולד הבן השני, פרנצ'סקו הצעיר, שכונה צֶ'קוֹ כדי להבחין בינו לבין אביו. ואחר-כך ב-1532 באה אליזבטה, הבת שכה קיוותה לה אנג'ליקה.

עם שלושה ילדים, הפך הפאלאצו מלצי לבית משפחתי אמיתי. צעקות הילדים הזהדו במסדרונות, צעצועים גדשו את החדרים, מניקות ומטפלות התחלפו. פרנצ'סקו, שחי במשך שנים בדממה שקדנית של אוספו, נאלץ להסתגל לתוהו-ובוהו הביתי הזה.

הוא התגלה כאב קשוב, אף שמרוחק. הוא בילה זמן עם ילדיו בערב, מספר להם סיפורים, מראה להם שרטוטים — לעולם לא יצירות לאונרדו, תמיד עותקיו שלו —, מלמד אותם יסודות הציור והגיאומטריה.

אוֹרְצִיֹּ, הבכור, גילה אינטליגנציה חדה וסקרנות בלתי-ניתנת לפיוס. מוקדם מדי לגילו, שאל שאלות מביכות על מקור הון המשפחה, על ירושתו המסתורית של לאונרדו הגדול שכולם דיברו עליו.

— אבא, שאל ערב אחד בעוד פרנצ'סקו שם אותו במיטה, מדוע יש לנו את כל התמונות והניירות האלה בעליית-הגג? מדוע איני יכול לראותם?

— תראה אותם כשתהיה גדול יותר. בינתיים, אתה צעיר מדי מכדי להבין את ערכם וחשיבותם.

— אך זו ירושת המאסטרו הגדול, לא כן? המאסטרו שלימד אותך הכול?

— כן, בני. יום אחד, כל זה יהיה שלך. ותצטרך להגן עליו כפי שאני מגן עליו.

— להגן מפני מי?

פרנצ'סקו היסס. כיצד להסביר לילד בן חמש שירושת המשפחה נשענת על גניבה וזיוף?

— מפני אלה שאינם מבינים את ערך האמנות. מפני אלה שירצו להשמיד או לפזר את מה שיצר המאסטרו. אתה מבין?

אֹרְצִיוֹ הנהן, בלי להבין. אך שיחות אלה השאירו רושם עמוק ברוחו הצעירה. הוא גדל במודעות שקיים סוד משפחתי, משהו חשוב שייחשף לו מאוחר יותר.

פרנצ'סקו הצעיר, הבן הצעיר, היה שונה מאוד מאחיו הבכור. הוא היה ילד שמח, חסר-דאגה, מעוניין יותר במשחקים ובסוסים מאשר באמנות או בספרים. פרנצ'סקו הבין שכן זה לעולם לא יהיה שומר הירושה. אֹרְצִיוֹ הוא זה שיישא את הנטל.

אשר לאליזבטה, היא גדלה כבנות תקופתה, מחונכת להיות רעה טובה ואם טובה. פרנצ'סקו היה רך עמה, אך לא חשב אף לרגע להכניסה לסודות הירושה. בחברה פטריארכלית, סודות משפחתיים עברו מאב לבן, לעולם לא לבנות.

שגשוג וביסוס

שנות 1540 היו שנות שגשוג יחסי. נישואיו העניקו לו את הכבוד החברתי שחיפש. ילדיו גדלו בבריאות. אוסף יצירותיו של לאונרדו, רחוק מלהצטמצם עם המכירות, התייקר עם הזמן.

שכן פרנצ'סקו הבין עיקרון בסיסי בשוק האמנות: הנדירות יוצרת את המחיר. ככל שמכר בקמצנות רבה יותר, כך היצירות ששמר עלה ערכן. אספנים אירופיים כעת התחרו על הזכות לרכוש ולו שרטוט משני אחד מידו של לאונרדו.

הוא הפך לסוחר אמנות מוצלח. הוא פיתח רשת לקוחות ברחבי אירופה: קרדינלים ברומא, נסיכים בצרפת, בנקאים בוונציה, אצילים בנאפולי. כל מכירה תוזמרה בקפידה כדי למקסם רווח תוך מזעור סיכונים.

פומפיו המשיך למלא תפקיד מכריע כמתווך ויועץ. שני הגברים נקשרו בידידות עמוקה במשך השנים. פומפיו הפך לאיש-הסוד שסלאי מעולם לא הצליח להיות: חכם, דיסקרטי, אמין.

כל ליל שישי, בא פומפיו לסעוד בפאלאצו מלצי. אחרי הארוחה, בעוד אנג'ליקה נסוגה עם הילדים, הם נעלו את עצמם בחדרו הפרטי של פרנצ'סקו כדי לדון בעניינים.

— קיבלתי מכתב מהקרדינל פרנזה, הכריז פומפיו בערב אחד בנובמבר 1535. הוא מעוניין לרכוש סדרת שרטוטים אדריכליים. הוא מוכן לשלם עד מאתיים דוקטים.

— פרנזה? הקרדינל שנבחר זה עתה לאפיפיור?

— בעצמו. הוא נטל את השם פאולוס השלישי. תאר לעצמך את הערך שיקבלו שרטוטים אלה אם ייקנו על-ידי האפיפיור בעצמו!

פרנצ'סקו הרהר. מכירה לאפיפיור ייצגה הזדמנות יוצאת-דופן. הערבות האפיפיורית תהפוך את לגיטימיות אוספו לבלתי-ניתנת לתקיפה לתמיד. אך זה היה מסוכן גם. לוותיקן היו אמצעי חקירה ניכרים. אם חקירה תחשוף את התחבולה, ההשלכות יהיו הרות-אסון.

— אינני יודע. הוותיקן עלול לשאול שאלות מביכות על המקור.

— להפך. האפיפיור פרנזה הוא חובב אמנות נלהב, לא חוקר. הוא רוצה יצירות של לאונרדו לאוספו האישי, לא לחקור את מקורן. וחוז' מזה, חשוב על ההגנה שתעניק לך פטרונות אפיפיורית. מי יעז לתקוף איש שהאפיפיור עצמו קונה את יצירותיו?

הטיעון הזה שכנע את פרנצ'סקו. העסקה אורגנה. הוא בחר חמישה-עשר שרטוטים אדריכליים של לאונרדו — תוכניות ביצורים, לימודי כיפות, פרויקטי כנסיות. אלה לא היו פריטים עיקריים, אך היו בעלי עיצוב יפה ובולטים דיים כדי לרצות אספן אפיפיורי.

המכירה נערכה בינואר 1536, ברומא. פרנצ'סקו יצא למסע בלויית פומפיו. זה היה ביקורו הראשון בעיר הנצחית מאז השנים שבהן ליווה את לאונרדו בין 1513 ל-1516.

רומא השתנתה. העיר עדיין נשאה את צלקות הביזה הנוראה של 1527, כשחיילי הקיסר בזזו והחריבו שבועות ארוכים. אך כבר, השיקום היה בעיצומו. בכל מקום, ארמונות חדשים התנשאו, מעידים על החוסן של העיר.

הם התקבלו בוותיקן בכבוד המגיע לסוחר אמנות ברמה גבוהה. האפיפיור פאולוס השלישי קיבל אותם בספרייתו הפרטית.

הוא בחן זמן רב את השרטוטים המוצגים, מחזיק אותם לאור, משווה אותם ליצירות אחרות של לאונרדו שכבר החזיק.

— שרטוטים אלה מרהיבים. מיד מזהים את ידו של המאסטר. הדיוק הזה בקו, הקפדנות הגיאומטרית הזו... כן, אלה אכן לאונרדו אותנטיים.

— לקדושתכם יש עין של מומחה, השיב פרנצ'סקו בכבוד הראוי.

— הכרנו את לאונרדו בחייו, יודעים אתם. היינו אז קרדינל, והוא עבד עבור קודמנו לאון העשירי. איש יוצא-דופן, אף

שבלתי-יציב ביותר. הוא היה מתחיל מאה פרויקטים מבלי לעולם לסיים אף אחד מהם!

פרנצ'סקו חייך בנימוס לאנקדוטה הזו. האפיפיור המשיך:

— אך, אמרו לנו, אדוני מלצי, כיצד אדם צעיר כמוכם ירש אוסף שכזה? הייתם רק... מה, בני עשרים ותשע במות המאסטרו?

השאלה, שנשאלה בטוב-לב לכאורה, הייתה למעשה מבחן. פרנצ'סקו הבין זאת מיד. עליו היה להשיב עם מספיק פרטים כדי לספק את סקרנות האפיפיור, אך מבלי לומר יותר מדי.

— זכיתי בכבוד לשרת את המאסטרו במשך שלוש-עשרה שנים, קדושתכם. מגיל שש-עשרה עד מותו. הייתי יותר מסתם תלמיד. הייתי עוזרו, מזכירו, כמעט בנו המאומץ. למאסטרו לא היו יורשים ישירים. הוא סבר שראוי להוריש לי את עיקר יצירותיו, יודע שאדע לשמרן.

— צוואה, אם כן?

— כן, קדושתכם. ניסחה כדין, בפני נוטריון, בהתאם לחוקים הצרפתיים.

— אה, צרפת... ממלכה שיש לה מזל להחזיק במונה ליזה. ניסינו לרכוש אותה לאוספינו, אך המלך פרנסואה מסרב באורח מוחלט להיפרד ממנה. הוא טוען שזהו דיוקנו האהוב!

השיחה נטתה לנושאים אמנותיים אחרים. האפיפיור סיפר על תוכניותיו לוותיקן, הפרסקאות שבכוונתו להזמין, הפסלים שרצה לרכוש. פרנצ'סקו השיב בחוכמה, מפגין את מומחיותו.

האפיפיור הסכים לקנות את חמישה-עשר השרטוטים במחיר מאתיים חמישים דוקטים זהב — חמישים יותר מהמחיר שהוזכר במקור. פרנצ'סקו הצליח לא רק למכור לאפיפיור, אלא גם להשיג מחיר גבוה מתקוותיו.

אחרי עזיבת הוותיקן, חגגו פומפיו ופרנצ'סקו את הצלחתם בפונדק רומי.

— האפיפיור נתפס בפיתיון. עכשיו תוכל לומר שהאפיפיור עצמו מאשר את אוספך!

— לא ממש שיקרתי. הצוואה קיימת באמת. העובדה שהיא מזויפת הוא פרט טכני.

הם צחקו יחד. כל מכירה, כל שקר מוצלח, חפר עוד קצת את התהום בין האיש שהפך להיות לבין זה שחלם להיות בנעוריו.

1550: הגילוי לאורציו

ב-1550, אורציו היה בן עשרים ושתיים. הוא הפך לצעיר מוגמר: זריז, תרבותי, מאוזן. הוא למד ספרות קלאסית, ציור, אדריכלות. הוא התעניין במיוחד ביצירותיו של לאונרדו, שואל ללא הרף את אביו על טכניקות המאסטרו, על גילוייו, על גאונותו.

פרנצ'סקו התבונן בבנו ברגשות מעורבים. אורציו יהיה היורש האידיאלי לניהול הירושה. אך לשם כך, היה צריך לגלות לו את האמת. ופרנצ'סקו חשש מהרגע הזה כבר שנים.

הזרוז בא מהצעתו של אורציו. ערב אחד, אחרי הסעודה, פנה הצעיר אל אביו בחדר העבודה.

— אבא, יש לי הצעה. אדמות טרצ'ו למכירה. זהו אחוזה נהדרת, פורייה מאוד, שתניב הרבה. אך כדי לקנות אותה, נזדקק למכור חלק מהאוסף.

פרנצ'סקו חש נבוכות. מכירת חלק מהאוסף תמשוך תשומת-לב, תעורר חשדות, תסכן את התמוטטות בניין השקרים.

— יצירות אלה אינן למכירה, השיב ביובש.

— אבל אבא, יש לנו מאות מהן! מכירת חמישים שרטוטים לא תעשה שום הבדל. וזה יאפשר לנו לרכוש אדמות שיעשירו את המשפחה.

— אינך מבין, אֶנְרִיצִיו. יצירות אלה מיוחדות. אין למכור אותן כך, ללא זהירות.

— מדוע? מה כה מיוחד בהן? אלה שרטוטים של לאונרדו, אמנם יוצאי-דופן, אך יש לנו כה הרבה מהם! מדוע המסתורין הזה? פרנצ'סקו הבין שהרגע הגיע. הוא כבר לא יכול היה להתחמק מהשאלות. אֶנְרִיצִיו היה מבוגר דיו, בשל דיו כדי להכיר את האמת. ואם יום אחד יירש, היה צריך שידע על אילו יסודות שבירים נשען הונם.

— שב, בני. עלינו לקיים שיחה שדחיתי זמן רב מדי.

פרנצ'סקו סיפר הכול. הוא סיפר על מות לאונרדו, על דין ה'*droit d'aubaine*', על ההחלטה הנואשת להוציא את היצירות, על ליל הגניבה, על זיוף הצוואה, על שנות השקר, על פרשת טריבולציו, על המכירות העוקבות.

אֶנְרִיצִיו הקשיב בדממה, פניו עוברות מהפתעה לחוסר-אמון, ואחר-כך לזוועה. הוא הביט באביו כאילו ראה אותו לראשונה.

— שיקרת במשך שלושים שנה? מלמל. כל הסיפור הזה על צוואה לגיטימית... זה היה שקר?

— כן, הודה פרנצ'סקו. שיקרתי כדי להגן על הירושה. וכדי להגן עלינו.

— אך אם האמת תתגלה, נאבד הכול! את המוניטין שלנו, את הונינו, אולי אף את חירותנו!

— בגלל זה עליך להיזהר. המכירות המסיביות שאתה מתכנן בלתי-אפשריות. הן ימשכו תשומת-לב, יעוררו חשדות.

אֶנְרִיצִיו אחז ראשו בידיו.

— אבא, שמת אותי במצב בלתי-אפשרי. עלי כעת לשאת בסוד הזה, לחיות בפחד, לשקר בתורי.

— אני יודע, השיב פרנצ'סקו בעצב. אך זה היה הכרחי. מישהו היה חייב לדעת. מישהו היה חייב להמשיך להגן על הירושה אחרי מותי.

— ומה עם ילדיי? נכדיי? כולם יצטרכו לשאת בנטל הזה? כל עוד יהיה נחוץ. עד שיחלוף מספיק זמן כך שאיש לא יוכל עוד להטריד אותנו. אולי מאה שנה. אולי מאתיים.

— מאתיים שנות שקרים, מלמל אורצ'יו. איזו ירושה אתם משאירים לנו.

— ירושת הגאונות, מחה פרנצ'סקו. בלעדינו, היא הייתה אובדת. האין זה מחיר מקובל?

אורצ'יו לא השיב. הוא עזב את החדר ללא מילה, משאיר את פרנצ'סקו לבדו עם ייסורי-מצפוננו.

הפיוס

היחסים בין פרנצ'סקו לאורצ'יו נותרו מתוחים במשך חודשים אחדים. אורצ'יו נמנע מאביו, בקושי דיבר אליו בארוחות המשפחתיות. אנג'ליקה, שחשה באי-הנוחות מבלי לדעת את סיבתה, ניסתה לפייס ביניהם.

— מה קרה ביניכם? שאלה את פרנצ'סקו. מדוע אורצ'יו מתייחס אליך בכזו קרירות?

— חילוקי-דעות על ניהול הנכסים, השיב פרנצ'סקו. שום דבר חמור. זה יעבור.

אך זה לא עבר. אורצ'יו נראה חסר יכולת לקבל את הגילוי שהרס את הדמות האידיאלית שהחזיק על אביו.

זה היה פּוֹמְפֵּיּוֹ, שבריאותו דעכה במהירות, שנטל את רשות הדיבור כדי לפייס בין האב לבן. בפברואר 1552, זימן את אֹרְצֵיּוֹ לשיחה פרטית.

— צעיר, אמר לו הפסל המזדקן, אתה שופט את אביך בחומרת הנעורים שמעולם לא ניצבו בפני בחירות בלתי-אפשריות. אביך ניצב מול דילמה: להניח לפיזור ואבדן גאונותו של לאונרדו, או לפעול מחוץ לחוק כדי להצילה. הוא בחר באפשרות השנייה. האם זה היה נכון מוסרית? איני יודע. אך זה היה מובן אנושית. — הוא גנב, השיב אֹרְצֵיּוֹ. הוא שיקר. הוא הטעה אנשים בעלי אמון.

— הוא הציל אוצרות שהיו אובדים. כתבי-היד שאביך הוציא מכילים גילויים מאות שנים קדימים מדע הרפואה. אילו הסוכנים הצרפתים היו מחרימים אותם, הם היו מסתיימים במרתף, נאכלים בעכברושים. הודות לאביך, הם משומרים, נלמדים, מועברים.

— במחיר מה? במחיר כבוד משפחתנו?

— הכבוד? חזר פּוֹמְפֵּיּוֹ בחיוך עצוב. ילדי, הכבוד הוא מותרות שיכולים להרשות לעצמם רק אלה שמעולם לא עמדו בפני בחירות מפצלות. לאביך לא היו את המותרות האלה. הוא נאלץ לבחור בין מצפוננו המוסרי לבין שימור הגאונות. הוא בחר בגאונות. תוכל להאשים אותו?

אֹרְצֵיּוֹ נשאר שקט, מהרהר.

— ועכשיו, המשיך פּוֹמְפֵּיּוֹ, אתה עומד מול אותה בחירה. או שתחשוף את האמת ותהרוס את משפחתך, או שתמשיך את השקר ותשמר את הירושה. מה תבחר?

— איני יודע, הודה אֹרְצֵיּוֹ. באמת איני יודע.

— אם כן, קח את הזמן להרהר בכך. אך בעודך מהרהר, אל תעניש את אביך על שעשה את מה שחשב שנכון. הוא נשא בנטל הזה לבדו במשך שלושים שנה. הוא ראוי לפחות לחמלתך, אם לא להסכמתך.

שיחה זו השפיעה עמוקות על אֹרְצִיו. הוא החל לחדש את הקשר עם אביו. חילופי-דברים חזרו להיות אפשריים, אף כי עדיין מתוחים.

ערב אחד, שב אֹרְצִיו לחדר-העבודה של פרנצ'סקו.

— אבא, הכריז בקול עייף, הרהרתי. אעשה כפי שאתה מבקש. אגן על הסוד. אך בתנאי אחד.

— איזה?

— שתיתן לי את כל הפרטים. כל המסמכים, כל ההוכחות, כל שמות השותפים. עלי לדעת בדיוק היכן המלכודות כדי להימנע מהן.

פרנצ'סקו הנהן בהקלה. הוא בילה את החודשים הבאים בהכנסת אֹרְצִיו לדקויות ההונאה. הוא הראה לו את המסמכים המזויפים, הסביר לו כיצד זייף אותם, גילה לו את קיום השותפים המשניים, לימד אותו את אמנות מכירת היצירות מבלי לעורר חשד.

אֹרְצִיו למד מהר. ברגע שקיבל את מצבו, הוכיח את עצמו זריז כאביו בהסתרה. הסוד הועבר. השקר יימשך.

המסמך החתום

ב-1555, קיבל פרנצ'סקו החלטה שרדפה אותו כבר שנים. הוא ניסח מסמך שלם המספר את הסיפור כולו, ממות לאונרדו ועד ההווה. מסמך זה יוחתם וישמר בארכיוני המשפחה, ולא ייפתח אלא על-ידי דורות עתידיים, כאשר יחלוף מספיק זמן כך שהאמת תוכל להתגלות ללא סכנה.

מלצי בילה שבועות בכתיבת הטקסט הזה. הוא רצה שיהיה יותר מסתם סיפור אירועים. הוא רצה להסביר את מניעיו, ספקותיו, הצדקותיו. הוא רצה שהדורות הבאים יבינו מדוע פעל כך ומה קיווה להשיג.

המסמך פתח כך:

"אליכם שתקראו שורות אלה במאה שנה ומעלה, ברצוני לספר את ההיסטוריה האמיתית של ירושת לאונרדו דה וינצ'י, היסטוריה השונה עמוקות מזו שהעולם מכיר.

שמי פרנצ'סקו מלצי. הייתי התלמיד הקרוב ביותר ללאונרדו דה וינצ'י במשך שלוש-עשרה שנה, מ-1506 עד 1519. הייתי לצדו, למדתי ממנו, אהבתי אותו כפי שכן אוהב את אביו. כשמת באמבואז, בצרפת, ב-2 במאי 1519, ניצבתי מול בחירה נוראה.

החוקים הצרפתיים, באמצעות דין ה'*droit d'aubaine*', העניקו לכתר את כל רכושו של זר שמת ללא התאזרחות. לאונרדו מעולם לא קיבל מכתבי התאזרחות. כל ירושתו הייתה אמורה אפוא לשוב למלך צרפת. היצירות העיקריות — המונה ליזה, אנה הקדושה — הוחרמו והן כעת חלק מאוספי המלוכה.

אך בלילה שלאחר מותו, חברי סלאי ואני קיבלנו את ההחלטה להוציא יצירות מסוימות מהמלאי שעתיד היה להתקיים. הסתרנו כתבי-יד המכילים מחקרים מדעיים, לימודים אנטומיים בדיוק שאין דומה לו, חיבורים על מעוף והידראוליקה. הוצאנו גם את יוחנן המטביל ואת לדא והברבור.

האם זו הייתה גניבה? מבחינה משפטית, כן. מבחינה מוסרית, תמיד האמנתי שלא. יצירות אלה היו אובדות, מפוזרות, נהרסות. גאונותו של לאונרדו הייתה מוטלת, קטועה ממימדה המדעי שהיה אולי חשוב אף יותר ממימדה האמנותי."

פרנצ'סקו המשיך את סיפורו על-פני עשרות עמודים, מפרט כל שלב. הוא הסביר כיצד זייף את הצוואה, כיצד יצר את

ההתכתבות המפוברקת, כיצד ניהל את פרשת טריבולציו, כיצד מכר את היצירות תוך שמירה על אשליית הלגיטימיות.

המסמך הסתיים בהרהור פילוסופי:

"איני יודע אם עשיתי טוב. השאלה הזו רודפת אותי מדי יום. שיקרתי, גנבתי, הטעיתי. הטלתי על צאצאי נטל נורא. אך גם הצלתי אוצרות שאחרת היו אובדים.

מה יעשה עם מסמך זה מי שיפתח אותו בעוד מאה שנה או מאתיים? האם יפרסמו אותו, חושף כך את האמת והורס את מוניטין משפחתנו? או שישמור אותו בסוד, מנציח את השקר עוד יותר?

איני יכול להכתיב את ההחלטה הזו. כל דור חייב לבצע את בחירותיו המוסריות שלו. כל מה שאני יכול לומר, הוא שפעלתי לפי מצפוני, בלתי-מושלם ככל שיהיה. ניסיתי לשרת את היופי ואת הגאונות, גם באמצעים שנויים במחלוקת.

שהדורות הבאים ישפטו אותי. אני מקבל זאת".

פרנצ'סקו חתם ותיאר את המסמך: "פרנצ'סקו מלצי, מילאנו, 15 באוגוסט 1555". הוא חתם אותו בשעווה אדומה מסומנת בחותמו האישי, ואז הניחו בתיבת מתכת שנעל במפתח.

הוא זימן את אורציו ומסר לו בחגיגות את התיבה.

— מסמך זה מכיל את כל האמת על ירושתנו. אין לפתחו אלא כאשר יחלוף מספיק זמן כך שהגילוי כבר לא יוכל להזיק למשפחה. אולי בעוד מאה שנה. אולי יותר.

— כיצד אדע מתי הגיע הרגע? שאל אורציו.

— לא תדע. זה יהיה על צאצאייך להחליט. תפקידך הוא להעביר את התיבה הזו לבנך הבכור, עם אותן ההוראות. וכך מדור לדור, עד שמישהו ימצא את האומץ לפתוח את תיבת פנדורה זו.

אֶרְצֵי נָטַל אֶת הַתִּיבָה בִּירֶאֱת-כְבוֹד, מוֹדֵעַ לְמִשְׁקַל הַסַּמְלִי שֶׁל
מֶה שֶׁאֲחָז בִּידָיו.

— אַעֲבִיר אוֹתָהּ בְּנֶאֱמֻנוֹת, הַבְּטִיחַ.

הַדְּעִיכָה

שְׁנוֹת 1560 רָאוּ אֶת דְּעִיכְתּוֹ הַפִּיזִית שֶׁל פֶּרְנָצ'סְקוֹ. בְּגִיל שְׁבַעִים,
הֶפֶךְ לְזֶקֶן, שְׁעָרוֹתָיו לְבָנוֹת, גְּבוּ כַּפּוֹף, הִלִּיכְתּוֹ מֵהוֹסֶסֶת. אֶךְ רוּחוֹ
נוֹתֵרָה עֶרְנִית, וְהוּא הַמִּשְׁיָךְ לִפְקַח עַל נִיהוּל הָאוֹסֵף וְהַמְכִירֹת
הַמְזַדְמָנוֹת.

פּוֹמְפִּיּוֹ מֵת ב-1558. מוֹתוֹ הִשְׁפִּיעַ עֲמוּקוֹת עַל פֶּרְנָצ'סְקוֹ, שֶׁאִיבָד
בְּכֶךְ אֶת הַקֶּשֶׁר הַחַי הָאֲחֵרוֹן שֶׁלּוֹ לְתַקּוּפַת לֵאוֹנָרְדוֹ. פּוֹמְפִּיּוֹ הָיָה
יוֹתֵר מִשְׁוֹתֶף-לִפְשַׁע אוֹ יִדִּיד. הוּא הָיָה אִישׁ-הַסּוֹד, הַיּוֹעֵץ,
הַתְּמִיכָה הַמוֹסְרִית שֶׁבִּלְעֵדִיהָ קָרוֹב לוֹוֹדָאִי לֹא הָיָה יָכוֹל לְשַׁמֵּר
אֶת חַיָּיו הַכְּפוּלִים בַּמִּשְׁךְ כֹּה הָרַבָּה שָׁנִים.

אֲנִגְלִיקָה, גַּם הִיא, מֵתָה ב-1562, נִלְקָחָה עַל-יְדֵי חוּם שְׂכִילָה
אוֹתָהּ תוֹךְ יָמִים אֶחָדִים. פֶּרְנָצ'סְקוֹ בָּכָה אוֹתָהּ בְּכֻנּוֹת, אָף
שֶׁנִּישְׁוֹאִיהֶם מַעוֹלָם לֹא הָיוּ אֵיחָדוֹ שֶׁל אֶהְבָּה נִלְהַבֵּת. הִיא הָיְתָה
רַעִיָּה נֶאֱמָנָה, אִם מִסּוּרָה, בַּעֲלַת-בֵּית כְּשִׁירָה. הִיא הָיְתָה רֹאוּיָה
לְיוֹתֵר מִלְּהִינְשָׂא לֵאִישׁ שְׁכּוֹסֵס אוֹתוֹ סוֹד שֶׁלֹּא יִכּוֹל הָיָה לְחַלּוֹק
עִמָּה.

פֶּרְנָצ'סְקוֹ חַי עֵתָה בְּזִיכְרוֹנוֹתָיו. הוּא בִּילָה שְׁעוֹת אֲרוּכוֹת בַּסֵּדָנָה
הַחֲשֵׁאִית שֶׁל עֲלִיית-הַגֶּג, מִתְבּוֹנֵן בִּיצִירוֹת לֵאוֹנָרְדוֹ, קוֹרֵא שׁוֹב
אֶת כְּתָבִי-הַיָּד, נֹזֵכַר בְּשָׁנִים שֶׁבִּילָה בִּשְׁיִירוֹת הַמֶּאֱסָטְרוֹ.

יוֹחֲנָן הַמְּטָבִיל, שֶׁמַּעוֹלָם לֹא מָכַר לְמִרּוֹת הַצָּעוֹת מִפְתּוֹת, תִּפְסֵם
מִקּוֹם מֵרָכִיז בַּסֵּדָנָה הַפְּרִטִית הַזֹּאת. הוּא הִבִּיט בּוֹ לְעִיתִים קְרוֹבוֹת,
אוֹבֵד בְּהַתְּבֻנָּנוֹת בַּמִּבְטָה הַזֹּאת הַמּוֹרֵם לְשָׁמַיִם, בַּחֲיוֹךְ הַחִידָתִי הַזֶּה,
בְּאַצְבַּע הַמַּצְבִּיעָה כֻּלְּפִי מַעֲלָה.

— מה היית חושב על כל זה, מאסטרו? מלמל לעיתים אל התמונה. האם היית מאשר את שקריי? או שהיית מגנה אותי? התמונה לא השיבה. אך פרנצ'סקו אהב לדמיין שלאונרדו היה מבין, שהיה סולח. המאסטרו תמיד התאים את עקרונותיו לנסיבות. הוא היה מבין שלעיתים, כדי לשרת טוב עליון, יש לקבל את חריגת החוקים הרגילים.

אֹרְצִיו בא לעיתים קרובות לבקר את אביו המזדקן. יחסיהם השתפרו ניכרות עם השנים. אֹרְצִיו קיבל לבסוף את הנטל שהועבר אליו, וכעת ניהל את האוסף באותה זהירות ואותה מיומנות כמו אביו.

— כיצד אתה מרגיש היום, אבא? שאל אֹרְצִיו באחד מביקוריו בסתיו 1569.

— זקן, בני. זקן מאוד. עצמותי כואבות, ראייתי דועכת, ידיי רועדות. אך רוחי עדיין בהירה. אני עדיין יכול ליהנות מהפלאים האלה שהצלנו.

הם עמדו מול יוחנן המטביל, מתבוננים יחד ביצירת המופת שפרנצ'סקו נשבע שלעולם לא ימכור.

— מעולם לא התחרטת? שאל אֹרְצִיו. אחרי כל מה שקרה, כל השקרים הללו, כל שנות הפחד הללו?

— התחרטתי שנאלצתי לשקר, שנאלצתי לחיות בפחד, שהטלתי על משפחתי סוד נורא. אך אינני מתחרט על שהצלתי את היצירות האלה. הבט סביבך. האין זו הצדקה מספקת?

— אני רוצה להאמין בכך, אבא. כדי שאוכל להמשיך לחיות עם הסוד הזה.

— תצליח. אתה חזק יותר משאתה חושב. ויום אחד, כשתעביר את הסוד לבנך שלך, תבין מדוע עשיתי את מה שעשיתי.

מותו של פרנצ'סקו

בינואר 1570, חש פרנצ'סקו שסופו מתקרב. הוא שכב במיטתו מזה שבועות אחדים, נחלש מחום מתמיד שהרופאים לא הצליחו לרפא. ימיו היו ספורים.

הוא זימן את אֶרְצִיו למיטתו.

— בני, אמר בקול חלש, לא נותר לי הרבה זמן. ברצוני לומר לך כמה דברים אחרונים לפני שאלך.

אֶרְצִיו כרע ליד המיטה, נוטל את ידו הכחושה של אביו בידו שלו.

— אל תדבר כך, אבא. תתאושש.

— לא, קטע פרנצ'סקו. אני רופא של עצמי. אני מזהה את הסימנים. המוות קרוב. ועלי להעביר לך את הוראותי האחרונות.

הוא השתעל בכבדות בטרם המשיך:

— התיבה החתומה שהפקדתי בידך לפני חמש-עשרה שנה... היא עדיין ברשותך?

כן, אבא. היא בטוחה בארכיוני האישיים.

— טוב. תעביר אותה לבנך הבכור כשתחוש שהגיע הרגע. ותאמר לו את מה שאני אומר לך עכשיו: הסוד הזה הוא גם נטל וגם כבוד. נטל כי הוא מחייב לשקר, לחיות בפחד. כבוד כי הוא הופך אותנו לשומרי אוצר שאין לו תחליף.

— אומר לו, הבטיח אֶרְצִיו.

פרנצ'סקו עצם עיניו, אוסף כוחותיו למילותיו האחרונות.

— הקדשתי את חיי לשמירת מורשת לאונרדו. זו הייתה שליחותי, חובתי, סיבת קיומי. עכשיו השליחות הזו היא שלך.

— כמה זמן, אבא? כמה דורות יצטרכו לשאת בסוד הזה?

— איני יודע. אולי חמישה. אולי עשרה. אולי בעוד מאתיים שנה, בעוד שלוש מאות שנה, יהיה למישהו האומץ לפתוח את התיבה ולחשוף את האמת. או אולי הסוד יישמר לנצח. איני יכול לחזות זאת.

הוא פתח את עיניו פעם אחרונה, נועץ מבטו בבנו בעוצמה שסתרה את חולשתו הפיזית.

— מה שלא יקרה, אֶרְצִי, הבטח לי דבר אחד: היצירות חייבות לשרוד. זה כל מה שחשוב. שמוניטיננו יוכתם, ששמנו יטונף, לא משנה. אך יצירות המאסטרו חייבות להישמר. זה העיקר.

— אני מבטיח לך, אבא. היצירות ישרדו.

פרנצ'סקו חיך חיוך חלוש, מורגע מהבטחה זו.

— אם כן אוכל למות בשלווה. שליחותי הושלמה. השאר בידי האל והדורות הבאים.

הוא עצם עיניו ושקע בשינה שממנה יתעורר רק לזמן קצר, שעות אחדות לפני מותו.

פרנצ'סקו מלצי מת בשלווה ב-16 בינואר 1570, חמישים ואחת שנה אחרי מות לאונרדו דה וינצ'י. הוא היה בן שבעים ותשע. עד הסוף, שמר על סודו, חושף אותו רק לבנו אֶרְצִי ומפקיד את וידויו שלאחר-המוות במסמך חתום שהדורות הבאים יפתחו יום אחד.

ההלוויה הייתה מפוארת. הארכיבישוף בעצמו חגג את המיסה בקתדרלה. המושל הספרדי נכח בטקס. עשרות אישים מהעולם האמנותי והפוליטי דחקו כדי לחלוק כבוד אחרון למי שהיה תלמידו האהוב של לאונרדו ושומר מורשתו הנאמן.

בנאומו ההספד, שיבחו את נאמנותו של פרנצ'סקו כלפי מאסטרו המנוח, מסירותו לשימור יצירות הגאון, נדיבותו כלפי המוסדות

התרבותיים המילאניים. איש לא הזכיר את אזורי-הצל, השאלות הבלתי-פתורות על מקורו המדויק של אוספו.

אֹרְצִיו, בבגדי-אבל, הקשיב לשבחים אלה ברגשות מעורבים. אביו לא היה היורש הנאמן של צוואה לגיטימית. הוא היה גנב נועז, זייפן מוכשר, מטעה מוגמר.

אך הוא היה גם מציל. ללא התערבותו, אוצרות שאין להם ערך היו אובדים. הדואליות הזו — פושע וגיבור, גנב ושומר — תאפיין מעתה את הירושה שקיבל אֹרְצִיו.

אחרי ההלוויה, כשכל האורחים עזבו, פנה אֹרְצִיו לבדו לסדנה החשאית בעליית-הגג. הוא התבונן ביצירות ששימר אביו במשך יותר מחצי מאה.

כל זה נשמר בזכות השקר. כל זה ישרוד בזכות המשך השקר. אֹרְצִיו היה עתה שומר האמת הכפולה הזו: אותנטיות היצירות וכזב מקורן.

הוא הוציא את התיבה המתכתית המכילה את המסמך החתום של אביו. הוא שקל אותה, מתפתה לרגע לשבור את החותם ולקרוא את העדות שלאחר-המוות הזו. אך הוא התאפק. אביו היה ברור: מסמך זה נועד לצאצאים העתידיים, לא לו.

— שלום, אבא, מלמל בסדנה הריקה. נטלך הוא עתה שלי. הלוואי שאשאנו טוב כפי שנשאת אותו אתה.

הוא ירד במדרגות המובילות לעליית-הגג, סוגר בקפידה את הדלת מאחוריו. הסדנה החשאית שקעה חזרה בדממה ובאפלולית, שומרת על אוצרותיה וסודותיה לעשורים, למאות השנים הבאות.

בשנים שלאחר מכן, ניהל אֹרְצִיו את הירושה באותה זהירות ואותה מיומנות כמו אביו. הוא מכר מדי פעם יצירות משניות

לאספנים נבחרים בקפידה. הוא שימר את הבדיה של לגיטימיות האוסף. הוא העביר את ידיעתו על הסוד לבנו הבכור שלו, קרלו. הסוד עבר מצאצא לצאצא, כל אחד מוסיף את שכבתו שלו של תחבולה והצדקה. במאה ה-17, כשהעניין נראה אבוד בערפילי הזמן, החליט קרלו מלצי לפתוח את המסמך החתום, בהתאם להוראות סבו פרנצ'סקו.

הגילוי גרם להלם בתוך המשפחה. חלק מהחברים הציעו לפרסם את הווידי הזה שלאחר-המוות. אחרים התנגדו, חוששים מההשלכות המשפטיות ומחוסר-הכבוד המשפחתי שינבע מכך. אחרי דיונים ארוכים, נמצא פשרה: המסמך יישמר בארכיוני המשפחה, אך תוכנו לא יפורסם. החלטה זו הנציחה את השקר. תוך שימור האמת עבור ההיסטוריה.

הדואליות הזו תאפיין את משפחת מלצי במשך מאות שנים. כל דור יצטרך לבצע את אותה בחירה כמו פרנצ'סקו: להנציח את השקר כדי להגן על הירושה, או לחשוף את האמת בסיכון לאבד הכול. ובמשך מאות שנים, כולם יבחרו לשמר את השקר, הופכים כך לשותפים שלאחר-המוות בגניבה הנועזת שהצילה את הגאונות.

הסוד יעבור מאב לבן, חוצה מאות שנים, שורד מלחמות, מהפכות, טלטלות פוליטיות. במאה ה-18, במהלך המלחמות הנפוליוניות, יקבל ממד פטריוטי: להגן על המורשת האיטלקית מפני ביזות צרפתיות. במאה ה-19, במהלך הריסורג'ימנטו, יהפוך לסמל התנגדות תרבותית איטלקית. במאה ה-20, במהלך שתי מלחמות העולם, ישרוד את ההפצצות והכיבושים.

כל תקופה תמציא מחדש את משמעות ההונאה, מתאימה אותה לערכיה ולדאגותיה שלה. אך הסוד עצמו יישאר שלם, מוגן על-די שומרים שהבינו שאמיתות מסוימות חייבות להישאר חבויות כדי שהיופי ישרוד.

עם חלוף המאות, האוסף יתפזר בהדרגה. מכירות עוקבות, הורשות למוסדות ותרומות אסטרטגיות יגרמו לכך שהיצירות שהוצלו על-ידי פרנצ'סקו ב-1519 יימצאו במוזיאונים הגדולים בעולם. הבריטיש מיוזיאם, הלובר, האופיצי, המטרופוליטן — כולם יחזיקו בפריטים שמקורם בשקרו של מלצי, מבלי לדעת לעולם את מקורם האמיתי.

יוחנן המטביל, שפרנצ'סקו נשבע שלעולם לא ימכור, יישאר במשפחה עד אמצע המאה ה-19. ב-1836, הצאצא הישיר האחרון של המלצים, ויטוריו, ימכור אותו ללובר תמורת סכום ניכר. התמונה תצטרף למונה ליזה באוספים הצרפתיים, סוגרת מעגל שהחל כמעט שלוש מאות שנה קודם לכן.

ההיסטוריה הייתה רחוקה מלהסתיים. היא רק החלה. ובמשך ארבע מאות וחמישים שנה נוספות, שקרו של פרנצ'סקו מלצי יגן על גאונותו של לאונרדו דה וינצ'י, עד שסוף-סוף, ב-2025, האמת תתפרץ לאור היום.

אך גם אז, השאלה תישאר: האם פרנצ'סקו מלצי היה גנב או מציל? פושע או גיבור? התשובה, כתמיד, תלויה במי ששואל את השאלה ולאילו מטרה.

שכן ההיסטוריה, כמו האמנות, לעולם אינה פשוטה. היא עשויה מאזורים אפורים, מבחירות בלתי-אפשריות, משקרים המשרתים את האמת ואמיתות ההורסות את היופי. פרנצ'סקו מלצי הבין זאת. ומסיבה זו, שקרו שרד כה הרבה זמן.

פרק 4: ארכיטקטורת השקר

פריז, משרדו של ברטייה, 7 באוקטובר 2024

פייר ברטייה סגר את התיק במחווה עייפה. לפניו, פרושים על שולחנו, יצרו המסמכים המפלילים כתב-אישום בלתי-מתפשר: צילומים של תשעת כרכי קטלוג המעשים של פרנסואה הראשון, התכתבויות בין היסטוריונים מהמאה ה-19, ניתוחים פילולוגיים של הצוואה לכאורה, מחקרים השוואתיים של כתבי-יד.

מרשאן התכופף לעבר המסך שבו הוצג מאמר דיגיטלי מ-1893.

— מה זה?

— מאמר של אנטול דה מונטגלון. "צוואתו של לאונרדו דה וינצ'י", שפורסם בפרסומי איחוד חברות האמנות היפה. הסיפור המופרך ביותר בכל הפרשה הזו.

— מופרך יותר מהשאר?

— שפוט בעצמך.

ברטייה נשען בכורסתו, ידיו שלובות.

— סוף המאה ה-19. צוואת לאונרדו נפוצה, אך רק בתרגום איטלקי. איש מעולם לא ראה את המקור הצרפתי שהיה אמור להיות מופקד אצל הנוטריון של אמבואז ב-1519.

— משרד הנוטריון עדיין היה קיים?

— כן, נותר באותה משפחה מהמאה ה-15 עד סוף המאה ה-19. בורו היו נוטריונים מאב לבן. רציפות יוצאת-דופן שמשמעה שאם הצוואה הופקדה שם, המסמכים המקוריים היו צריכים להימצא שם. כל ההיסטוריונים בתקופה ההיא ניסו להשיג גישה אליהם.

מרשאן קימט את גבותיו.

— ללא הצלחה?

— תמיד סירוב מנומס, אך חד-משמעי. מונטגלון עצמו ספג כישלון. האב שְׁנוּלָה, זכרונאי מקומי מוכר, שארל דה גראנמזון, ארכיונר מחוזי... כולם נדחו. מונטגלון מספר על כך: "נדחינו באלגנטיות ובנימוס כאחד בסירוב חד-משמעי".

— באיזה תירוצים?

— התירוצים הקלאסיים: ארכיונים עתיקים שטרם מוינו, מעבר קרוב, הבטחות למחקרים עתידיים... מונטגלון כותב: "הבנו את הרמז". הוא הבין.

— והמסמך?

— ב-1885 מתרחש אירוע מכריע: שושלת בֹּרוֹ נכחדת. הנציג האחרון מת ללא יורש זכר. משרד הנוטריון מחליף ידיים בפעם הראשונה. הנוטריון החדש, מאסטרו מרטן, יורש תוהו-ובוהו. הוא מטיל על אחד מפקידיו למיין את החומר. הפקיד מגלה שהארכיונים העתיקים ביותר, אלה של המאה ה-16, מאוחסנים בחביות.

— חביות?

— נוהג נפוץ. מונטגלון מצטט את ז'אק-אוגוסט דה תו, ההיסטוריון הגדול, ששימר את אוספיו כך. מוצק, אטים, הגנה מפני לחות ומכרסמים. באחת מהן, בתוך צרורות חוזים ישנים, נתקל הפקיד במסמך שבולט.

הוא החליק את אצבעו על המסך.

— "לא המקור עצמו, אלא עותק עתיק על נייר מהמאה ה-17, שנעשה כמובן בשל הסקרנות והחשיבות היוצאת-דופן של המסמך".

— עותק מהמאה ה-17. יותר ממאה שנה אחרי האירועים?

— מאה וחמישים שנה, לדיוק. ובצרפתית, לא באיטלקית. מה שמרמז שמקור צרפתי אכן היה קיים. הפקיד מוסר את המסמך לאדם בשם סְקָריב, מורה לציור בקולג' רומורנטין.

— רומורנטין? מדוע שם?

— המאסטרו שהיה שם ב-1516-1517 עבור פרויקט מעון מלכותי שמעולם לא יצא לפועל. סְקָריב מציג את המסמך בקונגרס איגודי אמנות היפה ב-1893.

האוצר קם והחל להתהלך הלך ושוב.

— תן לי לסכם. במשך עשרות שנים, בֹּרוּ מסרבים לגישה לארכיוניהם. ואז, ברגע שהמשפחה נכחדת ומשרד הנוטריון מחליף ידיים, מגלים עותק? נוח מדי. אם לִבֹּרוּ היה המקור, מדוע הסוד הזה?

— מונטְגֶ'לון משיב על כך באורח מסוים. הוא כותב: "כעת ידוע שלא יימצאו יומני המחזיונות העתיקים מהמאה ה-16 וכי החתיכה המקורית אבודה בלתי-הפיך".

— איזה לשון-נקייה. מה מלמד אותנו הגילוי הזה?

— במאה ה-17, מישהו סבר שכדאי להעתיק צוואה זו. מסמך חשוב דיו כדי לזכות להיות מועתק, אך אולי היה בעייתי. אחרת, מדוע לא לשמר את המקור? המקור נעלם בין המאה ה-17 לסוף המאה ה-19. היעלמות... נוחה.

— נוחה?

— כי עותק מאוחר לא מוכיח דבר. אין מומחיות רצינית אפשרית, אין ניתוח פליאוגרפי, אין בדיקת דיו, נייר, חותמות. רק עדות עקיפה. סיפור החבית הזה משמר את האשליה שמקור היה קיים תוך הפיכת כל אימות לבלתי-אפשרי.

— אתה חושב שזה היה מכוון? שִבֹּרוּ גרמו למקור להיעלם?

— איני יכול להוכיח דבר. אך הרהר בכרונולוגיה. במשך שלוש מאות שנה, הם שומרים בקנאות על ארכיוניהם. הם מסרבים לגישה להיסטוריונים המוסמכים ביותר. ואז המשפחה נכחדת, המשרד מחליף ידיים, וכמו במקרה, מוצאים עותק שאינו מאפשר שום מומחיות, אך שומר את האגדה בחיים.

— מרוחק, אך לא בלתי-אפשרי.

— זה משתלב בתבנית הכללית. בכל פעם שחופרים, מוצאים עקבות, אך לעולם לא הוכחות סופיות. תכונת הונאה בנויה היטב.

מרשאן שב לשבת.

— מדוע שבוֹרוֹ יגנו על תחבולה זו? איזה עניין?

— כמה השערות. ראשית, סוד מקצועי. נוטריון אינו חושף אי-סדירויות של מעשים שערכו קודמיו. זה יטיל דופי במקצוע. אחר-כך לחצים. צאצאי מלצי שרכשו את השתיקה. זו לא תהיה הפעם הראשונה שמשפחה גדולה מנצלת את השפעתה כדי להעלים מסמכים מטרידים. לבסוף, ההנחה הפשוטה ביותר: לא היה להם מה להסתיר כי לא היה מה למצוא. המקור מעולם לא היה קיים. עותק המאה ה-17 עצמו הוא זיוף, שנוצר כדי לחזק את האגדה.

— רצף האירועים מטריד אותי. שלוש מאות שנות דממה מוחלטת, ואז לפתע, בדיוק ברגע שהעניין בלאונרדו מתפוצץ ברחבי אירופה, כשהסקרנים מתחילים לשאול את השאלות הנכונות, מוצאים עותק.

— ראית את העיקר. שנות 1880-1890 מסמנות נקודת מפנה בלימודי לאונרדו. גוסטב אוזאן מפרסם את הביוגרפיה שלו, שארל רוואיסון-מוליין עורך את כתבי-היד של המכון. לאונרדו הופך לתופעה תרבותית עיקרית. ובדיוק ברגע ההוא, הצוואה צצה מחדש.

— יפה מכדי להיות אמת. אילו היית בורו, ואילו החזקת בסוד משפחתי, מהו הרגע הטוב ביותר לחשוף אותו?

— תאר לעצמך שהם ידעו תמיד שהצוואה הזו בעייתית. אולי אף מזויפת. אך לא יכלו לומר דבר בלי לפגוע בכבוד תפקידם. אז שמרו על שתיקה. ואז הבורו האחרון מת. השושלת נכחדת. אין יותר צורך להגן על הסוד המשפחתי. כיצד לחשוף אותו מבלי שזה יפול על מוניטין המשפחה? סיפור החבית הופך למבריק.

— אני מתחיל להבין. הם אינם צריכים לחשוף דבר. הנוטריון החדש הוא זה שמגלה. בורו מתים, כבודם ניצל. ועותק המאה ה-17 מאפשר לשמר את הדו-משמעות.

— אסטרטגיית יציאה מושלמת. הסוד נחשף, אך איש לא יכול להאשים את בורו בשקר. הם פשוט שמרו על מסמך שאולי לא הכירו את טיבו האמיתי.

— אפילו הגילוי היה מתוזמר?

— יותר מוקל. הבורו האחרון ידע שהוא עומד למות ללא יורש, שהמשרד יחליף ידיים. הוא אולי השאיר את המסמך הזה במקום שבו ימצא. לא בקלות מדי, מה שהיה מעורר חשדות. אך גם לא בקושי מדי. חבית בין חביות אחרות שפקיד מסור היה בסוף פותח בעת מלאי. ובפנים, עותק ישן דיו כדי להיות מהימן, חדש דיו כדי להיות קריא, ובעיקר, מאוחר דיו כדי שאף מומחיות רצינית לא תהיה אפשרית.

הוא הוציא מסמך נוסף ממגירה.

— הביטו. מלאי ארכיוני המשרד שנערך ב-1860, עשרים וחמש שנה לפני מות הבורו האחרון. נחשו מה מוצאים שם.

— שום אזכור לצוואה?

— שום. המלאי מפורט. הוא רושם מאות מסמכים מהמאה ה-16. אך אף לא צוואה של לאונרדו דה וינצ'י. אם כן, או שהיא

הוסתרה איפשהו שגם המלאי הרשמי לא הצליח למצוא, או שהיא עדיין לא הייתה קיימת ב-1860, או שהיא הייתה קיימת, אך הבורו דאז בחר לא להזכירה, יודע שזמנו יגיע.

— מסחרר. קונספירציה המערבת עשרות אנשים.

— לא קונספירציה. העברה. כל דור של בורו קיבל את הסוד מהקודם. "בארכיונו יש מסמך בעייתי בנוגע ללאונרדו דה וינצ'י. רק בעלי-הזכות ממשפחת מלצי יכולים לקבל אליו גישה. העבר הוראה זו ליורשך". לא צריך הסברים מפורטים. רק הוראה פשוטה, שחזרת מאב לבן.

— ואיש מעולם לא שבר את השרשרת?

— ההוראה הזו לא הייתה בעיניהם דבר יוצא-דופן. סוד בין סודות אחרים.

— אם תיאוריה זו נכונה, זה אומר שבורו ידעו שהצוואה מזויפת. הם היו שותפים מההתחלה.

— לא בהכרח שותפים פעילים. אולי פשוט שומרים מודעים. תאר לעצמך: סביב 1525, פרנצ'סקו מלצי, אז במילאנו, זקוק להביא לאימות צוואתו המזויפת. הוא הולך לנוטריון של אמבואז, גיום בורו, אבי השושלת.

— והוא אומר לו "שלום, באתי לרשום צוואה מזויפת".

— לא, כמובן. הוא מציג את המסמך כאותנטי. אך גיום בורו, שאינו נולד אתמול, רואה את הבעיות. ניסוחים בלתי-רגילים, פרטים שלא מסתדרים. לדוגמה היעדר מכתב התאזרחות, מידע הידוע לנוטריון. לפרנצ'סקו היו חמש-שש שנים לשכלל את סיפורו, אך פרטים טכניים מסוימים חושפים את הזיוף המאוחר. פרנצ'סקו מלצי הוא אציל מילאני. אולי יש לו כסף לקנות שתיקה. בורו מסכים לעצום עיניים, לשמר את ה"צוואה" בארכיונו, תחת חותם, אך ללא אימותה. זה מעניק לו סוג של ביטוח. אם העניין יסתבך, הוא יוכל תמיד לומר ששמר עדות לאי-סדירות זו.

מרשן החל להתהלך הלך ושוב.

— תיאוריה מרתקת.

— אין הוכחה ישירה. אך יש הרבה סימנים המתכנסים. הסירוב העקשן של בורו לאפשר גישה לארכיונים. ההיעדרות במלאי 1860. הגילוי הנוח בדיוק אחרי הכחדת המשפחה. ובעיקר, העובדה שזהו עותק מהמאה ה-17 ולא המקור מהמאה ה-16.

— מדוע "בעיקר"?

— כי עותק מהמאה ה-17, זהו הפרשה המושלמת. הוא מוכיח שהמסמך היה קיים. בדיוק מה שהיה עושה מי שרצה גם לחשוף וגם להסתיר את האמת.

— מה שמרתק אותי, זה תבונת הבנייה. בכל שכבה מוצאים בדיוק מספיק מידע כדי לשמר את האגדה, אך לעולם לא מספיק כדי להוכיחה סופית.

— אמנות ההונאה. לעולם לא לשקר לגמרי. להשאיר עקבות, אך בלתי-ודאיים. ליצור מערכת שתוכל לשרוד את יוצריה מכיוון שאינה נשענת על אדם אחד, אלא על מוסד.

— בורו כמוסד.

— לפרנצ'סקו מלצי הייתה גאונות ההבנה שהוא זקוק לערב מוסדי. לא רק שותפים בודדים שימותו ויקחו את סודם עמם. אלא מוסד שיתמיד.

ברטייה המשיך:

— לכן הפרשה הזו מטרידה אותי כבר שלוש שנים. זה לא סתם מסמך מזויף. זו ארכיטקטורה שלמה של שקר, בנייה כה משוכללת ששרדה חמש מאות שנה. פרנצ'סקו מלצי לא היה רק גנב אופורטוניסט. הוא היה אסטרטג שחשב לטווח ארוך ביותר.

— בהניחכם שתאוריתכם נכונה...

— גם אם אני טועה בפרטים, התבנית הכללית נותרת תקפה. הצוואה הזו מציגה יותר מדי בעיות מכדי להיות אותנטית. והדרך שבה נשמרה והועברה מרמזת על רצון מכוון לשמר את חוסר-הוודאות.

— תאר לעצמך שאתה פרנצ'סקו מלצי ב-1519. אתה בן עשרים ותשע. איבדת זה עתה את מאסטרך. אין לך הון אישי. משפחתך בזה בכך על שבזבזת את נעורייך במעקב אחר אמן במקום לבנות קריירה. ולפתע, אתה מוצא עצמך מחזיק ביצירות שיכולות להפוך אותך לאיש עשיר ומכובד.

— אם תוכל להוכיח שהן שייכות לך כדיון, השיב מרשאו.

— זה לב הבעיה. ללא צוואה, אתה סתם גנב. עם צוואה, אתה יורש לגיטימי. אז אתה חושב ליצור צוואה מזויפת. אך אתה חכם. אתה יודע שהחיפזון קטלני. אתה נותן לדברים להירגע. אתה חוזר לאיטליה עם אוצרותיך. אתה ממתין. חמש שנים, שש שנים אולי. וכשאתה זקוק להכשיר את מכירת חלק מהאוסף, אתה מציג את הצוואה. לא לפני כן. זה מה שעשה מלצי. האזכור הראשון של הצוואה בהתכתבותו מתוארך ל-1525.

— אתה חושב שהוא לקח כל הזמן הזה כדי לזייף את המסמך?

— כדי לזייף אותו, וחשוב יותר, כדי ליצור רשת שלמה של עדויות שתתמוך בו. מלצי היה תרבותי. הוא הכיר את חשיבותן של הוכחות צולבות. צוואה לבדה אינה מספיקה. צריך אנשים שיוכלו לומר: "כן, ראיתי את לאונרדו כותב צוואה זו" או "כן, שמעתי את לאונרדו מביע רצון אחרון זה".

— אך כיצד למצוא עדים כאלה?

ברטייה שב לשולחנו ופתח תיק נוסף.

— הביטו במכתבים אלה. מדובר בהתכתבות של בני משפחת מלצי בין 1520 ל-1530. מוצאים בהם רמזים ל"חברים נאמנים" ש"זוכרים" את כוונותיו של לאונרדו. משרתים בקלו-לוסה

ש"שמעו" את המאסטרו מדבר על יורשיו. כומר מקומי ש"נכח" ברגעים האחרונים. כל העדויות הללו מתכנסות בפלא לאותה מסקנה: לאונרדו רצה להוריש הכול לפרנצ'סקו.

— עדים קנויים?

— אולי לא כולם. אחדים אולי האמינו בכנות שהם אומרים אמת. ללאונרדו הייתה אכן חיבה גדולה לפרנצ'סקו. הוא אולי דיבר עליו כעל יורשו הרוחני. אנשים אלה אולי פירשו מילות חיבה כהבטחות משפטיות. ופרנצ'סקו יכול היה לעודד פרשנות זו. מילה כאן, וידוי שם. "המאסטרו נהג לומר לי לעיתים קרובות...", "לאונרדו רצה ש...", לאט-לאט, האגדה נבנית. וכשהצוואה מופיעה, איש אינו מופתע באמת. כולם כבר "ידעו" שפרנצ'סקו הוא היורש.

מרשאו התקרב לשולחן.

— זו מניפולציה פסיכולוגית ברמה גבוהה מאוד.

— פרנצ'סקו היה אריסטוקרט. הוא חונך באמנות הדיפלומטיה, השכנוע העדין. אביו, ג'ובאני מלצי, היה קצין במיליציה מילאנו. משפחה מורגלת בתככי החצר, במשחקי הכוח. פרנצ'סקו פשוט יישם כישורים אלה על מצבו שלו.

— אך יש משהו שמפריע לי, התנגד מרשאן. אם פרנצ'סקו היה כה מבריק, מדוע לא יצר מכתבי התאזרחות מזויפים? זה היה הופך את שקרו למושלם.

ברטייה חייך.

— שאלה מצוינת. הרהרתי בכך רבות. השערה ראשונה. יצירת מכתבים מלכותיים מזויפים הייתה מסוכנת אינסופית יותר מיצירת צוואה פרטית מזויפת. הארכיונים המלכותיים היו שמורים, מפוקחים. הכנסת מסמך לארכיונים אלה הייתה דורשת שותפים ברמה הגבוהה ביותר של המדינה הצרפתית. בלתי-אפשרי עבור אציל מילאני צעיר ללא קשרים בחצר.

— וההשערה השנייה?

— עדינה יותר. אולי פרנצ'סקו לא היה זקוק למכתבי התאזרחות. תוכניתו לא דרשה שלאונרדו יהיה מוסמך כאזרח צרפת. להפך, היעדר ההתאזרחות שיחק לטובתו.

— כיצד?

— חשוב על כך. אילו לאונרדו היה מוסמך, רכושו היה כפוף לחוק הצרפתי. צוואתו הייתה חייבת להירשם רשמית, להיבדק, להיות מאושרת על-ידי הרשויות הצרפתיות. בלתי-אפשרי לזייף את כל זה. אך אם לאונרדו מת כזר, אז צוואתו כפופה לחוק האיטלקי, גמיש הרבה יותר. ניתן לנסחה באופן פרטי, ללא פורמליות קפדנית מדי. פרנצ'סקו יכול היה להסתפק ברישומה אצל נוטריון נוח באיטליה, רחוק ממבט הרשויות הצרפתיות.

— אך זה גם אומר שרכושו נפל בגדר דין ה'*droit d'aubaine*.

— בדיוק! זו גאונות התוכנית. לפרנצ'סקו מעולם לא הייתה כוונה לתבוע את הרכוש שנותר בצרפת, בעיקר המונה לזיה. אלה ממילא היו אבודים. לא, הוא כיוון ליצירות ולכתבי-היד שלקח עמו לאיטליה. אלה חמקו מדין ה'*droit d'aubaine*. מכיוון שכבר לא היו בשטח צרפת בעת מות לאונרדו.

מרשאו נותר שקט לרגע, מעכל את המידע הזה.

— אם כן פרנצ'סקו הקריב את המונה לזיה ואת שאר היצירות שנותרו בצרפת כדי להציל את מה שכבר גנב?

— בדיוק. הוא ערך חישוב פרגמטי. במקום לנסות לשמור על הכול ולסכן לאבד הכול, נטש את מה שממילא לא יכול היה לשמר. והוא ריכז את מאמציו בהכשרת מה שכבר החזיק ברשותו. אסטרטגיית נסיגה חכמה.

ברטייה שב לשבת ושילב את אצבעותיו.

— אך יש עוד יסוד מטריד עוד יותר. מצאתי התכתבות בין פרנצ'סקו מלצי לאביו ג'ובאני. במכתב זה, פרנצ'סקו מזכיר "את הירושות היקרות שהופקדו על-ידי המאסטרו" ומבקש עצה מאביו על "הדרך הטובה ביותר לשמרן ולמנפן". טון המכתב הוא זה של איש המחפש להכשיר את עמדתו, לא זה של יורש שליו בזכויותיו.

— יש לך את המכתב הזה?

— עותק. המקור נמצא בארכיוני המדינה של מילאנו. הביטו בקטע הזה.

הוא הושיט צילום למרשאן.

— "אבי, אני נושא במשא אחריות גדולה. יצירות המאסטרו נמצאות כעת תחת השגחתי, ועלי לוודא שאיש לא יוכל לערער את זכותי לשמרן. נקטתי צעדים מסוימים כדי לבסס את עמדתי, אך אני חושש שיהיו שינסו לחלוק עמי ירושה זו. יעצו לי כיצד לנהוג".

— "צעדים מסוימים", חזר מרשאן. זה יכול להיות זיוף הצוואה.

— או לפחות ההכנות לכך. מכתב זה מתאריך 1521, כלומר שנתיים אחרי מות לאונרדו. פרנצ'סקו עדיין בונה את מנגנון הגנתו. הצוואה תופיע במסמכים הרשמיים רק ארבע שנים לאחר מכן.

— האם יש תשובה מהאב?

— למרבה הצער לא. או לפחות, לא מצאתי אותה. אך שתיקתו של ג'ובאני מלצי עצמה רהוטה. שום מכתב נוסף מפרנצ'סקו לאביו אינו מזכיר במפורש ירושה זו. כאילו הנושא נסגר אחרי התכתבות זו. או שג'ירולמו נתן את הסכמתו, או שציווה על בנו לשמור על שתיקה בעניין זה.

— ככל שאנו חופרים יותר, כך דיוקנו של פרנצ'סקו מלצי מסתבך יותר. זה אינו התלמיד הנאמן והתמים של האגדה. זהו אדם מחשב המתכנן כל שלב בקפידה.

— איש הרנסנס, השיב ברטייה. אל נשכח את ההקשר. איטליה של המאה ה-16 הייתה עולם של תככים, קונספירציות, בגידות. המלצים עצמם שרדו את המלחמות בין מילאנו, ונציה וצרפת בניווט זריז בין הסיעות. פרנצ'סקו גדל בסביבה הזו. עבדו, יצירת צוואה מזויפת כדי להגן על ירושתו קרוב לוודאי לא הייתה פשע, אלא הכרח מעשי.

— עניין של כבוד, אף?

— אולי. בתפיסתו את העולם, הוא היה היורש הרוחני האמיתי של לאונרדו. הצוואה שיצר רק אישררה מציאות מוסרית שכבר הייתה קיימת. הוא לא גנב את המאסטרו, הוא ביצע את כוונותיו האמיתיות.

— רציונליזציה נוחה.

— כל הרמאים מרציונליזים את מעשיהם. זה אנושי. אך במקרה של פרנצ'סקו, קרוב לוודאי הייתה חלק של אמת. לאונרדו אהב אותו. הוא הפקיד בידיו את סודותיו, טכניקותיו, כתבי-ידו. פרנצ'סקו יכול היה להאמין בכנות שהוא ראוי לירושה הזו. ברטייה פתח תיק נוסף, עבה יותר.

— ריכזתי את כל העדויות בנות-הזמן על היחסים בין לאונרדו לפרנצ'סקו. וזארי, כמובן, המתאר את פרנצ'סקו כ"התלמיד האהוב ביותר". אך גם מכתבים של בני-זמנם, אזכורים בכרוניקות התקופה. עולה מהם דיוקן מורכב.

— באיזה מובן?

— נראה שלאונרדו רחש חיבה אמיתית לפרנצ'סקו, אך גם לסלאי, ולתלמידים אחרים. הוא לא היה מהסוג שיש לו רק

מועדף אחד. הוא היה אדם שחילק את חיבתו, הוראתו, סודותיו למספר אנשים. פרנצ'סקו היה חשוב, אכן, אך לא ייחודי.

— מה שהופך את הרעיון שהוריש הכול לפרנצ'סקו לפחות מהימן.

— בדיוק. אילו לאונרדו רצה לכתוב צוואה, קרוב לוודאי היה מחלק את רכושו בין מספר יורשים. פרנצ'סקו לכתבי-היד המדעיים, סלאי ליצירות מסוימות, אולי אחרים עוד לשאר. הרעיון שהוא נתן את עיקר מורשתו האמנותית לאדם אחד בלבד מנוגד למה שאנו יודעים על אישיותו.

— בנית תיק מרשים. אך עדיין חסרה לנו הוכחה סופית. כל מה שיש לך, אלה סימנים, אי-עקביות, היעדרויות מסמכים. שום דבר שיוכיח באופן בלתי-נמנע שהצוואה מזויפת.

— זו הבעיה עם הונאות בנויות היטב. מהגדרתן, הן מתוכננות לעמוד בפני בחינה. לפרנצ'סקו מלצי הייתה חיים שלמים לשכלל את שקרו. הוא השמיד הוכחות מטרידות, יצר הוכחות תומכות, קנה שתיקות. חמש מאות שנה מאוחר יותר, אנו מנסים לשחזר את האמת משברים.

— אם כן כיצד לשכנע את הקהילה המדעית?

— בהצטברות. סימן אחד לבדו לא מוכיח דבר. שני סימנים לא מוכיחים הרבה. אך עשרה סימנים, חמישה-עשר סימנים, עשרים סימנים שכולם מצביעים לאותו כיוון... ברגע מסוים, משקל ההוכחה הופך למכריע.

ברטייה קם והחל למנות על אצבעותיו.

— אחת: היעדר מוחלט של מכתבי התאזרחות בארכיונים המלכותיים הצרפתיים. שתיים: אי-עקביות בטקסט הצוואה עצמו. שלוש: שתיקת ארכיוני הנוטריונים של אמבואז במשך שלוש מאות שנה. ארבע: הגילוי הנוח של עותק בדיוק כשהיסטוריונים מתחילים לשאול שאלות. חמש: עדויות

מונטגלון המביעות ספקות בפרטיות. שש: היעדר אזכור לצוואה במלאי 1860 של ארכיוני פורו. שבע: התכתבויות פרנצ'סקו מלצי המרמזות שהוא "מבסס את עמדתו". שמונה: החלת דין ה'*droit d'aubaine* המוכיחה שלאונרדו לא היה מוסמך. תשע: התנהגותו המוזרה של סלאי הנעלם באורח מסתורי אחרי מות לאונרדו. כל אחד מהיסודות הללו לחוד עשוי להיות בעל הסבר תמים. אך כולם יחד? הם יוצרים חבורת הנחות שקשה מאוד להפריך.

— הבעיה, התנגד מרשאן, זה שאתה מבקש מאנשים להאמין בקונספירציה שנמשכה חמש מאות שנה. זה הרבה.

— זו אינה קונספירציה במובן של קשר מאורגן. זו סדרת החלטות אישיות, שנעשו בתקופות שונות, על-ידי אנשים שונים, שכולן תרמו לשימור השקר. פרנצ'סקו יוצר את הזיוף. פורו מסכימים להגן עליו. מעתיקי המאה ה-17 משכפלים אותו מבלי לפקפק באותנטיותו. היסטוריוני המאה ה-19 חוזרים על האגדה כי היא יפה. איש לא מתזמר את הכול. זו מערכת המקיימת את עצמה.

— כמו אגדה עירונית שמתמידה.

— בדיוק. אגדות עירוניות מתמידות לא כי יש קבוצה מאורגנת שמפיצה אותן, אלא כי הן עונות על צורך פסיכולוגי. הן מספקות רגשית מדי מכדי שירצו לערער עליהן.

מרשאן התיישב והרהר זמן רב.

— אתה יודע מה מדהים אותי הכי הרבה בכל הפרשה הזו? זו לא ההונאה עצמה כמו רצוננו הקולקטיבי לא לראותה. במשך חמש מאות שנה, אלפי היסטוריונים חקרו את לאונרדו, בחנו את צוואתו, ובכל זאת כמעט אף אחד לא העז לומר: "רגע, זה לא מסתדר".

— כי לערער על הצוואה, זה לערער על היסטוריוגרפיה שלמה. זה להודות שדורות של מומחים טעו. זה להרוס אגדה. אנשים לא אוהבים את זה. הם מעדיפים להנציח שגיאה נוחה מאשר להתמודד עם אמת מטרידה.

— ובכל זאת, אתה עומד לעשות זאת.

— אין לי ברירה. האמת ההיסטורית חשובה יותר מהנוחות האינטלקטואלית. זו חובתי כהיסטוריון לומר מה באמת קרה, גם אם זה מטריד.

בחוץ, רעש התנועה עלה מהרחוב. אור אחר-הצהריים דעך, מטיל צללים כתומים על ערמות המסמכים.

— פייר, אמר לבסוף מרשאן, אני שואל את עצמי לפעמים אם אינך בונה אגדה משלך. בעוד חמש מאות שנה, היסטוריונים אחרים יביטו בעבודתך ויתוהו אם לא נפלת קורבן להטיות שלך עצמך.

— זה אפשרי, הודה ברטייה. ההיסטוריה לעולם אינה סופית. כל דור כותב מחדש את העבר דרך פריזמת תקופתו. אנו עושים כמיטב יכולתנו עם הכלים והמתודולוגיה שברשותנו. אם בעוד חמש מאות שנה משהו ימצא הוכחות חדשות שיפריכו את תיאוריתי, טוב מאוד. זה יאמר שהמחקר ההיסטורי ממשיך להתקדם.

— אתה מוכן לקבל שאתה עלול לטעות?

— כמובן. היסטוריון שאינו מוכן לתקן את מסקנותיו מול הוכחות חדשות אינו היסטוריון, הוא אידיאולוג. אך במצב הידע הנוכחי שלנו, עם המסמכים שברשותנו, אני משוכנע שצוואת לאונרדו מזויפת שנוצרה על-ידי פרנצ'סקו מלצי.

מרשאן קם והתקרב לחלון.

— נדבר עכשיו על החלק האחר של המשוואה. השתלטות פרנסואה הראשון על המונה ליזה. אמרת לי בשנה שעברה שדין ה'*droit d'aubaine*' שנוי מאוד במחלוקת מבחינה משפטית ושרכישת המונה ליזה עשויה כיום להיות מוטלת בספק, כמו למעשה כל חלק היצירות של לאונרדו שנרכשו על-ידי פרנסואה הראשון. מה בדיוק המצב?

ברטייה פתח בהסבר ארוך.

— תחת הקיסרות הרומית, ב-212, הקיסר קרקלה מתיר לזרים להעביר את רכושם תמורת מס של 10%. זה היה די הוגן. אך אחרי נפילת רומא ב-476, הכול נסוג. בתקופה הפיאודלית, בין המאה ה-9 ל-13, מוצג דין ה'*droit d'aubaine*' שנותר מיסוי צנוע פשוט.

— מה משתנה אחר-כך?

— הכול מתהפך עם המרכז המלוכני! ב-1475, לואי האחד-עשר מכריז על צו המשנה את המערכת באורח קיצוני. מעתה, זר המת ללא מכתב התאזרחות רואה את רכושו מוחרם במלואו על-ידי המלך. עיקרון זה הופך ל"חוק כללי של הממלכה".

— זהו אם כן הרגע שבו פרנסואה הראשון משתלט על המונה ליזה?

— בדיוק. במות לאונרדו דה וינצ'י, המלך משתמש בדין ה'*droit d'aubaine*' כדי להחרים את התמונה לרעת היורשים הלגיטימיים. אך הנה הבעיה: השתלטות זו מפרה את המשפט הטבעי.

— המשפט הטבעי? למה כוונתך?

— זהו מכלול הזכויות הטבועות בכל בן-אדם: הזכות לקניין, לחיים, לחירות. זכויות אלה אוניברסליות ובלתי-ניתנות לשינוי. פרנסואה הראשון היה מחויב לכבד את המשפט הטבעי הזה, אך

הפר אותו. מאוחר יותר, מכונני 1789 הגדירו את הקניין כ"זכות קדושה ובלתי-ניתנת להתיישנות".

— האם דין ה'*droit d'aubaine* בוטל לבסוף?

— כן, בהדרגה. המהפכה מבטלת אותו ב-1791. פָּרָר דה ויֵזֶק מגנה את "המקסימה האכזרית" הזו שלפיה הזר "חי חופשי, אך מת עבד". למרבה הצער, הקוד האזרחי של 1803 מחזיר אותו חלקית עם תנאי הדדיות. רק ב-1819 הוא בוטל סופית.

— ומנקודת-מבט חוקתית?

— זה גלוי לעין! דין ה'*droit d'aubaine* מפר את סעיף 17 להצהרת 1789 המגן על הקניין כ"זכות בלתי-ניתנת לפגיעה וקדושה". הוא גם מנוגד לעיקרון השוויון בסעיף הראשון. המועצה החוקתית אישרה זאת ב-2011. שאלה חוקתית עדיפה עשויה אף לכוון לצו 1475, למרות ותקן.

מרשאן הפסיק אותו.

— רגע. אתה מדבר על חוקתיות, אך החוקה הצרפתית עדכנית. כיצד היא יכולה לחול רטרואקטיבית על אירועים מהמאה ה-16?

— התנגדות מצוינת. התשובה עדינה. עקרונות חוקתיים, אלה הנוגעים לזכויות יסוד, נחשבים כבעלי היקף אוניברסלי וחסר-זמן. הם אינם יוצרים זכויות אלה, הם מכירים בהן. זכות הקניין הייתה קיימת לפני 1789, אפילו לפני 1475. אלה זכויות טבעיות, טבעות במצב האנושי. צו לואי האחד-עשר לא ביטל אותן, הוא הפר אותן. והפרה זו נותרת ניתנת לערעור כיום.

— אם כן השתלטות המונה ליזה תהיה ניתנת לערעור משפטית?

— יותר מניתנת לערעור: בלתי-קיימת! מועצת המדינה קבעה שמעשה הנגוע באי-חוקיות חמורה וגלויה יש לראותו כבלתי-קיים. על-פי הכלל "*Fraus omnia corrumpit*", מעשה

שהושג בהונאה אינו יוצר זכויות. המעשה הבלתי-קיים מעולם לא היה קיים משפטית.

— מהן ההשלכות?

— מעשה בלתי-קיים אינו מפיק שום השפעה משפטית וניתן לביטולו בכל עת. הוא אינו יוצר שום זכות מוקנית. הכללתה של המונה ליזה לנכסי הציבור תהיה אפוא בלתי-קיימת. אפילו כללי אי-ההתיישנות ואי-הניתנות-להעברה של אוספים ציבוריים יהיו בלתי-ניתנים להתנגדות.

— אתה אומר שהמונה ליזה צריכה להיות מוחזרת ליורשיו של לאונרדו דה וינצ'י?

— בדיוק! ההשתלטות תחת כסות של דין ה'*droit d'aubaine* המנוגד לעקרונות היסוד מהווה פגיעה מהותית בזכות הקניין. אי-חוקיות מתמשכת זו נמשכת חמש מאות שנה. קוד המורשת הצרפתי אף קובע את מחיקת "רישום שלא כדין ברשימת המלאי".

— זו תזה נועזת המערערת מאות שנות החזקה על-ידי צרפת!

— נועזת, אכן, אך מבוססת משפטית. השאלה נותרת: האם החוק יכול לתקן עוול היסטורי כה עתיק?

מרשאן נותר אבוד במחשבותיו. מה שברטייה זה עתה הסביר לו הותיר אותו מהורהר. אם הטיעון היה תקף משפטית, זה פתח אופקים עצומים. לא רק שצוואת לאונרדו קרוב לוודאי מזויפת, אלא שהשתלטות צרפת על יצירותיו הייתה בלתי-חוקית באופן פוטנציאלי.

— פייר, אמר לאט, אתה מבין מה אתה מרמז? אם הטיעון המשפטי שלך יתקבל, זה לא יגע רק במונה ליזה. כל יצירותיו של לאונרדו הנמצאות כיום בצרפת יוכלו להיות מוחזרות בתביעה.

— אני מודע לכך לחלוטין. בגלל זה בדיוק הפרשה הזו נפוצה. אנו לא מדברים סתם על מריבה אקדמית באותנטיות מסמך. אנו מדברים על לגיטימיות החזקתה של צרפת בחלק מיצירות המופת הגדולות ביותר בתולדות האמנות.

— הלובר לעולם לא ייתן ליצירות אלה לעזוב.

— קרוב לוודאי לא. אך השאלה אינה מה הלובר יסכים או יסרב. השאלה היא מה צודק, מה חוקי. לא מדובר בהגנה על אינטרסים של מוסד, יוקרתי ככל שיהיה. מדובר בקביעת האמת. ברטייה קם והחל להתהלך הלוך ושוב, ידיו מאחורי גבו.

— הבינני היטב, אנטואן. אינני איקונוקלסט הרוצה להרוס את הלובר או לשלול מצרפת את מורשתה. אך אני מאמין עמוקות שלמוסדות תרבותיים יש אחריות מוסרית. הם אינם יכולים להמשיך לשמר יצירות שמקורן מפוקפק, שרכישתן נעשתה באמצעים בלתי-חוקיים, פשוט כי זה נוח להם.

— אך ההתיישנות... התנגד מרשאן. אחרי חמש מאות שנה, בוודאי עקרונות ההתיישנות חלים?

— כאן הניתוח המשפטי הופך למרתק. ההתיישנות מניחה מעשה משפטי תקף מלכתחילה. מעשה בלתי-קיים לא יכול להתיישן משום שהוא מעולם לא היה קיים משפטית. זה כאילו נתתי לך שטר כסף מזויף. גם אחרי חמישים שנה, השטר הזה יישאר מזויף. הזמן לא הופך מעשה בלתי-חוקי למעשה חוקי כאשר האי-חוקיות מהותית ונוגעת בעקרונות יסוד.

— אתה עושה הבחנה בין אי-חוקיות רגילה לאי-חוקיות מהותית?

— כן. שגיאה בהליך, פגם קל בצורה, יכולים להיות מכוסים על-ידי ההתיישנות. אך הפרת זכויות יסוד, פגיעה בעקרונות חוקתיים, לעולם לא יכולים להיות מוכשרים על-ידי חלוף הזמן

בלבד. אחרת, ניצור מערכת שבה ההפרות החמורות ביותר ייתגמלו בזכות ותקן.

מרשאן הנהן לאט.

— אני מתחיל להבין את הגיונך. אך בפועל, מי יוכל להגיש תביעה זו לבתי-משפט? ללאונרדו אין צאצאים ישירים.

— שני חוקרים איטלקים גילו לאחרונה לפחות ארבעה-עשר צאצאים חיים של לאונרדו דה וינצ'י, שמוצאם מאחיו-למחצה. לצאצאים אלה, המקבילים, תהיה זכות משפטית לפעול.

— אתה חושב שהם יעשו זאת?

— איני יודע. חלקם קרוב לוודאי אינם יודעים בכלל שהם צאצאי לאונרדו. אחרים אולי לא ירצו להתחייב למאבק משפטי מורכב ויקר כה מאוד נגד המדינה הצרפתית והלובר. אך מבחינה משפטית, תהיה להם הזכות לעשות זאת.

— ואם מישוהו יעשה זאת, איזה בית-משפט יהיה מוסמך?

— זו שאלה מורכבת של המשפט הבינלאומי הפרטי. עקרונית, בית-המשפט המוסמך יהיה צרפתי, מכיוון שהיצירות נמצאות כעת בצרפת. אך יהיו טיעונים לסמכות איטלקית או אפילו בינלאומית. בלי לספור את ההשלכות הדיפלומטיות בין צרפת לאיטליה. אך בכנות, איני חושב שנראה משפט בקרוב. ההשלכות יהיו רחבות מדי. אם יודו שדין ה'*droit d'aubaine*' היה מנוגד לעקרונות היסוד, זה יפתח את הדלת לאלפי תביעות בנוגע ליצירות אחרות, רכוש אחר, שנרכש באותו אופן במשך מאות שנים.

— אם כן כל זה נותר תיאורטי?

— בינתיים, כן. אך מה שחשוב, זה לבסס את העיקרון. להראות שהשתלטות זו לא הייתה לגיטימית. להביא להבנה שהלובר

מחזיק במונה ליזה וביצירות אחרות של לאונרדו דה וינצ'י בשל תאונה היסטורית המבוססת על חוק בלתי-צודק.

— אם כן מה אתה עושה עכשיו? אתה ממשיך להרוס את האגדה הזו?

— לא, אני מציג גרסה חלופית, נתמכת בהוכחות מוצקות. אנשים חופשיים להאמין במה שהם רוצים.

— ההונאה הזו משנה לחלוטין את תפיסתנו את פרנצ'סקו מלצי. ראינו בו תלמיד נאמן, אולי אופורטוניסט, שניצל את מות מאסטרו שלו כדי להשתלט על כמה יצירות. אך אם כל זה תוכנן, אם הוא הקים מערכת כה מתוחכמת, המערבת נוטריונים, צופה את העברת הסוד, אז זה היה מוח מהמעלה הראשונה.

— זה כמעט הופך אותו לדמות מעניינת יותר מלאונרדו עצמו.

— אל נגזים. לאונרדו נשאר לאונרדו. אך כן, פרנצ'סקו קרוב לוודאי היה יותר מסתם תלמיד. אדם חכם, תרבותי, מסוגל למניפולציה מורכבת. הוא למד משפטים. הוא ידע כיצד ליצור תיעוד שיהיה בעל מראית-עין של אותנטיות. והוא כמעט הצליח להטעות את כולם.

— כמעט. אך לא לגמרי. כי המערכת הייתה בעלת פגם.

— איזה?

— ההיעדרות המוחלטת של עקבות בארכיונים המלכותיים הצרפתיים. פרנצ'סקו יכול היה לשלוט במה שקורה באיטליה. הוא יכול היה לוודא שהנוטריונים של אמבואז ישמרו על הסוד. אך הוא לא יכול היה ליצור רשומות מזויפות ברישומי מלך צרפת. הוא לא יכול היה לזייף מכתבי התאזרחות שמעולם לא היו קיימים. זה מה שהפליל אותו. אילו מכתבי ההתאזרחות היו קיימים, אילו מצאו אותם בארכיונים המלכותיים, כל תיאורייתנו הייתה קורסת. אך הם אינם קיימים. וזאת עובדה בלתי-ניתנת

להפרכה. פרנצ'סקו יצר תחבולה משוכללת ביותר, אך לא יכול היה לכתוב מחדש את ההיסטוריה הרשמית.

— אם כן חקירתך נשענת בסופו של דבר על היעדר. היעדר מסמכים שהיו צריכים להתקיים אילו ההיסטוריה הרשמית הייתה אמת.

— הפרדוקס של מחקרי. אני מוכיח משהו על-ידי מה שאינו קיים. זה מתסכל אינטלקטואלית, אך זו השיטה היחידה האפשרית כשמתמודדים עם הונאה שכזו.

ברטייה פתח תיק אחרון שעדיין לא הראה.

— יש יסוד נוסף שעדיין לא הזכרתי. מצאתי מכתב מאדם בשם קרלו זנגריללו, חובב אמנות שקנה כתבי-יד של לאונרדו מפרנצ'סקו, ואחר-כך מבנו אוֹרֶצִ'ו. מכתב זה, מתאריך 1585, מוען לאספן ספרדי. זנגריללו מזכיר בו שחלק מכתבי-היד שרכש נשאו הערות של פרנצ'סקו מלצי שנראו "רוצות להצדיק את החזקתו" בהם.

— הערות מצדיקות? באיזה מובן?

— זנגריללו לא נותן פרטים, אך הוא מוצא זאת מוזר. הוא כותב: "מדוע יורש לגיטימי יזדקק להצדיק ללא הרף את החזקתו? זה כאילו רצה לשכנע מישהו, או אולי לשכנע את עצמו". זוהי הערה חדת-ראייה שנעשתה על-ידי מישהו שטיפל במסמכים אלה ממקור ראשון.

— האם הערות אלה עדיין קיימות?

— חלקן, כן. בחנתי מספר כתבי-יד מהקודקס אטלנטיקוס במילאנו. מוצאים בהם אכן הערות שוליים של פרנצ'סקו, שנוספו אחרי מות לאונרדו, האומרות דברים כמו "ירושה מהמאסטרו" או "התקבל בהתאם לרצונו האחרון". אלה טענות חוזרות, נחרצות, כאילו רצה פרנצ'סקו לחרוט באבן את לגיטימיות החזקתו.

— התנהגות של מי שיש לו מצפון רע?

— או של מישהו שצופה ערעורים עתידיים ורוצה להכין את הגנתו. פרנצ'סקו היה שיטתי. הוא לא הותיר דבר במקרה. כל כתב-יד מוער הופך לפריט נוסף בתיק ההכשרה שלו.

מרשאו התקרב לבחון את הצילומים של ההערות.

— האם ניתחת את כתב-היד של הערות אלה? כדי לאשר שהן אכן מפרנצ'סקו?

— כן, על-ידי שני מומחים בלתי-תלויים. שניהם מאשרים שזהו אכן כתב-ידו של פרנצ'סקו מלצי. הדיו והנייר עקביים עם התקופה 1520-1530. הערות אלה נוספו בשנים שלאחר מות לאונרדו.

— אם כן פרנצ'סקו כבר בנה את סיפור הלגיטימיות שלו.

— בדיוק. זו אינה פעולתו של יורש שליו. זו פעולתו של מישהו היודע שעמדתו שברירת ורוצה לחזקה בכל האמצעים.

ברטייה סגר את התיק.

— מה שהייתי רוצה לדעת? מה בדיוק היה בעותק המאה ה-17 ההוא. האם הוא היה זהה לגרסה האיטלקית הידועה? האם היו וריאנטים, פרטים נוספים?

— שאלה טובה. למרבה הצער, מונטג'לון אינו נותן פרטים אלה במאמרו. הוא מסתפק באמירה שזה היה עותק.

— מתסכל.

— הכול בפרשה הזו מתסכל. בכל פעם שחושבים שאוחזים בפריט סופי, הוא חומק מאיתנו. זה כמו לרדוף אחרי צל.

— אך סיפור החבית הזה לימד אותי משהו חשוב. שההונאה, אם הונאה יש, תוכננה להימשך. היוצרים ידעו שעליהם להשאיר עקבות, אך לא יותר מדי. להניח למסמכים לזרום, אך לא למקוריים. ליצור עדויות, אך בלתי-ניתנות לאימות. לבנות

מערכת הגנה, אך שלא תיראה חשודה. איזון עדין, שנשמר להפליא.

מרשאן שילב את זרועותיו.

— אתה כמעט גורם לי להעריץ את התחבולה הזו, אם זו אכן תחבולה.

— הו, אך אני מעריץ אותה! זוהי יצירת מופת מסוגה. בנייה בעלת עדינות יוצאת-דופן. פרנצ'סקו מלצי, אם הוא אכן מחבר כל זה, היה גאון בדרכו שלו. הוא הבין ששקר חייב שיהיו בו פערים, אזורי-צל, סתירות קטנות. כי זה בדיוק מה שמוצאים במציאות. תיעוד מושלם מדי מעורר חשד.

— אם אתה צודק, אם כל זה בנייה מרמה, אז זו אחת ההונאות הגדולות ביותר בתולדות האמנות.

— לא "אחת הגדולות ביותר". הגדולה ביותר. כי היא הצליחה להטעות את כולם. ההיסטוריונים, המומחים... אפילו הלובר קיבל ללא לערער על מקורן של יצירות מסוימות.

— ועכשיו אתה עומד להרוס בנייה זו.

— אני עומד לחשוף את האמת, השיב ברטייה. זה שונה. ובכנות, איני בטוח שזה דבר טוב.

— כיצד?

— כי השקר הזה איפשר להציל יצירות. אילו מלצי לא היה גונב את התמונות וכתבי-היד הללו, מה היה קורה להם? האם היו שורדים? האם היו משומרים בזהירות שכזו?

— אתה מצדיק את הגניבה?

— אני קובע שהתוצאות דו-משמעיות. התחבולה שירתה את מטרת האמנות. זה מטריד מוסרית, אך בלתי-ניתן להכחשה היסטורית.

— זה כמעט עצוב. שבנייה שכזו תסתיים בפירוקה. כל זה כדי שפרופסור ימצא את האמת בארכיונים.

— אל תעצב מדי על המונאים. הייתה להם ריצה יפה. חמש מאות שנה, זה לא מעט. והאמת תמיד מגיעה בסוף לצוץ. זה חוק ההיסטוריה.

— תמיד?

— תמיד. במוקדם או במאוחר, מסמך צץ מחדש, עדות מתגלה, אי-עקביות הופכת לגלויה מדי. השקר יכול להימשך זמן רב, אך לא לנצח.

מרשאן כיבה את המסך.

— אז, מה נעשה עכשיו? שאל מרשאן.

— עכשיו? נלך לאכול ארוחת ערב. הרהרתי מספיק להיום.

שניהם קמו. מרשאן לבש את מעילו בעוד ברטייה סידר בקפידה את המסמכים בתיקיהם.

— שאלה אחרונה, אמר מרשאן בפנותו לדלת. אם הצוואה מזויפת, מה זה משנה בפועל? האם הלובר יצטרך להחזיר יצירות? יהיו השלכות משפטיות?

— לא, שום השלכה משפטית מיידית ללא החלטת בית-משפט. וחוץ מזה, למי להחזיר? למדינה הצרפתית שנגנבה ב-1519? לצאצאים הישירים של לאונרדו? לא היו לו. נותרים היורשים המקבילים, מוצא אחיו. עדיין קיימים כמה מהם היום.

— אם כן, מדוע לחשוף את כל זה?

— כי ההיסטוריה צריכה להיות מסופרת כפי שקרתה, לא כפי שהיינו רוצים שקרתה. כי פרנצ'סקו מלצי, בין אם גנב או גיבור, ראוי שסיפורו יהיה ידוע. כי לאונרדו ראוי ליותר מאגדה רומנטית הבנויה על שקרים.

הם יצאו מהמשרד ונטלו את המעלית. המעלית הגיעה. הדלתות נפתחו בחריקה מתכתית. לפני שנכנס אליה, פנה מרשן אל ברטייה.

— אתה יודע מה אני חושב? אני חושב שאתה צודק. הצוואה הייתה מזויפת. פרנצ'סקו מלצי היה נוכל. בורז' הגנו על סודו במשך שלוש מאות שנה. ועכשיו, הודות לך, העולם סוף-סוף יכיר את האמת.

— אולי. אם מישו יסכים להקשיב לי כשאחשוף את הסיפור הזה.

— יקשיבו לך. סיפור כזה, אי-אפשר לא להקשיב לו.

כשיצאו למבואה, נעצר מרשן בפתאומיות.

— חשבתי זה עתה על משהו. עותק המאה ה-17 שנמצא בחבית. היכן הוא כעת?

— מונטגלון אינו מפרט זאת במאמרו. הוא מזכיר שהוצג בקונגרס 1893, אך אחר-כך?

— בדיוק. חור שחור. יודעים שהוא נמצא ב-1885, הוצג ב-1893, ואז... כלום. הוא נעלם שוב.

— אתה חושב שאפשר למצוא אותו?

— יהיה צריך לחפש. ארכיוני מחוז אֶנְדֶּר-אֶ-לואֶר, אולי. או אגודת אמנות היפה. או צאצאיו של מר סְקָריב שהציג אותו.

— אתפנה לבירור כבר מחר. אם העותק הזה עדיין קיים איפשהו, זה יהיה פריט מרכזי לתיקנו.

— מרכזי ומסוכן. אם הוא קיים ואפשר לבחון אותו, הוא עלול או לאשר את חשדותי, או לצמצם אותם לאין.

— אתה חושש ממה שעלולים לגלות?

— לא, לא חשש. בניתי תיאוריה מוצקה המבוססת על היעדר הוכחות. אם יוצצו הוכחות מוחשיות, הן עלולות לשנות הכול.

או שהן יאשרו שעותק זה עצמו זיוף מאוחר, מה שיחזק את תיאורייתי. או שהן יגלו שמקור צרפתי אכן היה קיים, ואז אצטרך לבחון מחדש את כל טיעוני.

— קשה לי להאמין שאיש לא חשב לחפש את העותק הזה לפניך.

— אולי מישו עשה זאת. אולי הוא נמצא ואבד שוב. או שאולי מישו גרם לו להיעלם במכוון כי הוא חשף יותר מדי.

— עוד שכבה נוספת לתעלומה.

— זה מה שהופך את הפרשה הזו לכה מכשפת. כל תשובה פותחת עשר שאלות חדשות.

הם צעדו בדממה במשך כמה דקות, לאורך הסן שמימו שיקפו את אורות הגשרים. סירות הטיולים חלפו, עמוסות תיירים, זרקוריהם סורקים את החזיתות ההיסטוריות. על גשר האמנויות, כמה מוזיקאים ניגנו ג'אז. העיר חיה, אדישה למסתורי העבר ששני הגברים ניסו לפתור. מרשן שבר לבסוף את הדממה:

— אני שואל את עצמי שאלה שמייסרת אותי מאתמול בערב. כיצד תחשוף את מה שגילית? ספר אקדמי מסורתי? מאמר מדעי? ובעיקר, לאיזה קהל?

— זו השאלה ששואל אני עצמי כבר שבועות. יש לי שתי אפשרויות. הדרך המסורתית: לפרסם את גילויי בכתב-עת מדעי, עם כל הערות השוליים, כל ההפניות, כל הקפדנות המתודולוגית הנדרשת. זה יגיע אולי למאתיים אנשים בעולם. מומחים שידונו בטיעוני במאמרים מקצועיים אחרים. בעוד עשר שנים, אולי, תיאוריתי תתחיל להתקבל על-ידי החוג האקדמי.

— והאפשרות השנייה?

— לכתוב ספר לקהל הרחב. חקירה סיפורית בצורת רומן שבו אספר את מחקרי כסיפור, עם מתח, גילויים הדרגתיים, דמויות

שקורמות עור וגידים. ספר שיספר לא רק מה גיליתי, אלא כיצד גיליתי זאת. תהליך המחקר עצמו הופך לעלילה.

— אתה רוצה להפוך את מחקרך לרומן?

— יותר להנגישו. העובדות נשארות עובדות. המסמכים שאני מצטט אמיתיים. הארכיונים שאני מזכיר קיימים. אך אופן הצגתם יכול להיות דוחה או מרתק. אני יכול לומר "ניתוח קטלוג המעשים של פרנסואה הראשון חושף את היעדר מכתבי ההתאזרחות" או שאני יכול לספר כיצד גיליתי שלושה ימים בעיון בתשעה כרכים מאובקים, תסכולי הגובר, ואז ההארה כשהבנתי מה משמעות ההיעדרות הזו.

— הבעיה היא האמינות. אם תפרסם רק ספר עממי, יאשימו אותך בסנסציוניזם. האקדמאים יאמרו שאתה מחפש רעש במקום מדע. אם תפרסם רק מאמר אקדמי, איש לא ישמע עליו מחוץ למעגל הצר של המומחים.

— בגלל זה אני חושב שצריך לעשות את שניהם. אני מפרסם תחילה מאמר אקדמי קפדני. זה מבסס את אמינותי. זה מראה שאני לא חובבן המשליך האשמות באוויר. ואחר-כך, אני מפרסם ספר סיפורי החוזר על אותן עובדות, אך מציג אותן באורח נגיש. הספר מפנה למאמר עבור קוראים הרוצים להעמיק. המאמר מכשיר את הספר, והספר מפופולריזם את המאמר.

— אתה מהמר על שני הלוחות מבלי לפגוע באף אחד מהם.

— זה בדיוק זה. אני חושב שזו האסטרטגיה היחידה בת-קיימא. המאמר יופיע, נאמר, ב"*Leibniz Institut für Sozialwissenschaften*", בעל ועדת קריאה. כעשרים דפים, כשלושים הערות שוליים, כל התותחנות האקדמית. אני מפרסם אותו גם באתר אינטרנט המיועד למשפטנים, לדוגמה "*Village de la Justice*", הנצפה בקביעות על-ידי עורכי-דין, שופטים, היסטוריוני משפט. אני נמנע מפרסומים קונבנציונליים מדי, כמו

"Revue d'Histoire Moderne" או "Daloz", "Annales" et Contemporaine". אך אני בוחר בהפצה רחבה ב-"Academia.edu", אתר רשת אמריקאי המחבר חוקרים זה עם זה, מאפשר לעקוב אחר עבודותיהם ולהחליף ידע. ושישה חודשים לאחר מכן, הספר יוצא. כמאתיים חמישים עמודים בערך, באותה קפדנות עובדתית, אך מוצג בצורה סיפורית.

— איזה מוציא-לאור אתה חושב עליו?

— לא מוציא-לאור מסורתי. גישתם בעיקרה מסחרית. הם רוצים רבי-מכר, ספרים שמוצאים חן בעיני הרבים. הנושא שלנו מיוחד מדי בעבורם. וחוץ מזה, זמני ההמתנה בלתי-נגמרים. בין קבלת כתב-היד להוצאתו לאור, יכולות לחלוף שנתיים. מטרתם כספית בלבד וזה לא מעניין אותי. בשנות ה-30, גליימאר סירבה לכתב-היד של לואי-פרדינן סלין, "מסע אל קצה הלילה", שהתקבל בסופו של דבר בדֵנוּאָל, הוצאה קטנה מאוד. סלין, כשהתפרסם, נקלט לבסוף על-ידי גליימאר.

— על מי אתה חושב?

— על שום איש בפרט. אני מסרב לשחק את המשחק הרגיל. יש מאות מוציאים-לאור-לכאורה המציעים הדפסות מוגבלות במימון המחבר. הבלתי-נמכרים, רבים, מסתיימים בגריסה. המבנים הגדולים, מצדם, מקבלים כל חודש מאות כתבי-יד המסורבים באורח שיטתי. זה הפך לעסק ממש. רק מה שיש לו פוטנציאל מכירה משמעותי נשמר. השאר עובר לפח, בלי אפילו להיקרא. לא, אני חושב יותר על הוצאה עצמית דיגיטלית. פלטפורמות אינטרנטיות, כמו אמזון, קובו, אפל בוקס, גוגל פליי ספרים.

— מה יהיה היתרון?

— היתרון יהיה מכריע. חשיפה בינלאומית בעלות נמוכה, הפצה בצורת ספר דיגיטלי, עם הדפסת נייר לפי דרישה. אין מלאי

לנהל, אין מוציא-לאור לשכנע, אין זכויות למשא-ומתן. אני שולט בכל התהליך, מכתב-היד עד המכירה. ובעיקר, הספר יכול להיות זמין תוך שבועות אחדים, לא שנתיים.

— מנקודת-מבט זו, זה אכן פתרון מפתה.

משהגיעו למסעדה איטלקית קטנה, התיישבו לשולחן ליד החלון. המלצר הביא להם את התפריט ולחם. במשך כמה דקות, בחנו את המנות בדממה. לאחר שהזמינו, חידש ברטייה את השיחה.

— אני מתחיל לראות את מבנה הספר. אני פותח עם מות לאונרדו. אני מספר על אווירת קלו-לוסה, נוכחותם של פרנצ'סקו וסלאי, המתחים. אחר-כך אני עובר למלאי, דקה אחר דקה, עם מתח: האם פרנצ'סקו ייחשף? אחר-כך, אני עוקב אחר העקבה במשך מאות השנים: כיצד הצוואה נשמרה, כיצד בורזו הגנו עליה, כיצד היסטוריוני המאה ה-19 כמעט גילו את האמת. ומסיים עם חקירתי שלי, גילויי ההדרגתי של האמת בארכיונים.

— זה נשמע כמו מותחן היסטורי, אך הכול אמיתי.

— כן, בערך. הקוראים ידעו שהם לא קוראים בדיה. כל סצנה שאני מתאר אכן קרתה, או לפחות, קרוב לוודאי קרתה לפי המסמכים שברשותי.

— אך כיצד לנהל את אזורי חוסר-הוודאות? הרגעים שבהם איננו יודעים בדיוק מה קרה?

— אני אומר זאת בבירור. אני שומר על יושר אינטלקטואלי תוך בניית הסיפור. הקוראים לעולם לא יוטעו לגבי מה עובדה מבוססת ומה השערה סבירה.

המלצר הביא את מנותיהם. אֶסְקָלוֹפּ מילאני עבור ברטייה, פסטה קרבונרה עבור מרשאן. בעודם אוכלים, המשיכה בניית האסטרטגיה ההוצאתית.

— עבור המאמר האקדמי, מה יהיה הציר העיקרי? שאל מרשאן.
היעדר מכתבי ההתאזרחות? הניתוח הפילולוגי של הצוואה? דין
'droit d'aubaine'?

— שלושתם, אך מובנים באופן מצטבר. אני מתחיל בניתוח
הצוואה עצמה: אי-העקביות, האנכרוניזמים, בעיות הניסוח.
אחר-כך, אני מציג את היעדר מכתבי ההתאזרחות בארכיונים
המלכותיים, עם הסבר מפורט של מתודולוגיית מחקרי. אחר-כך
אני מסביר את דין ה'droit d'aubaine' והשלכותיו
המשפטיות. ואני מסיים עם סיפור בורו והחבית, המראה כיצד
ההונאה נשמרה במשך מאות שנים. כל יסוד מחזק את האחרים.
כל טיעון לחוד היה יכול להיות מוטל בספק. אך יחד, הם יוצרים
חבורת הנחות שקשה מאוד להפריך.

— אתה מודע לכך שתעשה לך אויבים? יש היסטוריונים
שביליתי חייהם בהגנה על אותנטיות הצוואה. אוצרי מוזיאונים
שמוניטינם מבוסס על המומחיות שהעניקו. אספנים המחזיקים
ביצירות שלכאורה ירש מלצי.

— אני יודע. ואני מתכוון לכך. אם אני צודק, ואני מאמין שאני
צודק, אז צריך שיהיה אומץ לומר זאת, יהיו אשר יהיו
ההשלכות. איני יכול לשתוק פשוט כי גילויי מטריד.

— ואם אתה טועה? אם מסמכים חדשים יוצצו ויוכחו
שלאונרדו אכן קיבל מכתבי התאזרחות, שהצוואה אותנטית?

— אם כן אני טועה. ואודה בכך בפומבי. אתקן את מסקנותיי.
אך לפחות, אשאל את השאלות הנכונות. אאלץ את הקהילה
המדעית לבחון מחדש מסמך שהתקבל מאות שנים ללא ביקורת
אמיתית. גם אם תיאוריתי תופרך, אקדם את המחקר. כך פועל
המדע. באמצעות השערות, מבחנים, הפרכות אפשריות. העמדה
היחידה הישרה אינטלקטואלית. ההיסטוריה מתקדמת רק

כשמעזים לערער על ודאויות מבוססות. אם כולם היו מסתפקים בחזרה על מה שכבר נאמר, לעולם לא היינו מתקדמים.

סוף הארוחה הוקדש לפרטים מעשיים. כיצד לארגן את הערות השוליים במאמר? האם לכלול שכפולים צילומיים של המסמכים? כיצד לוודא שתרגומי הלטינית והאיטלקית העתיקה נכונים? מי יוכל לקרוא מחדש את כתב-היד לפני ההגשה?

הם יצאו מהמסעדה סביב עשרים ושתיים. הלילה הפריזאי היה נעים, הרחובות עדיין תוססים.

— חזור בשלום, אמר ברטייה. והרהר במה שאמרנו הערב. מחר אתחיל לכתוב ואגיש לך את טיוטותיי הראשונות לקריאה ותיקון, אם תרצה. תחילה המאמר האקדמי. הספר יבוא אחר-כך.

— אני מקבל בשמחה רבה. אך אתה בטוח שברצונך לצאת להרפתקה הזו? ברגע שתפרסם, לא תהיה חזרה. תתויג כמי שערער על אותנטיות צוואת לאונרדו. חלקם יראו בכך רוויזיוניסט.

— אני בטוח בכך. פרנצ'סקו מלצי שמר על סודו במשך חמש מאות שנה. הגיע הזמן שמישהו יחשוף אותו.

הם נפרדו בפינת הרחוב. מרשן פנה לעבר הרכבת התחתית בעוד ברטייה צעד לעבר דירתו. בראשו, המשפטים כבר התארגנו, הטיעונים התמבנו. הוא ראה את המאמר מתגבש, ואחר-כך את הספר שיבוא בעקבותיו. משהגיע, בלתי-אפשרי היה להירדם. ההתרגשות האינטלקטואלית הייתה חזקה מדי. הוא התיישב בשולחן העבודה, המחשב דלוק, והחל להקליד. כותרת המאמר: "ההשתלטות השנויה-במחלוקת של המונה ליזה על-ידי המלך פרנסואה הראשון והשלכותיה נוכח התביעה הפוטנציאלית של צאצאי לאונרדו דה וינצ'י על בעלות התמונה".

תחילת הטקסט: "כאשר סיים לאונרדו דה וינצ'י את דיוקן מונה ליזה, קרוב לוודאי שלא דמיין שבמותו יחרים המלך פרנסואה הראשון אותה בעזרת דין ה'*droit d'aubaine*' ושתלמידו פרנצ'סקו מלצי ישתלט על שאר ציוריו, לאחר שקרוב לוודאי זייף לחלוטין מכתב וצוואה בדויים. הוא היה רחוק אף יותר מלחשוך שדיוקנו יהפוך ליקר ולמפורסם בעולם, מוגן תחת זכויות משוריינת במוזיאון המבוקר מדי שנה על-ידי מיליוני אנשים המגיעים מארבע כנפות תבל..."

שעתיים של כתיבה בלתי-פוסקת שבמהלכן קבע ברטייה את קווי-המתאר הראשיים של טיעונו. כשעצר, סביב אחת בלילה, היה מותש, אך מרוצה. חמישה עמודים צפופים היוו את שלד המאמר. לפני שכיבה את המחשב, יצר מסמך חדש שכותרתו זמנית: "רומן". במסמך הריק הזה, הערה פשוטה: "פרק 1-אדון קלו-לוסה. פרק 2-סוכני המלך. פרק 3-שנות ההונאה. פרק 4-ארכיטקטורת השקר". הוא התבונן בשורות אלה כמה שניות, ואז כיבה הכול והלך לישון. לראשונה זה חודשים, ישן עמוקות, ללא חלומות מייסרים.

בשבת הבאה בבוקר, קיבל ברטייה את אנטואן מרשאן בפניו סביב 9:30. האוצר נשא תחת זרועו תיקיה עבה מקרטון.

— בליתי את הלילה בהרהור בשיחתנו. התחלתי לרכז מסמכים למען המאמר האקדמי. הנה הם.

ברטייה פתח את התיקיה והחל לעבור על המסמכים.

— עבודה מצוינת. אני קורא שאף מצאת את ההתכתבות בין מונטגלון לגראנמזון שחיפשתי כבר שבועות.

— היא הייתה בארכיון הלאומי, בקרן חברות המלומדים. עברתי שם בפתיעה הבוקר.

— הלכת לארכיון בשמונה בבוקר בשבת?

— לא הצלחתי להירדם. עדיף שאהיה פרודוקטיבי. הבט מה מצאתי.

מרשאן הוציא צילום של מכתב בכתב-יד מתאריך 12 באפריל 1889.

— זהו מכתב מגראנמזון לעמית היסטוריון, אדם בשם לאון פאלוסטר. הקשב לקטע הזה: "בֹּרֹךְ מתעקשים בסירובם הבלתי-מוסבר לתת לנו גישה לארכיוניהם מהמאה ה-16. יש לי הרושם הבלתי-נעים שהם מסתירים משהו, אך מה? האם הם חוששים שנגלה אי-סדירות במעשי קודמיהם? או שהם מגנים על אדם משפיע? מונטגלון חולק את חשדותי, אך אין לנו אמצעי לכפות את ידם. סוד המקצוע הנוטריוני הוא מבצר בלתי-ניתן-לכיבוש". ברטייה הרים את עיניו.

— זה נהדר. לגראנמזון היו חשדות כבר ב-1889. ארבע שנים לפני הצגתו הפומבית של העותק. זה מאשר שהספקות הסתובבו במעגלי המלומדים הרבה לפני גילוי החבית. את המכתב הזה חייבים בהחלט לשלב במאמר. הוא מראה שהתחבולה כבר נסדקה בסוף המאה ה-19. הבוקר עבר בארגון המסמכים, במבנה הטיעון. כתיבה, בדיקת ההפניות, הצעות לניסוח מחדש. המשך עד הערב, בנייה שיטתית של הטיעון. הוא הפיק 8 עמודים צפופים נוספים המהווים את ליבת המאמר.

— זו עבודה טובה. עוד שבוע בקצב הזה והמאמר יושלם. והספר? מתי תתחיל?

— ברגע שהמאמר יישלח לכתב-העת ויופץ בפלטפורמות האינטרנט. אני רוצה תחילה להבטיח את המהלך האקדמי לפני שאצא להרפתקה הסיפורית.

ביום שלישי אחר-הצהריים הבא, התייצבו במכון הלאומי להיסטוריית האמנות. גברת דונרן, אישה כבת שישים ומשהו עם משקפי חצי-סהר, קיבלה אותם באולם עיון הארכיונים.

— אדוני, הוצאתי את כל מה שיש לנו על אנטול דה מונטגלון. יש מה שיעסיק אתכם כל היום.

על שולחן העיון הגדול נערמו כעשר תיבות ארכיון אפורות. — אנו מחפשים באופן ספציפי כל מה שנוגע לצוואת לאונרדו דה וינצ'י. הערות, טיוטות, רשמים אישיים, ספקות שאולי הביע בפרטיות על אותנטיות המסמך הזה.

— אני משאיר אתכם לעבוד. אם תזדקקו למשהו, אני במשרד הסמוך. תוכלו לצלם את המסמכים, אך ללא פלאש, כמובן.

במשך שלוש שעות, עברו על הארכיונים. התכתבותו של מונטגלון הייתה נרחבת: מאות מכתבים שהוחלפו עם היסטוריונים אחרים, אוצרי מוזיאונים, אספנים, ארכיונרים. זה היה מרשן שערך את הגילוי הגדול, סביב השעה ארבע.

— פייר! הבט על זה!

הוא אחז מכתב בכתב-יד מתאריך 15 ביוני 1893, שבועות אחדים בלבד אחרי הצגת עותק הצוואה בקונגרס.

— זהו מכתב לידידו פול מנץ, מבקר אמנות והיסטוריון מכובד. הקשב: "פול היקר, בנוגע לעותק צוואתו של לאונרדו שהוצג על-ידי סְקָרִיב בקונגרס האחרון, יש לי הסתייגויות רציניות שלא הצלחתי לבטא בפומבי מבלי ליצור אירוע לא נעים. הנייר נראה אכן מהמאה ה-17, זאת אני מודה. אך הדיו נראה לי חשוד. שחור מדי, סדיר מדי, משומר טוב מדי עבור מסמך שכביכול אוחסן בחבית במשך מאתיים שנה. במסמכי המאה ה-17 שעיינתי בהם יש בדרך-כלל דיו מוחם, מוכה מעט. וחוץ מזה, איזו נוחות יוצאת-דופן שמסמך זה צץ מחדש בדיוק ברגע שכולנו החלנו לשאול שאלות על היעדר המקור! הרצף מושלם מדי מכדי לא לעורר חשד. אני חושש שיש בפנינו מסמך מאוחר, אולי מתחילת המאה ה-19, שנועד למלא את החלל התיעודי ולהשיב על השאלות המביכות ששאלנו. אך ללא ניתוח כימי מעמיק של הדיו

והנייר, בלתי-אפשרי לוודא זאת. ומי יעז לבקש ניתוח כזה? מי יעז לערער בפומבי על מסמך שהוצג בחגיגות רבה כה על-ידי פרופסור מכובד בפני אספת חכמים? זה יהיה לחשוף עצמו לגינוי ולהאשמות באיקונוקלזם".

ברטייה נטל בעדינות את המכתב, קרא אותו שלוש פעמים. — למונטגלון עצמו היו ספקות עמוקים! והוא לא העז לבטא אותם בפומבי! אנטואן, אתה מבין מה זה אומר? אחד ההיסטוריונים הגדולים ביותר של האמנות במאה ה-19, זה עצמו שדיווח על הגילוי, חשב בפרטיות שזה זיוף!

ברטייה ומרשאן המשיכו בחיפושיהם. הם גילו שלושה מכתבים נוספים שבהם ביטא מונטגלון את הסתייגותיו, תמיד באופן פרטי בלבד, תמיד בסיכום שעדיף שלא ליצור מחלוקת פומבית. הם יצאו מהמכון בשלהי אחר-הצהריים, נושאים צילומים רבים. — יש לנו ההוכחה שאפילו בני-הזמן המוסמכים ביותר היו להם ספקות רציניים, ניצח ברטייה.

בחזרה במשרד, שילב מיד את הגילויים החדשים הללו במאמר. הוא עבד עד מאוחר בלילה. סביב חצות, עצר.

— אנטואן, אני מאמין שיש לנו את המאמר שלנו. שישה-עשר עמודי טקסט עיקרי, עשרים ושתיים הערות שוליים. זה מוצק. בשבועיים שלאחר מכן, קיבל בהדרגה את תשובות שלושת המבקרים. הערותיהם היו חיוביות בכללותן, עם כמה הצעות שיפור. מחוזק מתגובות אלה, העשיר ברטייה ניכרות את חלקו על דין ה'*droit d'aubaine*' וניגע את פרשנותו לשתיקת בורז'. בתחילת ינואר 2025, המאמר היה מוכן. ברטייה הגיש אותו ל"*Leibniz Institut für Sozial Wissenschaften*" וב"*Academia.edu*" וב"*Village de la Justice*".

— עכשיו צריך להמתין. ועדת הקריאה תיקח לפחות שלושה חודשים.

— והרומן?

— אנו מתחילים עכשיו.

בחודשים הבאים, שקע ברטייה בכתיבת הרומן. בסוף אפריל 2025, הרומן קרב לסיומו. כמאתיים חמישים עמודים. בערב אחד בתחילת מאי, הציע מרשן:

— עכשיו צריך כותרת מכה.

אחרי כמה הצעות, הרים מרשן לפתע את ראשו.

— יש לי רעיון. מה דעתך על: "הצוואה הייתה מזויפת"?

ברטייה הניח לכותרת להדהד ברוחו.

— כן. זה מושלם. ישיר, מתגרה, מסקרן.

יוני הוקדש לקריאה חוזרת קפדנית. בסוף אוגוסט 2025, הגיע האימייל המצופה: המאמר התקבל לפרסום. ב-12 בנובמבר 2025, כתב-יד הרומן הוגש לפלטפורמות ההוצאה העצמית. ב-16 בנובמבר 2025, "הצוואה הייתה מזויפת" פורסם רשמית באינטרנט. השבועות הבאים ראו את הרומן מתפשט. תרגומים לאנגלית, גרמנית, איטלקית וספרדית יצאו לאור. הביקורות היו מעורבות, אך בכללותן חיוביות. ברטייה קיבל את הביקורות הללו בפילוסופיות. בערב אחד בדצמבר, שיתף את מרשן:

— אי-אפשר למצוא חן בעיני כולם. החשוב הוא שהמסר עובר. אנשים יודעים כעת שצוואת לאונרדו מציגה בעיות רציניות.

אפילוג

פריז, מוזיאון הלובר, 20 בדצמבר 2025

פייר ברטייה עמד לבדו מול המונה ליזה, באולם המדינות ההומה תיירים שהגיעו מכל רחבי העולם. שוד מרהיב התרחש בלובר כמה שבועות קודם לכן. הגניבה התרחשה בגלריית אפולו בקומה הראשונה של אגף דנון. תשעה תכשיטי ואבני החן של כתר צרפת נגנבו. הפורצים הפילו את כתרה של הקיסרית אז'ני שנמצא פגום. האירועים התרחשו במרחק מטרים ספורים בלבד מהמונה ליזה.

חודש חלף מאז פרסום הרומן שלו, ארבעה חודשים מאז הפצת מאמרו. הגברת עדיין הייתה שם, מאחורי זכוכיתה המשורינת, שלווה, חידתית. מה זה שינה, בסופו של דבר, מי גנב, ירש, מכר או קנה אותה? היא שרדה. זה היה העיקר. מרשן הצטרף אליו כמה דקות לאחר מכן.

— הכול בסדר? נראה שאתה אבוד במחשבותיך.

— הרהרתי. בכל הדרך שעברנו במשך שלוש השנים הללו. בגילויים, בספקות, בוודאויות המתבססות.

— חרטות?

— אף לא אחת. עשיתי את מה שהיה עלי לעשות. לחשוף את האמת, או לפחות את גרסתי לאמת.

סביבם, התיירים דחקו במאות, צילמו סלפי, התפעלו. איש לא ידע. איש לא היה אכפת לו לדעת כיצד הגיעה התמונה הזו לכאן. הם יצאו מאולם המדינות, חצו את הגלריות. במסדרון, נתקלו בכיתת תלמידי תיכון.

— והנה המונה ליזה, הסבירה המורה, התמונה המפורסמת ביותר בעולם. לאונרדו דה וינצ'י צייר אותה בפירנצה בין 1503

ל-1506, ואז לקח אותה עמו לצרפת שבה מת ב-1519. התמונה הוענקה למלך פרנסואה הראשון ומאז היא חלק מהאוספים הצרפתיים.

הם החליפו מבט מבין. ההיסטוריה הרשמית המשיכה לספר את עצמה, שלוהה. כמה זמן ייקח עד שתשתנה?

— אתה יודע מה מדהים אותי? מלמל מרשאן. ספרך אולי יהפוך, בעוד כמה מאות שנים, למה שהצוואה המזויפת של פרנצ'סקו הפכה עבורנו. גרסה בין גרסאות.

— אתה צודק. ההיסטוריה נכתבת מחדש ללא הרף. כתבתי את גרסתי. אחרים יבואו ויכתבו את שלהם.

הם חצו את הפירמידה. פריז השתרעה סביבם.

— פייר, שאלה אחרונה. אחרי כל העבודה הזו... אתה עדיין חושב שפרנצ'סקו מלצי טעה בגונבו יצירות אלה?

— פרנצ'סקו היה איש תקופתו. הוא פעל על-פי הקודים המוסריים של המאה ה-16. אנו שופטים אותו על-פי ערכינו מהמאה ה-21. מי צודק? שניהם. אף אחד. זה תלוי בנקודת-המבט.

הוא צעד כמה צעדים לפני שהמשיך.

— מה שוודאי, זה שללא נועזותו של פרנצ'סקו, אולי לא היו לנו כתבי-היד המדעיים יוצאי-הדופן הללו. האם דין ה'droit d'aubaine היה צודק? לא. האם הגניבה הייתה מוצדקת? קרוב לוודאי לא. אך התוצאה כאן. יצירות מופת משומרות, נלמדות, מוערצות על-ידי מיליוני אנשים.

— זה מה שהיית צריך לכתוב בסיום הרומן.

— לא. מה שכתבתי טוב יותר. הצגתי את העובדות. אך השארתי את השיפוט המוסרי לקורא. פושע או גיבור? גנב או מציל? כל

קורא גיבש דעה משלו. זהו עוצמתו האמיתית של רומן היסטורי. הוא שואל שאלות במקום להטיח תשובות.

— ועכשיו? מהי החקירה הבאה שלך?

— איני יודע עדיין. אך אני בטוח שאיפשהו, בארכיון מאובק, אמת נוספת ממתינה להתגלות. הונאה נוספת ממתינה לפירוק. סיפור נוסף ממתין להיות מסופר.

— ואתה תהיה שם כדי לספרו.

— אנחנו נהיה שם. אתה ואני. כי כך פועלת ההיסטוריה. כל דור נוטל את הלפיד. כל חוקר ממשיך את העבודה שהחלו אלה שקדמו לו.

הם נותרו שקטים לרגעים אחדים.

— עלי ללכת, אמר מרשאן. אך תודה, פייר. על הכול. על ששיתפת אותי בהרפתקה הזו. על שהראית לי שעדיין אפשר לעשות גילויים היסטוריים גדולים במאה ה-21.

הם לחצו ידיים, ואז נפרדו. בעוד כמה שעות, המוזיאון ייסגר. התיירים ייצאו. השומרים יערכו את סיבובם. והמונה ליזה תישאר שם, באפלה, לא מחייכת לאיש, שומרת על סודותיה. פרנצ'סקו מלצי יצר תחבולה שנמשכה חמש מאות שנה. פייר ברטייה זה עתה חשף אותה. אך בסופו של דבר, האם הסוד הזה באמת חשוב? האם יופייה של התמונה פחת בגללו? האם הרגש שהיא מעוררת פחות אותנטי? כמובן שלא. השאר לא היה אלא רעש וזעם. כל סיפור אנושי מסתיים בהתמוססות בזמן. אך היצירות נותרות. היופי שורד. החיוך החידתי חוצה מאות שנים. בחוץ, פריז המהמה במיליוני חייה. היסטוריונים אחרים יתכופפו על תקופתנו. יגלו סודות אחרים. יכתבו גרסאות אחרות. וזה טוב מאוד כך. זה אומר שחיפוש האמת חסר-סוף, שלכל דור יש את תרומתו להעניק, שעבודת ההיסטוריונים לעולם לא תושלם. ברטייה חייך לעצמו, ואז האיץ את צעדיו. הייתה לו פגישה

לארוחת ערב עם אשתו שהזניח יותר מדי במהלך שלוש שנות
האובססיה הללו. הגיע הזמן לחזור לחיים רגילים. לפחות לזמן-
מה. עד שהתעלומה הבאה תקרא לו.

* * * * *